

БЪЛГАРСКИ АДВОКАТИ
ЗА ПРАВАТА НА ЧОВЕКА

AMERICA FOR BULGARIA
FOUNDATION
Фондация Америка за България

О С Н О В Н И П Р А В А И С В О Б О Д И

НАРЪЧНИК

БЪЛГАРСКИ АДВОКАТИ
ЗА ПРАВАТА НА ЧОВЕКА

AMERICA FOR BULGARIA
FOUNDATION
Фондация Америка за България

О С Н О В Н И П Р А В А И С В О Б О Д И

НАРЪЧНИК

AMERICA FOR BULGARIA
FOUNDATION
Фондация Америка за България

с финансовата подкрепа
на Фондация Америка за България

Издание на Фондация
БЪЛГАРСКИ АДВОКАТИ ЗА ПРАВАТА НА ЧОВЕКА

Наръчникът е издаден в рамките на проекта
ДИСКУСИОНЕН КЛУБ ЗА МЛАДИ ЮРИСТИ И СТУДЕНТИ ПО ПРАВО,
осъществяван от Фондация *Български адвокати за правата на човека*
с финансовата подкрепа на Фондация *Америка за България*

ПО НАРЪЧНИКА РАБОТИ СЛЕДНИЯТ ЕКИП
на Фондация *Български адвокати за правата на човека*:

Диляна Гитева, адвокат – ПРАВО НА ЖИВОТ. ПРЕМАХВАНЕ НА СМЪРТНОТО
НАКАЗАНИЕ; ПРАВО НА МИРНО ПОЛЗВАНЕ НА СОБСТВЕНОСТТА; ЗАБРАНА
НА ДИСКРИМИНАЦИЯТА

София Разбойникова, адвокат – ЗАБРАНА НА ИЗТЕЗАНИЯТА, НЕЧОВЕШКОТО
И УНИЗИТЕЛНО ОТНОШЕНИЕ И НАКАЗАНИЕ

Динко Кънчев, адвокат – ПРАВОТО НА СВОБОДА И СИГУРНОСТ

Полина Русинова, юрист – ПРАВОТО НА СПРАВЕДЛИВ СЪДЕБЕН ПРОЦЕС;
СВОБОДА НА СЛОВОТО (ИЛИ СВОБОДА НА ИЗРАЗЯВАНЕ); ПРАВО НА
ЗАЧИТАНЕ НА ЛИЧНИЯ И СЕМЕЙНИЯ ЖИВОТ, НА ДОМА И НА ТАЙНАТА НА
КОРЕСПОНДЕНЦИЯТА

Редактор Анна Гаврилова-Анчева, адвокат
Технически сътрудници **Милена Ванкова и Габриела Горанова**

Фондация „Америка за България“ подпомага развитието и растежа на динамичен частен сектор в полза на свободна и демократична България. Основана през 2008 година, Фондацията е наследник на Българо-американския инвестиционен фонд, създаден от Правителството на САЩ чрез Американската агенция за международно развитие. Грантовете, които Фондация „Америка за България“ предоставя, продължават отношенията на доброжелателство и приятелство между народите на САЩ и България.

Фондация *Български адвокати за правата на човека*
София, 2011

© Всички права запазени

СЪДЪРЖАНИЕ

ПРАВО НА ЖИВОТ. ПРЕМАХВАНЕ НА СМЪРТНОТО НАКАЗАНИЕ	5
ЗАБРАНА НА ИЗТЕЗАНИЯТА, НЕЧОВЕШКОТО И УНИЗИТЕЛНО ОТНОШЕНИЕ И НАКАЗАНИЕ	17
ПРАВОТО НА СВОБОДА И СИГУРНОСТ	29
ПРАВОТО НА СПРАВЕДЛИВ СЪДЕБЕН ПРОЦЕС	39
ПРАВО НА ЗАЧИТАНЕ НА ЛИЧНИЯ И СЕМЕЙНИЯ ЖИВОТ, НА ДОМА И НА ТАЙНАТА НА КОРЕСПОНДЕНЦИЯТА	53
СВОБОДА НА СЛОВОТО (ИЛИ СВОБОДА НА ИЗРАЗЯВАНЕ)	67
ПРАВО НА МИРНО ПОЛЗВАНЕ НА СОБСТВЕНОСТТА	77
ЗАБРАНА НА ДИСКРИМИНАЦИЯТА	86
ПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА	99

ПРАВО НА ЖИВОТ. ПРЕМАХВАНЕ НА СМЪРТНОТО НАКАЗАНИЕ

I. ПРАВНА УРЕДБА

Правото на живот е базисно в международноправната система за защита на правата на човека. То гарантира най-висшето човешко благо – човешкия живот, което е условие и предпоставка за съществуването на цялата система за защита на основните права. Защитата на правото на живот е залегнала във Всеобщата декларация за правата на човека (чл. 3) и Международния пакт за граждански и политически права, съгласно който „правото на живот е присъщо на човешката личност“ (чл. 6). Съответната българска конституционна разпоредба е чл. 28, който гласи „Всеки има право на живот. Посегателството върху човешкия живот се наказва като най-тежко престъпление“.

В системата от основни права, защитавани от Европейската конвенция за защита на правата на човека и основните свободи (ЕКПЧ, Конвенцията), правото на живот има водещо място. То е първото основно право, установено от Конвенцията. Член 2 от ЕКПЧ гласи:

„Право на живот

1. Правото на живот на всеки се защитава от закона. Никой не може да бъде умишлено лишен от живот освен в изпълнение на съдебна присъда за извършено престъпление, за което такова наказание е предвидено в закона.

2. Лишаването от живот не се разглежда като противоречащо на разпоредбите на този член, когато то е резултат от употреба на сила, призната за абсолютно необходима:

а) при защитата на което и да е лице от незаконно насилие;

б) при осъществяването на законен арест или при предотвратяване на бягството на лице, законно лишено от свобода;

с) при действия, предприети в съответствие със закона, за потушаване на бунт или метеж.“

Член 2 е формулиран като задължение на националните органи да защитават правото на живот на всяко лице. След това разпоредбата описва изчерпателно случаите, в които лишаването от живот няма да се счита за нарушение на Конвенцията. С оглед на значимостта на защитаваното благо случаите, в които се допуска лишаване от живот, са изключения, които се тълкуват ограничително и съгласно принципите на законоустановеност и пропорционалност.

Възможността за дерогиране на това право е силно ограничена съгласно чл. 15 от Конвенцията. Освобождаване на държавата от задължението ѝ да гарантира и защитава правото на живот не се допуска, освен при смърт в резултат на правомерни актове на война.

В практиката на Европейския съд по правата на човека (ЕСПЧ, Съдът) правото на живот често се разглежда във връзка и съотношение с други права,

защитени от Конвенцията. Най-често се поставя въпросът за съотношението между правото на живот и забраната на изтезанията и нечовешкото и унизително отношение (чл. 3 от Конвенцията), правото на живот и правото на зачитане на личния и семейния живот (чл. 8) по-специално в някои казуси, в които се разглежда приложимостта на чл. 2 в случаи на аборт. По тези въпроси Съдът е създал критерии, въз основа на които се преценява дали казусът повдига въпрос за защита на правото на живот или засяга някое от останалите права от защитния механизъм на Конвенцията.

II. ЗАЩИТАТА НА ПРАВОТО НА ЖИВОТ ПО ЕКПЧ

Първото изречение на чл. 2 гласи: „*Правото на живот на всеки се защитава от закона.*“ Тази разпоредба повдига няколко въпроса: кой е началният момент, от който възниква правото на живот и в какво се изразяват задълженията на държавите по чл. 2 от Конвенцията.

1. Начало на живота: въпроси свързани с аборта. Конвенцията не дава категоричен отговор относно момента, от който възниква правото на живот. По-специално, пред органите по Конвенцията е поставян въпросът ползва ли се все още нероденият от правото по чл. 2. Отговорът на този въпрос никога не е бил еднозначен поради значителните културни, етични, религиозни и законодателни различия в страните по Конвенцията, които не позволяват да се стигне до единен критерий относно приложимостта на чл. 2 към ембриона. Именно поради тази сложност на въпроса Комисията по правата на човека не е могла да вземе категорично становище в казусите, свързани с аборт, по които се е произнасяла. Все пак в някои по-ранни дела Комисията е формулирала като възможни няколко подхода по отношение на третирането на неродения като субект на защита по чл. 2: чл. 2 не се прилага по отношение на ембриона при никакви обстоятелства; чл. 2 може да се прилага по отношение на ембриона, но при определени ограничения; чл. 2 признава абсолютното право на живот на ембриона. Третата възможност е категорично изключена, тъй като би противоречала на предмета и целта на Конвенцията. Все пак в някои случаи Комисията признава, че при определени обстоятелства ембрионът може да се ползва от защитата на чл. 2. При преценка на тези обстоятелства обаче се взема предвид и положението на майката, като по-специално се разглеждат защитата на живота и здравето на жената по време на бременността по медицински критерии. В едно от делата¹ обаче Комисията разпростира изключението относно аборта извън медицинските критерии, относими към положението на майката, като приема, че абортът е допустим и по социални съображения. Съдът е разгледал казус, в който прекъсването на бременността се е наложило в резултат на лекарска грешка², за разлика от предходни дела, в които абортът е извършен по волята на майката. В решението си той отново не дава категоричен отговор на въпроса за приложимостта на чл. 2, като не намира нарушение на правото на живот единствено защото жалбо-

¹ *R.H. v. Norway*, жалба № 17004/90, решение на Комисията от 19.05.1992 г. по допустимостта

² *Vo v. France*, решение от 8.07.2004 г.

подателката е могла да търси правата си по гражданскоправен ред съгласно френското законодателство.

Органите по Конвенцията оставят широка свобода на преценка на националните власти да приемат законодателство относно абортите, като по този начин е избегнато установяването на общоприет стандарт за приложимостта на чл. 2 в случаите на аборт.

2. Право на живот и евтаназия. Практиката на съда по отношение на евтаназията е оскъдна. По делото *Прити срещу Обединеното кралство*³ Съдът е разгледал казуса на неизлечимо болна жалбоподателка, която страда от прогресиращо невро-дегенеративно заболяване с неизбежен летален изход. Жалбоподателката поискала от националните власти разрешение съпругът ѝ да ѝ съдейства да сложи край на живота си, без впоследствие да бъде преследван за деянието си, тъй като поради настъпилата парализа тя не била в състояние сама да стори това, а болките и страданията ѝ се засилвали в резултат на болестта. Властите отказали да дадат исканото разрешение. Съдът отбелязва, че: „не е убеден, че „правото на живот“, гарантирано с чл. 2, може да се тълкува в смисъл, че съдържа и негативен аспект“ Член 2 не се интересува от въпросите относно качеството на живота или от това какво едно лице избира да прави с живота си“ Освен ако не се преиначи езиково, чл. 2 не може да се тълкува като предоставящ диаметрално противоположното право, а именно правото на смърт; той не съдържа и право на самоопределение в смисъла на право, даващо на едно лице възможността да предпочете смъртта пред живота“ Следователно Съдът приема, че от чл. 2 от Конвенцията не би могло да се извлече право на смърт, независимо дали в ръцете на трето лице или на властите“.

3. Понятието „живот“ по смисъла на Конвенцията и в практиката на Съда. Съгласно текста на чл. 2 се защитава правото на живот, а не животът като такъв. Не може да се очаква Конвенцията да предвиди, а още по-малко да забрани всички възможни хипотези, в които човешки живот може да бъде отнет. Разпоредбата на чл. 2 трябва да се тълкува в смисъл, че възлага на държавите задължение да се въздържат от действия, в резултат на които може да бъде отнет човешки живот, както и да предприемат такива действия, които да гарантират, че правото на живот на всекиго е защитено. Ето защо на правото на живот кореспондира съответно задължение на държавата. Поради това жалби, съдържащи оплакване за нарушение на чл. 2, трябва да се основават на действия или бездействия на държавата, в резултат на които правото на живот е било нарушено. Същевременно Съдът е посочвал, че „право на живот“ не включва и не гарантира определено качество на живота. Такива гаранции може да се съдържат в другите разпоредби на Конвенцията или в други международноправни актове, но не са в обхвата на чл. 2. Както беше посочено в т. 2 по-горе, правото на живот не предполага и кореспондиращо му право на смърт.

4. Задължения на държавата по чл. 2 от Конвенцията. Член 2 от Конвенцията възлага на държавите задължение да защитават правото на живот. Това задължение има няколко измерения:

³ *Pretty v. UK*, решение от 29.04.2002 г.

- **задължение на органите на държавата да не отнемат човешки живот, освен ако това не е „абсолютно необходимо“.** Това е най-очевидното задължение, произтичащо от чл. 2;
- **задължение за приемане на закони, които да предоставят надлежна защита срещу отнемането на живот.** Припомняйки, че чл. 2 е фундаментална разпоредба в системата от норми, гарантиращи основните права на гражданите в демократичните общества, които формират Съвета на Европа, Съдът е формулирал общо задължение на държавите да предприемат адекватни и ефективни законодателни мерки, които да предоставят достатъчна защита срещу отнемането на живот.

В няколко свои решения срещу България⁴ Съдът изтъква изискването **националното право да гарантира, че до употреба на сила и огнестрелно оръжие ще се прибегва само когато това е абсолютно необходимо**, както и че използваната сила трябва да бъде строго пропорционална на преследваните цели и да е съобразена с характера на извършеното нарушение и опасността на лицето, което се опитва да избяга. Така в решението си по делото *Начова и други срещу България* Голямото отделение на ЕСПЧ отбелязва: „Освен че очертава обстоятелствата, при които лишаването от живот може да бъде оправдано, **чл. 2 съдържа основно задължение на държавата да гарантира правото на живот чрез приемане на подходяща законова и подзаконова нормативна уредба, определяща ограничените обстоятелства, при които правоохранителните органи могат да използват сила и огнестрелно оръжие, в светлината на приложимите международни стандарти...**“.

- **„Процесуално задължение“ по чл. 2.** Защитата на правото на живот изисква държавата да създаде и прилага такива процесуални механизми, които да гарантират провеждането на всеобхватно, безпристрастно и независимо разследване в случаи на нарушено право на живот. Изискванията към качеството на разследването са по-високи в случаите, в които орган на власт е лишил някого от живот. Така по делото *МакКан и други с/у Обединеното кралство*⁵ Съдът прилага следния стандарт: „Една обща законова забрана за произволно лишаване от живот от страна на представители на държавата би била практически неефективна, ако не съществуват процедури за контрол върху законосъобразността на употребата на смъртоносна сила от държавните власти. Задължението за защита на правото на живот по тази разпоредба, разгледана във връзка с общото задължение на държавите по чл. 1 от Конвенцията да „осигурят на всяко лице под тяхна юрисдикция правата и свободите, определени в Конвенцията“, включва и изискването за съответна форма на ефективно официално разследване, ако в резултат на използване на сила, включително и от страна на представители на властта, са били убити хора“.

⁴ *Начова и други с/у България* (Nachova and Others v. Bulgaria), решение от 26.02.2004 г.; *Цеков срещу България* (Tzekov v. Bulgaria), решение от 23.02.2006 г.

⁵ *McCann and Others v. the United Kingdom*, решение от 27.09.1995 г.

III. ХАРАКТЕРНИ КАЗУСИ, ПОВДИГАЩИ ВЪПРОСИ ПО ЧЛЕН 2

1. **Употреба на огнестрелно оръжие и сила от органите на властта.** Във връзка с чл. 2 от Конвенцията в множество дела Съдът е разглеждал случаи на използване на огнестрелно оръжие от страна на правоохранителни органи, довела до смърт или раняване на хора. В такива случаи се поставя въпросът какъв е критерият дали случаят попада в обхвата на чл. 2 (право на живот) или на чл. 3 (забрана на изтезанията и унижителното и нечовешко отнасяне).

Разграничителният критерий за разглеждане на конкретните оплаквания по чл. 2, съответно по чл. 3 от Конвенцията, е естеството и степента на засягане на пострадалото лице с оглед на конкретната обстановка. В няколко свои решения Съдът се е произнесъл, че **употребата на оръжие представлява въпрос относно правото на живот (чл. 2), дори пострадалият да е останал жив**, ако с оглед на конкретната обстановка употребената сила или оръжие са изложили живота му на непосредствена опасност и само случайността е предотвратила смъртен изход⁶. Когато по начин и интензивност употребата на оръжие не е била от естество да причини смъртта на пострадалия, случаите са разгледани в светлината на чл. 3.

Макар и въпросът да е разгледан по чл. 3 от Конвенцията, в решението си по делото *Цеков срещу България*⁷ Съдът изтъква: „Тази защита, подобно на позитивното задължение на държавата, произтичащо от чл. 2 на Конвенцията, предполага създаването на подходяща регламентация, с цел да се осигури адекватна защита на физическата цялост на всяко лице, по-специално чрез очертаването на правна и административна рамка на възможностите за използване на сила и огнестрелно оръжие от представители на органите на реда.“

Като разсъждава върху въпроса за наличието на предпоставката „абсолютна необходимост“ за използване на огнестрелно оръжие, Съдът казва, наред с другото, че „с оглед разпоредбата на чл. 2, ал. 2, б. „b“ от Конвенцията, легитимната цел за осъществяване на законен арест може да оправдае излагането на опасност на човешки живот единствено при условията на абсолютна необходимост“⁸. В цитираното решение по делото *Цеков* Съдът припомня тази своя позиция и приема, че „сходни съображения той следва да прилага и когато преценява от гледна точка на чл. 3 от Конвенцията дали в ситуация, в която представители на властите са употребили огнестрелно оръжие, използването на сила е било строго необходимо и пропорционално“.

Прилагайки последователно принципите за абсолютна необходимост, пропорционалност и преследване на легитимна цел, и в двете цитирани решения срещу България Съдът недвусмислено заключава, че националната правна рамка е абсолютно недостатъчна, за да гарантира живота и здравето на хората в случай на употреба на огнестрелно оръжие от правоохранителните органи, а приложимите разпоредби не определят като критерий нито тежестта на деянието, за което е заподозряно лицето, нито опасността, която то представлява.

⁶ *Makaratzis v. Greece*, решение от 20.12.2004 г.

⁷ *Tzekov v. Bulgaria*, решение от 23.02.2006 г.

⁸ Цитираното решение по делото *Начова и други*, § 95.

В делото *Цеков* Съдът приема, че „съществуващата в България към момента на фактите по делото правна рамка, регламентираща употребата на огнестрелно оръжие от полицията, е абсолютно недостатъчна, за да предпазва гражданите от неоправдани посегателства срещу физическата им цялост. Следователно ответната държава в цялостен план не е изпълнила позитивните си задължения, произтичащи от чл. 3 на Конвенцията, да предотвратява подобни посегателства“⁹.

2. Смърт, настъпила по време на задържане от органите на властта.

Когато лице е починало по време на арестуването или задържането му от органите на реда, Съдът възлага на държавата тежестта да докаже, че смъртта не е причинена от властите, тъй като задържаните лица са в неблагоприятна позиция и властите имат задължението да ги защитават. Този принцип е потвърден в делото *Великова с/у България*¹⁰. Делото е за смъртта на Славчо Цончев в полицейския арест, където бил задържан по подозрение за извършена кражба. По обстоятелствата около смъртта му не било проведено всеобхватно, безпристрастно и независимо разследване, като към датата на постановяване на решението на Съда разследването по случая не е било приключило и не е дадено разумно обяснение за причините за смъртта на задържания. Решението на Съда гласи: „70. Съдът счита, че когато някой бъде задържан от полицията в добро здравословно състояние и бъде намерен по-късно мъртъв, в тежест на държавата е да предостави правдоподобно обяснение за събитията, довели до смъртта му, при липсата на което властите трябва да понесат отговорност по чл. 2 от Конвенцията (вж. *mutatis mutandis* решението на Голямото отделение Селмуни с/у Франция¹¹ от 28 юли 1999 г., § 87).

При преценката на доказателствата общият приложим принцип по делата е приложението на стандарта на доказване „извън разумно съмнение“ (вж. делото *Ирландия с/у Обединеното кралство*¹² от 18 януари 1978 г., § 61). При все това, такова доказване може да следва от едновременното наличие на достатъчно убедителни, ясни и непротиворечиви индиции или на такива необорени фактически презумпции. Когато процесните събития са изцяло или в голямата си част изключително достояние на властите, както в случаите на лица под техен контрол при задържане, възникват силни фактически презумпции относно травми и смърт, настъпили по време на такова задържане. Може да се счита, че тежестта на доказване е върху властите, като от тях се изисква да предоставят удовлетворително и убедително обяснение.“

3. Смърт, настъпила по време на въоръжени международни конфликти.

Според Съда, в случаите на международни въоръжени конфликти следва да се отговори на следните два въпроса: намира ли приложение чл. 2 в такива случаи и какъв е териториалният обхват на Конвенцията. На първия въпрос Конвенцията дава директен отговор в чл. 15, ал. 2, съгласно който не се допуска дерогация на

⁹ Цитираното решение по делото *Цеков*, § 56

¹⁰ *Velikova v. Bulgaria*, решение от 18.05.2000 г.

¹¹ *Selmouni v. France*

¹² *Ireland v. The United Kingdom*

задълженията по чл. 2, освен по отношение на смърт, настъпила в резултат на правомерни актове на война. Относно случаите, представляващи „правомерни актове на война“, въпросът се решава на базата на международното хуманитарно право. Прилагат се два основни принципа на международното хуманитарно право: 1) защита на цивилното население и отграничаването му от участниците във военните действия чрез забраната да се атакува цивилно население или да се използват оръжия, които не могат да отграничат цивилните от воюващите, и 2) да не се причиняват ненужни поражения на воюващите.

Що се отнася до териториалния обхват на Конвенцията, Съдът е разгледал няколко дела по чл. 2, свързани с международни въоръжени конфликти. По делото *Кипър с/у Турция*¹³ той приема, че в резултат на турската военна окупация на Северен Кипър, в тази част на острова е създадено управление, подчинено на Турция, поради което Турция отговаря по Конвенцията за своите действия и за действията на своята администрация в Северен Кипър. По делото *Банкович с/у 17 страни членки на НАТО*¹⁴, образувано по повод на извършените бомбардировки над белградските радио и телевизия от сили на НАТО през 1999 г., Съдът изтъква, че Конвенцията е международен договор, действащ в териториалната юрисдикция на страните-членки, каквато СР Югославия не се е явявала към този момент. Страна-членка по Конвенцията не е осъществявала „ефективен контрол“ върху въпросната територия, поради което тя не попада в териториалния обхват на Конвенцията. Този подход търпи сериозно развитие в последващата практика на Съда. Например по делото *Иса и други с/у Турция*¹⁵ се разглежда турска военна операция на територията на Ирак, в резултат на която са убити седем души. Съдът посочва, че военни операции, извършвани извън териториалния обхват на ЕКПЧ, също могат да ангажират отговорността на съответната държава, в случай че тази държава е установила временен, ефективен общ контрол над определена територия извън териториалния обхват на Конвенцията.

4. Рискове за живота, произтичащи от индустриални дейности под контрола на държавата. Член 2 може да намери приложение в случаи на нарушаване на правото на живот в резултат на извършване на опасни индустриални дейности. Основните стандарти в тази сфера са развити от Съда в решението му по делото *Онерйълдъз с/у Турция*¹⁶. Жалбоподателят, заедно със свои близки и роднини, живеел в квартал на Истанбул, в близост до сметище. Въпреки че съответният районен съвет поискал от администрацията да вземе мерки за затваряне на сметището поради несъответствието му с нормативните изисквания, не били предприети никакви действия. През 1993 г. в сметището избухнал газ – метан, който предизвикал и свличане на земни маси. В резултат на това жилището на жалбоподателя било разрушено, а девет негови близки загинали. Съдът е приел, че в подобни случаи чл. 2 е приложим и в двата си аспекта: задължение на държавата да приема подходящи закони и административни мерки за предотвратяване на подобни индустриални рискове, криещи опасност за живота на хората,

¹³ *Cyprus v. Turkey*, решение от 10.05.2001 г.

¹⁴ *Banković and Others v. Belgium and Others*, решение по допустимостта от 12.12.2001 г.

¹⁵ *Issa and others v. Turkey*, решение от 16.11.2004 г.

¹⁶ *Öneriyildiz v. Turkey*, решение от 30.11.2004 г.

и задължение за разследване на подобни инциденти по наказателен ред, така както това се изисква при убийство. „От позитивното задължение за предприемане на всички подходящи мерки за запазване на живота произтича преди всичко задължение на държавата за създаване на законодателна и административна рамка с цел ефикасно предотвратяване на заплахите за правото на живот... Това задължение несъмнено възниква в специфичния контекст на опасните дейности, в които следва да се наблегне специално и върху норми, съответстващи на характеристиките на съответната дейност, особено с оглед на степента на потенциалния риск за човешкия живот... [В] области като тази по настоящото дело приложимите принципи следва да бъдат намерени по-скоро сред тези, които Съдът вече е имал повод да развие преди всичко по отношение на употребата на смъртоносна сила – принципи, които могат да бъдат приложени и в други категории случаи.“

5. Отговорност по чл. 2 при причиняване на смърт от трети цивилни лица. Приложното поле на чл. 2 не се ограничава само до случаите, в които са пряко замесени представители на властта. В редица казуси Съдът е разглеждал отговорността на държавата по чл. 2, въпреки че смъртта е настъпила в резултат на действия на цивилни лица. В няколко такива дела¹⁷ (извършено от психично болен учител убийство на родител на негов ученик и убийство в затворническа килия, при което се установява, че както извършителят, така и жертвата са имали сериозни психически страдания) Съдът приема, че за да се ангажира отговорността на държавата в подобни случаи, трябва да са налице две условия: властите да са знаели или да са били длъжни да знаят, че съществува действителен и непосредствен риск за живота на определено лице в резултат от противоправните действия на трето лице; те да не са предприели, в рамките на правомощията си, необходимите мерки, за които разумно е могло да се очаква, че ще предотвратят този риск. По-късно обаче, в делото *Ангелова и Илиев с/у България*¹⁸, Съдът приема по-различен подход, като разглежда случая в светлината на чл. 2, без да изследва наличието на посочените по-горе условия. Фактите по делото касаят извършено през 1996 г. убийство на мъж от ромски произход от група расистки настроени нападатели, повечето от които непълнолетни. Въпреки че са били предприети първоначални действия по разкриване и задържане на извършителите, до постановяване на решението на Съда никой от тях не е бил изправен пред съд за извършеното убийство, а междуременно спрямо повечето от извършителите е изтекла давността за осъществяване на наказателно преследване, поради което производствата срещу тях са били прекратени. Релевантните части на решението гласят: „Съдът отбелязва от самото начало, че жалбоподателите не твърдят, че властите на държавата-ответник са отговорни за смъртта на техния сродник, нито пък намекуват, че държавните органи са знаели или е трябвало да знаят, че той е бил изложен на опасност от физическо насилие в ръцете на трети лица, и не са взели съответни мерки, за да го пред-

¹⁷ *Osman v. The United Kingdom*, решение от 28.10.1998 г.; *Paul and Audrey Edwards v. The United Kingdom*, решение от 14.03.2002 г.

¹⁸ *Angelova and Iliev v. Bulgaria*, решение от 26 юли 2007 г.

пазят от тази опасност. Ето защо настоящият случай трябва да бъде разграничен от случаите, в които се твърди използване на смъртоносна сила или от служители на държавните органи, или от частни лица с тяхно одобрение..., или в които фактическите обстоятелства са налагали на властите задължението да защитят живота на дадено лице, например когато те са поели отговорност за неговото благосъстояние... или когато са знаели или е трябвало да знаят, че животът му е в опасност... **Липсата на всякаква пряка отговорност на държавата за смъртта на роднината на жалбоподателите обаче не изключва приложимостта на чл. 2 от Конвенцията...** Властите е трябвало да предприемат подходящите мерки, които са във възможностите им, за да осигурят доказателства относно инцидента, включително свидетелски показания на очевидци, съдебномедицински доказателства и, при нужда, аутопсия, даваща пълни и точни данни за увреждането и обективен анализ на клиничните констатации, включително причината за смъртта... Формата на разследване за постигане на тези цели може да бъде различна при различни обстоятелства... Въпреки че държавата не участва в причиняване на смъртта на сродника на жалбоподателите, Съдът счита, че посочените процедурни изисквания се прилагат със същата сила при воденето на разследване на нападение върху лице, застрашаващо живота му, независимо от това дали е настъпила смърт или не (вж, *mutatis mutandis*, М.С. срещу България¹⁹, ж. № 39272/98, § 151). Нещо повече, той би добавил, че когато за нападението има расови подбуди, от особено значение е разследването да се води енергично и безпристрастно, като се има предвид необходимостта в обществото непрекъснато да се осъжда расовият и етнически расизъм и да се поддържа вярата на малцинствата в способността на властите да ги защитят от заплахи за расово мотивирано насилие (виж Менсън и др. с/у Обединеното Кралство²⁰ (реш. по допустимостта), ж. № 47916/99).“

6. Екстрадиция, експулсиране и депортиране. Пред Съда са повдигани въпроси, свързани с екстрадиция на лица в страни извън териториалния обхват на Конвенцията, в които съществува риск да бъдат осъдени на смърт или да бъдат подложени на изтезания или нечовешко и унизително отнасяне. В повечето от тези случаи казусът е разглеждан в светлината на чл. 3 от Конвенцията. Решението на страна по Конвенцията да екстрадира някого може да повдигне въпрос по чл. 3 ако има сериозни основания да се заключи, че засегнатото лице може да бъде подложено на изтезания, нечовешко или унизително отнасяне в страната, поискала екстрадирането му. В тези случаи отговорността на държавата може да бъде ангажирана поради това, че в резултат на действията ѝ лицето може да бъде подложено на третиране, несъвместимо с чл. 3 от Конвенцията²¹. Същите принципи би следвало да се приложат на още по-голямо основание по отношение на чл. 2 от Конвенцията, т. е. едно лице не може да бъде екстрадирано в страна, в която има сериозни основания да се заключи, че животът му ще бъде подложен на опасност в нарушение на чл. 2. В цитираното по-горе дело *МакКан* Съдът изрично препраща към тези принципи, що се отнася до приложимостта на чл. 2.

¹⁹ *M.C. v. Bulgaria*

²⁰ *Menson and Others v. the United Kingdom*

²¹ *Soering v. the United Kingdom*, решение от 26.06.1989 г.

IV. СЛУЧАИ, В КОИТО ЛИШАВАНЕТО ОТ ЖИВОТ Е ДОПУСТИМО

Както беше отбелязано по-горе, чл. 2 защитава правото на живот. Забраната за отнемане на човешки живот обаче не е абсолютна. Конвенцията държи сметка, че е възможно определени действия, насочени към защитата на блага от същия порядък, да имат за резултат причиняването на смърт. Именно за това се отнася ал. 2 на чл. 2. Все пак обаче, в основата на разпоредбата е залегнала идеята, че причиняването на смърт може да се окаже неизбежна последица от действията, имащи за цел предотвратяване или преустановяване на нарушение на права от същия порядък, но целта на тези действия не може да бъде причиняването на смърт. С други думи, умишленото причиняване на смърт не е допустимо в никой случай. Именно затова ал. 2 разпорежда, че употребата на сила трябва да бъде „абсолютно необходима“. В систематиката на нормата на ал. 2 абсолютната необходимост е общата предпоставка, а б. „а“ – „с“ предвиждат конкретните хипотези, в които причиняването на смърт при употреба на абсолютно необходима сила няма да представлява нарушение на чл. 2. Следователно основният въпрос, който се поставя в практиката по дела, свързани с употреба на сила и смъртоносни оръжия, е дали тази употреба е била абсолютно необходима. Критерият за „абсолютна необходимост“ е по-стриктен от съдържащия се в други разпоредби на Конвенцията критерий „необходимост в едно демократично общество“. Абсолютната необходимост за употреба на сила е обективен критерий. За нейното наличие се съди с оглед на всички данни, събрани по конкретния случай, а не само с оглед на конкретната преценка на лицата, употребили тази сила, дори и в техните очи тази преценка да се е основавала на реални данни²². Въпросите, свързани с абсолютната необходимост за употреба на сила и смъртоносно оръжие, довела до причиняването на смърт, са подробно изложени от Съда в споменатото по-горе дело *Начова и други срещу България*. Делото се отнася за случай на употреба на огнестрелно оръжие, оказала се смъртоносна, по отнoшение на две лица, избягали от мястото, където изтърпявали наказание лишаване от свобода, наложено им заради бягството им от наборна военна служба. При преценка за съвместимостта на действията на властите с изискванията на чл. 2, и по-конкретно с изискването за абсолютна необходимост при употреба на оръжие за задържане на лица по чл. 2, ал. 2, б. „b“ от Конвенцията, Съдът е обсъдил следните въпроси:

- били ли са конкретните действия на служителите, с оглед на конкретната обстановка при задържането, съответни на опасността, която са представлявали задържаните лица предвид поведението им при задържането, и била ли е употребата на смъртоносно оръжие пропорционална на извършените от задържаните лица правонарушения. Основополагащият стандарт, залегнал в чл. 2 на Конвенцията, е формулиран от Съда по следния начин: „Съдът приема, че в светлината на императивната необходимост да се запази животът като фундаментална ценност, законната цел да се осъществи правомерен арест не може да оправдае подлагането

²² Цитираното решение по делото *McCann and others*

на човешки живот на риск, щом беглецът е извършил престъпление, несвързано с насилие, и не представлява заплаха за никого. Всеки друг подход би бил несъвместим с основните принципи на демократичните общества, всеобщо възприети днес... Употребата на потенциално смъртоносно огнестрелно оръжие неизбежно подлага човешкия живот на риск, дори и когато съществуват правила, чиято цел е намаляването на опасностите. В съответствие с това Съдът счита, че при никакви обстоятелства не може да бъде „абсолютно необходимо“ по смисъла на чл. 2, ал. 2 от Конвенцията използването на такова огнестрелно оръжие за задържане на лице, заподозряно в несвързано с насилие престъпление, за което се знае, че не представлява опасност, дори и ако неупотребата на такова оръжие би имала за последица невъзможност да се осъществи арестът“.

- **съществувала ли е в националното законодателство ясна и достъпна норма**, която да поставя употребата на смъртоносно оръжие в зависимост от конкретните обстоятелства и характера на извършеното от задържаното лице. Според Съда: „Въпросът дали и при какви обстоятелства трябва да се предвиди употреба на огнестрелни оръжия, ако подлежащото на задържане лице се опита да избяга, трябва да бъде решаван въз основа на ясни правни норми, адекватно обучение и в светлината на тази информация“.
- **планирана ли е операцията по такъв начин, че рисковете от отнемане на живот да бъдат минимизирани** „Съдът счита, че предвид задължението на гържавата да защитава живота, решаващ елемент в планирането на операциите за задържане, които потенциално биха могли да доведат до употребата на огнестрелни оръжия, трябва да бъде анализът на цялата налична информация относно конкретните обстоятелства, включително, като абсолютен минимум, естеството на престъплението, извършено от подлежащото на задържане лице, и степенята на опасност – ако има такава – която това лице представлява“.

От анализа на всички тези предпоставки се прави извод дали в конкретния случай употребата на сила и оръжие е била абсолютно необходима и дали преследваната цел би оправдала лишаването от живот. Ако отговорът е отрицателен дори и само за някое от условията, то най-вероятно Съдът ще констатира, че чл. 2 е нарушен.

V. СМЪРТНОТО НАКАЗАНИЕ И НЕГОВАТА ОТМЯНА

Както става ясно от второто изречение на ал. 1 на чл. 2, при приемането на Конвенцията съществуването и изпълнението на смъртно наказание не е представлявало нарушение на правото на живот, стига такова наказание да е наложено в съответствие с изискванията на Конвенцията. Този факт е лесно обясним, тъй като по времето, когато е изготвян проектът на Конвенцията, смъртното наказание е съществувало в някои от страните по нея.

Уредбата е развита с приемането на Протокол № 6 към Конвенцията, влязъл в сила за ратифициралите го държави на 1 март 1985 г. Член 1 от протокола

предвижда премахване на смъртното наказание и на изпълнението на смъртни присъди след влизането му в сила, а според чл. 2 единствената възможност за налагане на това наказание е за действия, извършени по време на война или при непосредствена опасност от война. Разпоредбите на протокола не могат да бъдат derogирани по реда на чл. 15 от Конвенцията. Към настоящия момент Протокол № 6 е в сила за всички страни-членки на Съвета на Европа, с изключение на Русия, която го е подписала, но не го е ратифицирала. Протоколът е в сила за България от 1.10.1999 г.

С Протокол № 13 към Конвенцията, подписан на 3 май 2002 г., се премахва възможността за налагане на смъртно наказание и по време на война или при непосредствена опасност от война. Протоколът не е подписан от Азербайджан и Русия и не е ратифициран от Армения, Латвия и Полша.

В практиката на Съда по прилагането на чл. 2 в преходния период между подписването на Протоколи № 6 и № 13 и тяхната ратификация от страните-членки, е разгледан въпросът не представлява ли смъртното наказание само по себе си нечовешко и унижително третиране, дори съответната страна все още да не е ратифицирала Протокол № 6. Без да дава категоричен отговор на този въпрос, по делото *Йоджалан срещу Турция*²³ Съдът проследява целия процес на премахване на смъртното наказание в страните членки на Съвета на Европа и, като констатира, че територията на тези страни е на практика зона, освободена от смъртното наказание, заключава: „На фона на тази трайна тенденция може да се каже, че смъртното наказание в мирно време трябва да се разглежда като неприемлива... форма на наказване, която вече не е допустима по чл. 2“.

²³ *Ocalan v. Turkey*, решение на Голямото отделение от 12.05.2005 г.

ЗАБРАНА НА ИЗТЕЗАНИЯТА, НЕЧОВЕШКОТО И УНИЗИТЕЛНО ОТНОШЕНИЕ И НАКАЗАНИЕ

I. ПРАВНА УРЕДБА

Изтезанията и малтретирането¹ са сред най-ужасяващите нарушения на правата на човека и човешкото достойнство. Съгласно Всеобщата декларация за правата на човека никой не трябва да бъде подлаган на изтезания или на жестоко, нечовешко или унизително отношение или наказание (чл. 5). Международното право не позволява никакви изключения. Всички страни са задължени да спазват безусловната забрана на всички форми на изтезание и малтретиране, установена в редица международни актове, като Международния пакт за граждански и политически права (чл. 7), Европейската харта на основните права (чл. 4), Конвенцията на ООН против изтезанията и други форми на жестоко, нечовешко или унизително отношение или наказание (чл. 2 и чл. 16), Европейската конвенция за предотвратяване на изтезанията и нечовешкото или унизително отношение или наказание и мн.др.

Конституцията на България също забранява по категоричен начин подлагането на „мъчение, на жестоко, безчовечно или унижаващо отношение, както и на насилствена асимилация“. (чл. 29, ал. 1)

Член 3 от Европейската конвенция за защита на правата на човека гласи:

Забрана на изтезанията

Никой не може да бъде подложен на изтезания или нечовешко или унизително отношение или наказание.

Забраната е формулирана като абсолютна гаранция за правата, които регламентира, и не може да бъде дерогирана по време на война или на извънредно положение, застрашаващи съществуването на нацията (чл. 15, ал. 2 от Конвенцията). За разлика от повечето от останалите текстове на Конвенцията чл. 3 е формулиран категорично, без възможност за изключения и държавата не притежава свободата на преценка, която има във връзка с предвидените изключения от други негативни задължения по Конвенцията².

В практиката си Съдът е потвърждавал, че дори и при най-тежки ситуации, като например борбата с тероризма и организираната престъпност, Конвенцията забранява по абсолютен начин изтезанията и нечовешкото и унизително отношение или наказание, без значение кое е засегнатото лице и какво е престъплението, което се твърди, че е извършило³.

¹ За целите на настоящото изложение малтретиране означава всички форми на жестоко, нечовешко или унизително отношение или наказание.

² *Selmouni v. France* [GC], ж. № 25803/94 и *Labita v. Italy*, ж. № 26772/95

³ *Chahal v. The United Kingdom*, ж. № 22414/93

Съществуват все пак признати изключения от абсолютния характер на чл. 3. Така, ако отнемането на живот не е в нарушение на чл. 2 от Конвенцията (напр. при самозащита), „следва *a fortiori*, че причинените при тези обстоятелства тежки наранявания също са оправдани“⁴. Аналогично, условията в местата за лишаване от свобода, които иначе биха били в нарушение на чл. 3, могат да бъдат оправдани като мерки за предотвратяване на бягство или на самоубийство. Също така в някои хипотези на медицинско лечение съгласието на лицето може да освободи държавата от отговорността ѝ по чл. 3.

На последно място, за да попадне в приложното поле на чл. 3 „причиненото страдание или унижение във всички случаи трябва да надхвърля неизбежния елемент на страдание и унижение, свързан с всяка форма на легитимно наказване“. Това означава, че законосъобразното лишаване от свобода, което неминуемо причинява болка и страдание, не представлява унижително третиране.

II. ТЕСТ ПРИ ПРЕЦЕНКА НАРУШЕНА ЛИ Е ЗАБРАНАТА

За да попадне в приложното поле на чл. 3, малтретирането трябва да достигне една минимална степен на суровост. „Оценката на този минимум е относителна и зависи от всички обстоятелства по делото – например продължителност на отнасянето, неговите физически и душевни последици, а в някои случаи пол, възраст и здравословно състояние на жертвата“⁵. Допълнителни фактори са целта на отнасянето, заедно с намерението или умисъла зад него⁶, както и контекстът, в който се осъществява – например атмосфера на силно напрежение или емоции⁷. Тези фактори са относими както при преценката дали дадено третиране попада в обхвата на чл. 3, така и при разграничаването на различните форми на отнасяне, забранени от разпоредбата. Съдът прави такова разграничение, когато фактите по делото го налагат. По някои дела обаче той просто посочва, че има нарушение на чл. 3, защото каквато и да е точната форма на малтретирането, нарушението е факт. Но разграничаването между изтезанието и останалите форми на малтретиране е от значение както за размера обезщетението, което може да бъде присъдено, така и за репутацията на държавата-ответник.

III. СТАНДАРТ НА ДОКАЗВАНЕ

При преценката дали е имало изтезание или друго малтретиране Съдът в повечето случаи е прилагал стандарта на доказване „извън разумно съмнение“, като такова доказване може да следва от съвместното съществуване на достатъчно силни, ясни и непротиворечиви индиции или подобни непровергани фактически презумпции⁸. В този контекст се взема предвид и поведението на страните

⁴ *Ireland v. The United Kingdom*, ж. № 5310/71

⁵ Виж напр. *Jalloh v. Germany* [GC], ж. № 54810/00, § 67

⁶ Сравни, *inter alia*, *Aksoy v. Turkey*, ж. № 21987/93, § 64; *Egmez v. Cyprus*, ж. № 30873/96, § 78, и *Кръстанов с/у България (Krstanov v. Bulgaria)*, ж. № 50222/99, § 53

⁷ Сравни напр. *Selmouni*, [GC] и *Egmez*, цитирани

⁸ *Ireland v. The United Kingdom*, цитирано

при събирането на доказателствата. Така Съдът може да прави изводи и от пропуски на държавата ответник да предостави доказателства⁹.

Когато разглежданите събития са изцяло или в голямата си част изключително достойни на властите, както в случаите на лица под техен контрол при задържане, възникват силни фактически презумпции относно травми, възникнали по време на такова задържане. В тези случаи тежестта на доказване е върху властите, като от тях се изисква да предоставят удовлетворително обяснение (виж по-горе III.2).

IV. ФОРМИ НА ЗАБРАНЕНО ОТНАСЯНЕ

1. Изтезание

В делото *Ирландия срещу Обединеното кралство* (цитирано по-горе) Съдът дефинира изтезанието като „**умишленото нечовешко отнасяне, което причинява много тежко и жестоко страдание**“. Освен с жестокост, изтезанието се отличава с преднамереност на упражненото насилие. При дефинирането Съдът се води от чл. 1 на Конвенцията на ООН против изтезанията, който определя изтезанието като умишлено причиняване на силно физическо или психическо страдание с цел от жертвата да се получи информация или тя да бъде наказана или сплашена.

Първото дело, по което институция по Конвенцията намира, че има изтезание, е *Гръцкото дело*¹⁰ от 1969 г. По него Комисията стига до извода, че политическите затворници в Гърция са били подложени на изтезание и малтретиране, тъй като са били бити жестоко по всички части на тялото с цел да се изтръгне признание или информация за подривната дейност на противниците на военната хунта.

През 1978 г., в цитираното решение *Ирландия с/у Обединеното Кралство* Съдът изненадващо не приема за изтезание комбинацията от методи за разпит, включващи стоене на пръсти с разперени ръце, увиване главите на задържаните в торба по време на цялото задържане, подлагането им на силен шум, лишаването им от храна и сън.

След това решение Съдът е правил констатации за изтезание в стряскащо много случаи, като всички включват физическо, а някои и душевно страдание. По делото *Аксоу с/у Турция*¹¹ Съдът намира, че т.нар. „палестинско бесене“, при което жалбоподателят е бил съблечен, ръцете му са били вързани зад гърба и е бил провесен на тях, представлява „изтезание“. Съдът посочва, че „това отнасяне може да бъде само умишлено; за осъществяването му са били необходими подготовка и усилие“. По делото *Айдън с/у Турция*¹² Съдът приема, че самият акт на жестоко изнасилване на жалбоподателката от униформен е достатъчен за да се констатира изтезание. Принудително хранене на затворници, обявили

⁹ *Petukhov v. Ukraine*, ж. № 43374/02

¹⁰ *Greek case*, доклад от 5.11.1969

¹¹ *Aksoy v. Turkey*, цитирано

¹² *Aydin v. Turkey*, ж. № 23178/94

гладна стачка, без за това да има медицински показания и с единствената цел прекратяване на стачката, също представлява изтезание, тъй като е било извършено болезнено и унижително (*Невмержитски с/у Украйна*¹³).

Определението за изтезание, формулирано в решението *Ирландия*, имплицитно предполага, че достатъчно тежко душевно страдание също може да представлява изтезание, като физическата болка не е водещ фактор. По *Гръцкото дело* Комисията определя „не-физическото изтезание“ като „причиняване на психическо страдание чрез довеждане до състояние на стрес и терзание по друг начин, а не чрез физическо насилие“. До този момент Съдът не е констатирал изтезание в резултат само на душевно страдание. Институциите по Конвенцията са открили някои психически страдания, за които са приели, че представляват изтезание, макар и не сами по себе си, а в съчетанието им с физически тормоз – напр. изолация в единична килия, продължила повече от осем години (*Иласку и др. с/у Молдова и Русия*¹⁴), държане с превръзка на очите (*Дикме с/у Турция*¹⁵), заплахи към членове на семейството (*Акок с/у Турция*¹⁶), унижително разхождане гол (*Айгън*), фалшиви екзекуции, страх от екзекуция на (т.нар. death row) или очакване на други унижения (*Иласку*). С решение от 2.09.2010 г. по делото *Бекирски*¹⁷ Съдът за пръв път констатира изтезание по дело срещу България. В продължение на една седмица 24-годишен мъж е бил жестоко бит след опит за бягство от ареста на Окръжна следствена служба Пловдив. Едва на седмия ден г-н Бекирски е бил отведен в болница, където е починал от раните си два дни по-късно. Съдът намира, че г-н Бекирски е бил подложен на почти постоянна физическа болка и напрежение, съставляващи „изтезание“ по смисъла на Конвенцията, а като не му е предоставила навременна и адекватна медицинска помощ, държавата е извършила второ нарушение по чл. 3. Изтезаването и липсата на адекватна медицинска помощ, довели до смъртта на г-н Бекирски, са приети за нарушение и на правото на живот по чл. 2.

2. Нечовешко отношение

Малтретирането трябва да достига едно минимално ниво на суровост, за да представлява нечовешко отношение по смисъла на чл. 3. По-конкретно то трябва да е „причинило или телесно нараняване, или интензивно психическо и душевно страдание“¹⁸. Основната разлика между изтезанието и нечовешкото отнасяне е степента на причиненото страдание. За разлика от изтезанието, не е нужно нечовешкото отношение или наказание да цели причиняване на страдание; умишълът се взема предвид, но не е необходимо условие.

Запахата с изтезание, ако е „достатъчно реална и непосредствена“, може да породи душевно страдание, което да представлява нечовешко отношение¹⁹.

¹³ *Nevmerzhitsky v. Ukraine*, ж. № 54825/00

¹⁴ *Ilascu and others v. Moldova and Russia*, ж. № 48787/99

¹⁵ *Dikme v Turkey*, ж. № 20869/92

¹⁶ *Akkoc v. Turkey*, ж. № 22947/93

¹⁷ *Bekirski v. Bulgaria*, ж. № 71420/01

¹⁸ *Kudla v. Poland*, ж. № 30210/96

¹⁹ *Campbell and Cosans v. The United Kingdom*, ж. №№ 7511/76 и 7743/76

Душевното страдание е било достатъчно за констатация на нарушение в различен контекст – опожаряване на домовете на възрастни хора пред очите им²⁰; малтретиране или убийство на близък роднина²¹, незаконно задържане²².

Случаи, в които Съдът е констатирал нечовешко отношение:

– **Физическо насилие**, вкл. употреба на техники за разпит, които са причинили интензивно физическо и душевно страдание. В повечето случаи става въпрос за упражнено насилие при задържане или по време на лишаване от свобода. По делото *Рибич с/у Австрия* Съдът посочва: „Всяка употреба на физическа сила, която не е стриктно необходима в резултат на поведението на лицето, унижава човешкото достойнство и по принцип представлява нарушение на чл. 3“²³. Това предполага, че всяка физическа грубост от страна на служител на затвор или арест може да доведе до нарушение на чл. 3, освен ако не е необходима за овладяване на безредици или предотвратяване на бягство, тъй като неизбежното накарняване на достойнството генерира достатъчно страдание или унижение, за да е приложим чл. 3.

В практиката си Съдът е извел принципа, че „когато едно лице бъде задържано от полицията в добро здравословно състояние, но към момента на освобождаването му се установи, че е претърпяло наранявания, в тежест на държавата е да представи правдоподобно обяснение за начина, по който те са били получени; в противен случай възниква проблем по чл. 3 от Конвенцията“²⁴. Аналогично, когато нараняванията са получени по време на арест, правителството има тежестта да докаже по убедителен начин, че употребената сила не е била прекомерна²⁵ и е била крайно необходима“²⁶.

– **Експулсирането или екстрадирането** на чужденец могат, в изключителни ситуации, да доведат до нарушение на чл. 3. По делото *Съоринг с/у Обединеното кралство*²⁷ Съдът е постановил, че би било в нарушение на Конвенцията, ако държава членка екстрадира някого в страна, „където има основание да се вярва, че съществува реален риск лицето да бъде подложено на изтезания или нечовешко или унижително отнасяне“. Това правило е приложимо както към случаи на екстрадиции, така и към случаи на експулсиране. Отговорността на държавата в тези случаи е не за действията на другата държава, а за създадената чрез екстрадицията или експулсирането възможност за нарушаване на правата на жалбоподателя от страна на другата държава. Съдът посочва, че рискът пред лицето трябва да е реален, а не възможен, и държавата ответник трябва да е разполагала с факти, от които да е направила или да е можела да направи извода, че ако екстрадира (експулсира) лицето, то ще бъде подложено на мъчение. Така в решението по делото *Вилвараджа и гр. с/у Обединеното кралство*²⁸,

²⁰ *Selcuk and Asker v. Turkey*, ж. №№ 23184/94 и 23185/94

²¹ *Mubilanzila Mayeka and Kaniki Mitunga v. Belgium*, ж. № 13178/03

²² *Fedotov v. Russia*, ж. № 5140/02

²³ *Ribitsch v. Austria*, ж. № 18896/91

²⁴ *Tomasi v. France*, ж. № 12850/87 и *Selmouni*, цитирано

²⁵ *Rehbock v. Slovenia*, ж. № 29462/95

²⁶ *Иван Василев с/у България (Ivan Vasilev v. Bulgaria)*, ж. № 48130/99

²⁷ *Soering v. The United Kingdom*, ж. № 14038/88

²⁸ *Vilvarajah and others v. The United Kingdom*, ж. № 13163/87

макар трима от петимата експулсиране в Шри Ланка впоследствие да са били малтретирани, Съдът приема, че няма нарушение на чл. 3, защото не са съществували особени данни, които да позволят на държавата ответник да разграничи техните случаи от останалите.

От абсолютния характер на забраната по чл. 3 следва и че ответната държава не може да се освободи от задължението си да не излага на риск от изтезание и лошо отнасяне чужденец, подлежащ на експулсиране, дори ако той представлява заплаха за обществото на експулсиращата държава²⁹. Отговорността на страната по Конвенцията обхваща и случаите на експулсиране за страна, която би експулсирала лицето за трета страна, където има риск от малтретиране³⁰.

До днес са единични случаите на нарушение на чл. 3, констатирано по хуманитарни съображения. В решението по делото *Д. с/у Обединеното кралство*³¹ Съдът се е произнесъл по оплакването на гражданин на Сейнт Китс и Невис, болен от СПИН в терминална фаза, който следвало да бъде експулиран там след излежаване на присъда за разпространяване на наркотици. Съдът е намерил, че ако жалбоподателят бъде експулиран държавата ответник би нарушила чл. 3 от Конвенцията, защото в Сейнт Китс и Невис той не би могъл да получи същото лечение и подкрепа, както и защото там е нямал близки и подслон. Съдът е посочил че „рязкото прекъсване“ на настоящото лечение и неизбежното ускоряване на фаталния край биха причинили на жалбоподателя „остро психическо и физическо страдание“ и биха го изложили на реалния риск да умре при много стресиращи обстоятелства. Съдът изрично е подчертал, че това е изключителен случай и че Конвенцията не задължава държавите да предоставят на незаконно пребиваващи лица медицински, социални или други грижи, от които те не биха могли да се ползват в собствените си страни. В мотивите си Съдът е посочил, че този случай е уникален поради съчетанието на факторите, довели до констатация на нарушението – близост до смъртта, липса на семейство и липса на медицинска подкрепа в Сейнт Китс и Невис. В последващо свое решение от 2008 г.³² Голямото отделение е потвърдило подхода си към подобни дела и заложения в решението *Д. с/у Обединеното кралство* „много висок праг“ на страдание.

– **Изчезнали или убити близки.** Съдът приема, че страданията, причинени на близки на жертвите на сериозни нарушения, могат да доведат до нарушение на забраната за нечовешко отношение. По делото *Курт с/у Турция*³³ той е намерил, че причинените на жалбоподателката болка и несигурност за съдбата на сина ѝ, за когото нямала никаква информация след като за последно го видяла обграден от представители на силите за сигурност, представляват нечовешко отношение, за което държавата следва да носи отговорност. При преценката Съдът е очертал следните относими елементи – близостта на семейната връзка между жалбоподателя и изчезналото лице, особени обстоятелства на връзката

²⁹ *Saadi v. Italy* [GC], ж. № 37201/06

³⁰ *M.S.S. v. Belgium and Greece*, ж. № 30696/09

³¹ *D. v. The United Kingdom*, ж. № 30240/96

³² *N. v. The United Kingdom* [GC], ж. № 26565/05

³³ *Kurt v. Turkey*, ж. №24276/96

между тях, степента, в която жалбоподателят е станал свидетел на събитията, опитите на жалбоподателя да получи информация за изчезналия и начинът, по който властите са откликнали на тези искания. Същността на нарушението спрямо близките роднини не е във факта на „изчезването“, а в реакцията и отношението на властите.

В решение от 25 март 2011 г. по делото *Есмукхамбетов и др. с/у Русия*³⁴ Съдът констатира нечовешко отношение и по жалба на жители на чеченско село, безпричинно атакувано от два бойни самолета на руската армия. В резултат на нападението са загинали три деца и две жени, а последвалото наказателно разследване е било неадекватно. Прилагайки принципите, изведени в решението *Курт*, Съдът е намерил, че г-н Есмукхамбетов, който е станал свидетел на смъртта на двете си невръстни деца и на съпругата си, е жертва на нечовешко отношение, отговорността за което е на властите.

3. Унизително отношение

Съдът приема, че отношението е унижително, когато може да възбуди у жертвата чувство на страх, терзание или малоценност, които могат да го унижат и да пречупят физическата и моралната му устойчивост, или когато отношението е такова, че може да принуди жертвата да действа против своята воля³⁵.

За разлика от нечовешкото отношение, ударението тук е върху унизяването, а не върху физическото или психическо страдание, макар безспорно двете да се припокриват. По *Гръцкото дело* Комисията приема, че всяко нечовешко отнасяне е и унижително, но обратното не е непременно вярно. Както и при останалите форми на малтретиране, преценката се извършва с оглед на съвкупността от всички обстоятелства по делото. Освен това причиненото унижение следва да е по-сериозно от онова, което неизбежно съпътства допустимите форми на отнасяне, като например свързаните с условията на лишаване от свобода³⁶. Публичността на третирането е от значение за неговия унижителен характер, макар понякога да е достатъчно унижението в собствените очи³⁷. Умисълът за унижаване не от решаващо значение за констатацията на нарушение. Наличието му ще се отчете от Съда, но липсата му не означава, че няма унижително третиране. В *Прити с/у Обединеното кралство*³⁸ отношението към лице със сериозни физически увреждания, задържано в ареста, е било унижително, макар да няма доказателства за умишлено унижаване.

Форми на унижително отнасяне

– **Условия на задържане и третиране на лишените от свобода.** При преценка на условията в местата за лишаване от свобода (следствени арести, затвори, центрове за бежанци, психиатрични болници, изтрезвителни) Съдът отчита техния кумулативен ефект върху жалбоподателя, като съобразява и продължи-

³⁴ *Esmukhambetov and Others v. Russia*, ж. № 23445/03

³⁵ *Keenan v. The United Kingdom*, ж. № 27229/95; *Jalloh v. Germany*, цитирано

³⁶ *Kudla v. Poland*, цитирано

³⁷ *Tyrer v. The United Kingdom*, ж. № 5856/72

³⁸ *Pretty v. The United Kingdom*, ж. № 2346/02

телността на периода, в който той е бил държан в тези условия. Съдът отдава особено значение на докладите на Европейския комитет за предотвратяване на изтезанията (КПИ), когато е посещавал съответното място за лишаване от свобода. Множество са постановените до този момент решения (вкл. повече от 30 срещу България), в които Съдът посочва, че пренаселеността, лошите хигиенни условия, некачествената храна, недостатъчното време, прекарано извън килията, недостатъчната естествена светлина, ограниченият достъп до течаща вода и пр. представляват нечовешко и унижително отношение по смисъла на Конвенцията. И още – унижително е претърсването на голо, когато, дори и да е оправдано от изисквания за сигурност, не е извършено с дължимото уважение към задържания³⁹; унижително е обръсването на главата на лишен от свобода като наказание за критични към затворническата администрация писания⁴⁰; унижително е извеждането от затвора винаги и единствено с белезници, без това да се налага от съображения за сигурност⁴¹; унижително е съвместното обитаване на килия от пушачи и непушач, довело до заболяване на белите дробове на непушача⁴², и др. Разбира се, финансовите затруднения не могат да освободят държавата от задължението ѝ да гарантира неунижителни условия на лишаване от свобода⁴³.

– **Изоляция.** Изолирането на лице, лишено от свобода (арестант, затворник, психично болен), по принцип не е в нарушение на чл. 3 и е допустимо по причини, свързани със сигурността или защитата на изолираното лице от останалите лишени от свобода или обратно; то би могло да бъде оправдано и с интересите на правосъдието, напр. за отделяне на съ-подсъдимите по време на висящ процес⁴⁴. По правило продължителната изоляция е нежелателна, особено за лице, задържано под стража. Изоляцията трябва да е временна, за определен период, и задържаният следва да се наблюдава системно от лекар и психолог. Съдът отчита конкретните обстоятелства, като строгост на мярката, продължителност, цел и последици върху изолираното лице. По делото *Иласку* (цитирано по-горе) Съдът е посочил, че пълната сензорна изоляция (от светлина и звук), съчетана със социална изоляция, може да унищожи личността и представлява нечовешко отношение, което не може да бъде оправдано с изисквания на сигурността или други аргументи.

– **Медицинска помощ.** Всеки лишен от свобода следва да има достъп до „необходимата медицинска помощ“, като стандартът е адекватност на предоставената грижа, а не най-доброто, с което разполага обществото извън затвора⁴⁵. Член 3 не съдържа общо задължение за освобождаване на затворник или за преместването му в гражданска болница, за да получи конкретно лечение. Няма нарушение, ако подходящи грижи се осигуряват в затвора или чрез периодично извеждане от него и това е достатъчно за лечението му. Ако обаче състоянието му не позволява предоставяне на нужната медицинска или сестринска грижа в

³⁹ *Iwanczuk v. Poland*, ж. № 25196/94; *Wieser v. Austria*, ж. № 2293/03

⁴⁰ *Янков с/у България* (*Yankov v. Bulgaria*), ж. № 39084/97

⁴¹ *Кашавелов с/у България* (*Kashavelov v. Bulgaria*), ж. № 891/05

⁴² *Elefteriadis v. Romania*, ж. № 38427/05

⁴³ *Kalashnikov v. Russia*, ж. № 47095/99

⁴⁴ *Rohde v. Denmark*, ж. № 69332/01

⁴⁵ *Khudobin v. Russia*, ж. № 59696/00

затвора, той трябва да бъде освободен при условия, съвместими с обществената сигурност⁴⁶.

Когато липсата на необходимата медицинска помощ причини на лишения от свобода „жестока и продължителна болка“, е налице нечовешко отношение⁴⁷; в останалите случаи, когато третирането достига прага на суровост, Съдът приема, че отношението е унизително, ако липсата на медицинска помощ, причинява постоянен стрес и тревожност на лицето – напр. нелечение на туберкулоза⁴⁸. Недостатъчната или неадекватна грижа⁴⁹ също може да е в нарушение на чл. 3, както и закъснялото лечение⁵⁰.

По делото *Дайбеку с/у Албания*⁵¹ Съдът е постановил, че определени категории лишени от свобода следва да бъдат задържани в места, които предлагат условия, подходящи за техните конкретни медицински и други нужди. Съдът е идентифицирал като такива душевно и психично болните, лицата с тежки физически заболявания⁵² или увреждания, възрастните и наркозависимите в период на абстиненция.

– **Принудителна медицинска интервенция.** По чл. 3 няма задължение за предоставяне на медицинска помощ на лишено от свобода лице против неговата воля. Едновременно с това принудителното лечение по принцип не би било в нарушение на чл. 3, ако е наложително от медицинска гледна точка и е в интерес на физическото или психическо здраве на лицето. В тези случаи е задължително наличието на процедурни гаранции срещу произвол, както и гарантирането на достойнството на лицето.

Не е в нарушение на чл. 3 използването на принудителни медицински процедури с цел получаване на доказателства, които не могат да се получат по друг начин. Съдът изисква властите да докажат, че при прилагането на процедурите е бил преценен рискът за здравето на лицето и причинените физически и психически страдания са били сведени до минимум. Съдът преценява степента на осигуряния медицински надзор и последиците за здравето на лицето⁵³.

– **Дискриминацията** може да представлява унизително отношение. По делото *35 източно-африкански азиатци с/у Обединеното кралство* Комисията е посочила, че третирането на жалбоподателите като „втора категория граждани“ представлява расова дискриминация, която при определени обстоятелства може да представлява унизително отношение⁵⁴. В междудържавното дело *Кипър с/у Турция*⁵⁵, по жалба на Кипър срещу ситуацията в Северен Кипър (владяна от Турция), Съдът е намерил нарушение на чл. 3, като е постановил, че отношението към карпаските гръцки кипърци заради това, че са част от тази общност, е унизително. На гръцките кипърци било забранено да прехвърлят недвижима собстве-

⁴⁶ *Wedler v. Poland*, ж. №44115/98; *Xiros v. Greece*, ж. №1033/07

⁴⁷ *Pilicic v. Croatia*, ж. № 33138/06

⁴⁸ *Стайков с/у България (Staykov v. Bulgaria)*, ж. № 49438/99

⁴⁹ *Logvinenko v. Ukraine*, ж. № 13448/07 и *A.B. v. Russia*, ж. № 1439/06

⁵⁰ *Petukhov v. Ukraine*, ж. №. 43374/02

⁵¹ *Dybeku v. Albania*, ж. № b 41153/06

⁵² *Mouisel v. France*, ж. № 67263/01

⁵³ *Jalloh v. Germany* [GC], цитирано

⁵⁴ *35 East African Asians v. The United Kingdom*, решение от 06.03.1978

⁵⁵ *Cyprus v. Turkey*, ж. № 25781/94

ност на свои роднини, които не живеят в Северен Кипър; на младежите, завършили гимназиалното си образование в държавата Кипър, не било позволено да се върнат и да живеят в Северен Кипър и т.н. През 2011 г. предстои постановяването на решение на Голямото отделение по жалба срещу Словакия, подадена от ромска жена, която твърди, че е била принудително стерилизирана именно защото принадлежи към това малцинство⁵⁶.

4. Нечовешко или унизително наказание

В практиката липсва ясно разграничение между нечовешко отношение и наказание. По-ясна е разликата между нечовешко и унизително наказание, като, разбира се, тестът е степента на причиненото физическо страдание и унизителността на начина, по който наказанието е било изпълнено.

По правило наказателната присъда не попада в обхвата на чл. 3, тъй като видът и срокът на наказанието са в компетентността на националните съдилища. Разбира се, има изключения – до извод за нарушение могат да доведат например оплаквания срещу допустимите по закон телесни наказания, налагани на децата в училище или в семейството в Обединеното кралство⁵⁷; изпълнението на смъртно наказание по начин, който причинява повече от минимално възможното физическо и психическо страдание⁵⁸; доживотното лишаване от свобода без вероятност за освобождаване⁵⁹; екстремни случаи на нарушение на принципа за пропорционалност между тежестта на извършеното престъпление и наложеното наказание⁶⁰.

V. ПОЗИТИВНИ ЗАДЪЛЖЕНИЯ ЗА ЗАЩИТА ОТ МАЛТРЕТИРАНЕ

В допълнение към негативното задължение никой да не бъде подлаган на изтезание или друга форма на малтретиране, чл. 3 съдържа позитивното задължение за предприемане на подходящи мерки за защита на лицата от такова малтретиране. Задължението има две измерения – за превенция и за разследване.

1. Позитивното задължение за превенция

Държавата е длъжна да създаде „законодателна рамка, която да предоставя адекватна защита срещу малтретиране от страна на държавни служители или частни лица“⁶¹.

Държавата е длъжна също така да предприеме адекватни мерки, за да защити дадено лице от малтретиране в конкретен случай, за който властите са знаели или са били длъжни да знаят. Например по делото *Преминини с/у Русия*⁶²

⁵⁶ *V.C. v. Slovakia*, ж. № 18968/07

⁵⁷ *Tyrer v. The United Kingdom*, цитирано; *A. v. The United Kingdom*, ж. № 25599/94

⁵⁸ *Jabary v. Turkey*, ж. № 40035/98

⁵⁹ *Kafkaris v Cyprus* [GC], ж. № 21906/04; *Йоргов(2) с/у България (Iorgov v. Bulgaria)*, ж. № 36295/02

⁶⁰ *Weeks v. The United Kingdom*, ж. № 9787/82

⁶¹ *М.Ч. с/у България (M.C. v. Bulgaria)*, ж. № 39272/98

⁶² *Premniny v. Russia*, ж. № 44973/04

Съдът е посочил, че „в съответствие със задължението си да зачита, защитава и реализира правото на лицата да не бъдат обект на насилие или на унизително третиране, държавата е длъжна да предотвратява и да реагира на актове на насилие сред затворниците“. В решението *Миланович с/у Сърбия*⁶³ Съдът е постановил, че липсата на адекватно разследване на нападения срещу религиозен лидер и на мерки, които да предотвратят последващи нападения, представлява нарушение на чл. 3. В различен контекст, в *Z с/у Обединеното кралство* Съдът е намерил нарушение заради пропуската на социалните служби да предприемат нужните мерки за предоставяне на защита на децата жалбоподатели от „сериозно продължително пренебрегване и злоупотреба“ от страна на родителите им, за което службите са знаели или са били длъжни да знаят. По делото *Опуз срещу Турция*⁶⁴ Съдът е направил подобни изводи в случай на постоянно и сериозно насилие от страна на съпруга на жалбоподателката спрямо нея и майка ѝ.

2. Позитивното задължение всеки акт на малтретиране да бъде разследван и да бъде прилаган законът (т.нар. процедурна гаранция)

В решението си по делото *Асенов и други с/у България*⁶⁵ Съдът постанови за първи път, че „когато едно лице повдига защитимо твърдение, че е било сериозно малтретирано от полицията или други държавни служители незаконно и в нарушение на чл. 3, тази разпоредба, във връзка с общото задължение на държавата по чл. 1 от Конвенцията да „осигури на всяко лице под нейната юрисдикция правата и свободите, определени [в тази конвенция]“, имплицитно налага задължение за ефективно официално разследване. Както и по чл. 2, това разследване трябва да е годно да доведе до издирването и наказването на отговорните лица (...). Ако това не беше така, общата правна забрана на изтезанията и нечовешкото и унизително отношение и наказание би била неефективна на практика, въпреки фундаменталното ѝ значение, и в някои случаи би станало възможно представители на държавата да нарушават правата на лицата, намиращи се под техен контрол, практически безнаказано“ (§102).

Това заключение на Съда въведе изискване за ефективно, обективно и навременно разследване и по отношение на оплаквания от изтезания, нечовешко или унизително отношение, като **процедурна гаранция срещу нарушения** на забраната на изтезания – подобно на изведеното по-рано изискване за разследването на причинена от държавни служители смърт, като гаранция срещу нарушения на правото на живот. По този начин практиката на Европейския съд по правата на човека по тълкуването на съдържанието на тези текстове се доближи до Конвенцията на ООН против изтезанията и други форми на жестоко, нечовешко или унизително отношение или наказание, която предвижда изрично задължение на страните по този международен договор (между които и България) за образуване и провеждане на незабавно, обективно и безпристрастно разследване на подобни нарушения и изправяне на виновните пред наказателен съд.

⁶³ *Milanovic v. Serbia*, ж. № 44614/07

⁶⁴ *Opuz v. Turkey*, ж. № 33401/02

⁶⁵ *Assenov and others v. Bulgaria*, ж. № 24760/94

За държавата възниква процедурното задължение за разследване както при съмнения за малтретиране от страна на държавни служители, така и при данни за насилие от страна на частни лица⁶⁶.

Аналогично на процедурното задължение по чл. 2, за да бъде разследването ефективно е необходимо лицата, които го провеждат, да са независими от замесените в събитията. Това означава не само липса на йерархична или институционална връзка, но и практическа независимост. Държавата има задължението да започне *ex-officio* разследване на всеки един случай на незаконно третиране, за който разполага с достатъчно данни. Не е необходима формална жалба от страна на жертвата или нейните близки. Разследването трябва да е и ефективно, в смисъл че трябва да води към идентифицирането и наказването на отговорните лица. Това е задължение не за резултат, а за средства. Властите трябва да са предприели разумните стъпки, които са във възможностите им, за да се съберат доказателствата по случая, включително свидетелски показания, съдебномедицински експертизи, очни ставки и т.н. Всеки недостатък на разследването, който подкопава годността му да установи отговорното лице, рискува да го направи несъответстващо на този стандарт. Бавното и неефективно разследване също може да доведе до констатация за нарушение на чл. 3⁶⁷.

Процедурното задължение налага – когато фактите изискват това – разследването да доведе до ефективно наказателно или подходящо гражданско, дисциплинарно или административно производство, за да бъде приложен законът спрямо отговорните лица. Това изискване не е изпълнено, когато има явно несъответствие между санкцията и сериозността на престъплението (напр. извършено от полицаи, нанесли сериозни травми по време на задържането на 16-годишно момче⁶⁸).

⁶⁶ *М.Ч. с/у България*, цитирано

⁶⁷ *Ebcin v. Turkey*, ж. №19506/05

⁶⁸ *Darraj v. France*, ж. №34588/07

ПРАВОТО НА СВОБОДА И СИГУРНОСТ

Правото на свобода и сигурност е едно от фундаменталните права на индивида в демократичното общество. *Личната свобода* като общопризната ценност е в сърцевината на това право. Гаранциите, свързани с упражняването му, имат за цел да осигурят защита на физическата свобода на личността срещу произволните действия на властите, изразяващи се в незаконно или неоправдано *лишаване от свобода*¹. Именно в светлината на личната свобода правото на *сигурност* се разглежда като право на отделното човешко същество да бъде защитено от произвола на властите.

1. ПРАВНА УРЕДБА

Без да се подценява значението на другите международноправни актове, които гарантират правото на свобода и сигурност, в по-нататъшното изложение водещо ще е мястото на Европейската конвенция за защита на правата на човека и основните свободи (ЕКПЧ, Конвенцията).

Според чл. 5 от ЕКПЧ:

„1. Всеки има право на свобода и сигурност. Никой не може да бъде лишен от свобода освен в следните случаи и само в съответствие с процедури, предвидени от закона:

а) законно лишаване от свобода на лице по силата на постановена от компетентен съд присъда;

б) законен арест или лишаване от свобода на лице за неизпълнение на законно съдебно решение или с цел осигуряване на изпълнението на задължение, предписано от закона;

с) законен арест или лишаване от свобода на лице с цел да се осигури явяването му пред предвидената в закона институция при обосновано подозрение за извършване на престъпление или когато обосновано е призната необходимостта да се предотврати извършване на престъпление или укриване след извършване на престъпление;

д) лишаване от свобода на непълнолетно лице на основата на законно решение, за да се осигури надзор с възпитателна цел, или законно лишаване от свобода на такова лице с цел да се осигури неговото явяване пред предвидената в закона институция;

е) законно лишаване от свобода на лице с цел да се предотврати разпространението на инфекциозни болести, както и на душевноболни лица, алкохолици, наркомани или скитници;

ф) законен арест или лишаване от свобода на лице с цел да се предотврати незаконното му влизане в страната или на лице, против което се предприемат действия за неговото депортиране или екстрадиция.

¹ Но не и защита срещу *частичното ограничаване* на личната свобода. Такава защита е предоставена от други норми на Конвенцията и протоколите към нея.

2. На всяко арестувано лице трябва незабавно да бъдат съобщени на разбираем за него език основанията за арестуването му и всички обвинения, които му се предявяват.

3. Всяко лице, арестувано или лишено от свобода в съответствие с разпоредбите на т. 1 (с) на този член, трябва съевременно да бъде изправено пред съдия или пред длъжностно лице, упълномощено от закона да изпълнява съдебни функции, и има право на гледане на неговото дело в разумен срок или на освобождаване преди гледането на неговото дело в съда. Освобождаването може да бъде обусловено от даването на гаранции за явяване в съда.

4. Всяко арестувано или лишено от свобода лице има право да обжалва законността на неговото задържане в съда, който е задължен в кратък срок да се произнесе; в случай, че задържането е неправомерно, съдът е длъжен да нареди незабавното освобождаване на задържаното лице.

5. Всяко лице, арестувано или лишено от свобода в нарушение на изискванията на този член, се ползва с осигурено от правните процедури право на обезщетение.“

Правото на свобода и сигурност е закрепено в чл. 9 от Всеобщата декларация за правата на човека на ООН от 1948 г., която няма обвързващ характер, но става основа на последващи международноправни актове за защита на правата на човека. Самата Конвенция, според преамбюла ѝ, е изготвена с цел да приеме „първите стъпки за колективно прилагане на някои права, прогласени от Всеобщата декларация“. През 1966 г. Международният пакт за граждански и политически права на ООН също урежда правото на свобода и сигурност (чл. 9), с формулировки, много сходни с постулатите на чл. 5 от Конвенцията, която вече е била приложимо право в течение на 16 години.

В системата на правото на Европейския съюз защитата на личната свобода е гарантирана от чл. 6 от Хартата на основните права, където пределно сбито е казано, че всеки има право на свобода и сигурност.

Посочените международноправни актове, прогласяващи правото на свобода и сигурност, потвърждават извода, че Конвенцията (в частност чл. 5), има ключово място сред тях.

Конституцията на България също гарантира правото на лична свобода и неприкосновеност (чл. 30).

2. ОГРАНИЧЕНИЯ НА ПРАВОТО НА СВОБОДА И СИГУРНОСТ. СТАНДАРТИ И ПРИНЦИПИ

По смисъла на чл. 5 от Конвенцията правото на свобода и сигурност не е абсолютно право. *Засягането на личната свобода на индивида* е допустимо само в случаите, *изчерпателно* изброени в чл. 5, ал. 1, и при наличието на изискваните в чл. 5, ал. 2 и чл. 5, ал. 4 процесуални гаранции и средства за защита срещу произволни посегателства и злоупотреба.

А. Допустимата намеса трябва да е „предвидена в закона“

Изброените в чл. 5, ал. 1 случаи на намеса в упражняването на правото на лична свобода ще съответстват на духа и буквата на Конвенцията ако са предвидени в националния закон. Той трябва да определя *основанията* за лишаването

от свобода, но и да урежда „процедурите“, т. е. начина, по който се налага това ограничение.

Що се отнася до понятието „закон“ Съдът е приел², че „законът трябва да бъде достатъчно достъпен – на гражданите следва да са предоставени достатъчни според конкретните обстоятелства насоки относно това кои правни норми са приложими към *given* случай“. Една норма, независимо дали е част от писаното или неписано право на съответната държава, не може да се смята за закон, ако не е формулирана ясно и ако не е предвидима. Тя трябва да даде възможност на индивида да съобрази поведението си с нея и да прецени какви ще бъдат последиците от конкретните му действия или бездействия според закона, дори и ако за това е нужно да прибегне до квалифицираната помощ на юрист. От казаното следва, че всяко лишаване от свобода би било в нарушение на чл. 5 от Конвенцията, ако основанията и процедурите за налагането му не са предвидени в „закон“ с посочените характеристики.

Основният смисъл на чл. 5 е да предостави гаранции срещу произвол. По делото *Акдениз и други с/у Турция*³ Съдът подчертава, че всяко лишаване от свобода трябва не само да бъде извършено в съответствие с материалноправните и процесуалните разпоредби на националния закон, но също така и да съответства на самата цел на чл. 5, а именно да предостави *защита* на индивида от произволно задържане. За да има обаче ефективна защита срещу възможните злоупотреби от страна на властите, трябва да са налице съответни *процедурни* гаранции, заложи в самата Конвенция. Те са формулирани в чл. 5, ал. 2 и чл. 5, ал. 4 от ЕКПЧ като изисквания, на които съответните национални процесуални норми трябва да отговарят, и се отнасят до упражняването на *всички* допустими форми на лишаване от свобода, посочени в чл. 5, ал. 1 (а) – (f) от Конвенцията.

Б. Процедурните гаранции при защитата на правото на свобода и сигурност (чл. 5, ал. 2 и чл. 5, ал. 4 от Конвенцията)

1) *На всяко арестувано лице трябва незабавно да бъдат съобщени на разбираем за него език основанията за арестуването му и всички обвинения, които му се предявяват (чл. 5, ал. 2).*

Това изискване установява принцип за откритост и яснота, без който другите разпоредби в защита на личната свобода биха били неефективни. Когато някой е арестуван, трябва да му се съобщи причината за това. Смята се, че изискването „незабавно да му бъдат съобщени на разбираем за него език основанията за арестуването му“ е в негов интерес в тази трудна ситуация и може да бъде необходимо за упражняването на другите му права.

Тестът на чл. 5, ал. 2 изисква информиране относно всички обвинения, които се предявяват при задържане в условията на чл. 5, ал. 1 (с). Когато на лицето само се съобщи, че ще бъде разпитано във връзка с престъпление, без да има конкретно подозрение срещу него, задържането ще бъде в нарушение на чл. 5, ал. 1 и за задържаня е важно да знае това. Полицията трябва или да раз-

² *Sunday Times v. The United Kingdom*, жалби №№ 6538/74 и 13166/87 и *Malone v. The United Kingdom*, ж. № 8691/79

³ *Akdeniz and others v. Turkey*, ж. № 23954/94

крие подозрението и да го обвини, или да не го арестува. Ако няма обвинение, комбинацията на чл. 5, ал. 1 с чл. 5, ал. 2 предоставя доста ефективна защита за човек, който познава правата си.

Правото на незабавна и адекватна информация за причините на лишаването от свобода е предпоставка и за ефективното упражняване на предвиденото в чл. 5, ал. 4 от Конвенцията.

2) право на всяко арестувано или лишено от свобода лице да обжалва законността на неговото задържане в съда, който е задължен в кратък срок да се произнесе и, ако задържането е неправомерно, да нареди незабавното освобождаване на задържаното лице.

а) Общ характер на задължението

Задължението на властите да предоставят тази процесуална гаранция срещу произволно задържане има общ характер и не зависи от основанията за ареста или задържането. Това означава, че всеки индивид, засегнат от подобно ограничение, следва във всички случаи да разполага с процедурна възможност за съдебен контрол и преценка на законността на ограничението.

б) Обхват на контрола

Видно от самия текст на нормата, за да се избегне незаконно или произволно лишаване от свобода, или пък злоупотреба в случаите, когато то е законно допустимо, ефикасният съдебен контрол следва да е на разположение на засегнатите не само при първоначалното налагане на ограничението, но и докато лишаването от свобода продължава във времето.

Съдът е разглеждал не само оплаквания във връзка с продължително досъдебно задържане под стража, но и оплаквания от лица с душевни разстройства. Причините за задържането на душевноболно лице по чл. 5, ал. 1 (е) от Конвенцията се променят и обезсмислят, ако пациентът вече е превъзмогнал заболяването си, и тогава изискванията на чл. 5, ал. 4 не могат да се изчерпят само с контрола върху първоначалното решение за принудително лечение. „Самата същност на този вид лишаване от свобода явно изисква възможност за преразглеждане на законността през разумни интервали от време“⁴.

Обхватът на съдебния контрол не само дава право на задържаното лице да инициира производството, но се разпростира и върху процесуалните и материалноправни предпоставки за налагането на мярката, които са съществени за „законността“ ѝ⁵. Това означава, че компетентният местен съд трябва да разгледа не само съответствието с процесуалните изисквания на вътрешното право, но и легитимността на целта, която се преследва – дали и доколко все още е обосновано да се продължи прилагането на мярката.

⁴ *X. v. The United Kingdom*, ж. № 7215/75

⁵ *Butkevicius v. Lithuania*, ж. № 48297/99

в) Процедурата

По своя характер процедурата напомня чл. 6, ал. 1 от Конвенцията, защото чл. 5, ал. 4 също гарантира справедлив процес, но със специфичен предмет на разглеждане – самата лична свобода. Въпреки това различие, много от принципите на съдебния контрол по чл. 5, ал. 4 са аналогични на изискванията за справедлив процес по чл. 6. Приложимият стандарт е установен в решението по делото *Винтерверп с/у Нидерландия*, където Съдът е приел, че „... не е необходимо съдебното производство по чл. 5, ал. 4 да е винаги съпроводено от гаранциите, изисквани от чл. 6, ал. 1 за гражданския или наказателния процес ... Все пак, от съществено значение е засегнатото лице да има достъп до съд и възможност да бъде изслушано – лично или, където е необходимо, чрез някаква форма на представителство, без което няма да са му предоставени „основните процесуални гаранции, приложими при лишаване от свобода“⁶.

- „Съд“

Във всички случаи органът, който осъществява контрола по чл. 5, ал. 4 от Конвенцията на национално ниво, следва да отговаря на изискванията за „съд“: той трябва да бъде независим от изпълнителната власт и да е в състояние да упражнява пълноценен контрол, включително и правомощие да разпреди освобождаването на задържаното лице.

- *Равнопоставеност на страните*

Друг важен принцип на чл. 5, ал. 4 е принципът на равнопоставеност на страните. По делото *Кампанис с/у Гърция*⁷ местният съд изслушал аргументите на прокурора срещу освобождаването на задържан, но на него самия не било позволено да се яви лично. По тази причина Съдът е установил нарушение на чл. 5, ал. 4 поради незачитане на принципа за равнопоставеност на страните и е приел, че при необходимост задържаният има право и на някаква форма на представителство в производството по чл. 5, ал. 4. Това е важно, тъй като засегнатият може да няма правна подготовка, за да защити ефективно своите интереси.

В. Задържането под стража на обвиняеми лица в рамките на наказателното производство – най-често срещаната и най-проблемна форма на намеса в личната свобода; стандартите на Съда в Страсбург (чл. 5, ал. 1 (с) и чл. 5, ал. 3 от Конвенцията)

Една от най-често прилаганите форми на лишаване от свобода, която е източник и на най-много проблеми, е задържането под стража на обвиняеми лица в рамките на наказателното производство. Текстовете на чл. 5, ал. 1 (с) и чл. 5, ал. 3 от Конвенцията, заедно с гаранциите по чл. 5, ал. 2 и чл. 5, ал. 4, определят стандартите за защита на правото на лична свобода на тези лица.

⁶ *Winterwerp v. The Netherlands*, ж. № 6301/73

⁷ *Kampanis v. Greece*, ж. № 17977/91

1) Предпоставки

При хипотезата на чл. 5, ал. 1 (с) наличието на *обосновано подозрение* е изискване, без което задържането ще е незаконно, макар от редакцията да изглежда, че това изискване е само едно от алтернативно изброените няколко условия. По делото *Луканов с/у България*⁸ Съдът е постановил, че ограничаването на личната свобода е било в противоречие с изискванията на чл. 5, ал. 1 (с), тъй като не може да има „обосновано подозрение“, когато деянието, за което е наложена мярката, не съставлява престъпление. В по-нататъшната си практика по български дела Съдът е обърнал внимание върху риска, породен от дискрецията на прокуратурата *единствена* да квалифицира деянията, във връзка с които тя иска задържане под стража.

Въпреки че не е изрично споменато, в допълнение към предпоставките по чл. 5, ал. 1 (с) и като част от понятието „да се осигури явяването пред съд“, се включва и ограничаването на личната свобода при риск от унищожаването на доказателства, което може да съставлява и риск да се извърши „друго престъпление“. Задържане по чл. 5, ал. 1 (с) може да се разпорежи при наличието на следните обстоятелства: да е налице обосновано подозрение, че лицето е извършило престъпление, и в *допълнение към това*, да има реална опасност лицето да извърши друго престъпление *или* да избяга, и необходимост да му се попречи. Обстоятелствата, които се изискват в допълнение към „обоснованото подозрение“, не са кумулативни и е достатъчно да съществува едно от тях, но задържане само поради това, че има обосновано подозрение, без да е налице някое от останалите две обстоятелства, ще е в нарушение на чл. 5, ал. 1 (с) от Конвенцията. Ето защо, от гледище на тези критерии, е *абсолютно негоднo* задържането под стража да се обосновава *единствено с тежестта на обвиненията*, каквато практика са имали и, изглежда, продължават да имат някои български съдилища поради определени двусмислени формулировки в НПК. Тази практика е била предмет на критика от страна на Съда в Страсбург по редица български дела⁹. По делото *Атанасов с/у България*¹⁰ Съдът е отбелязал: „*Съдът намира, че като са решили да продължат задържането под стража на жалбоподателя, властите не са съумели да посочат каквито и да било причини и да преценят специфичните факти и доказателства за това, дали той може да се укрие, да извърши друго престъпление или да затрудни разследването. Видно е, че по този начин властите са приложили порочния подход, според който задържането под стража се налага и автоматично се продължава винаги, когато обвиненията са за сериозно престъпление, но без конкретен анализ, което прави тази жалба подобна на други по предишни дела срещу България, по които са били установени нарушения (виж например делото Илийков)...*“.

2) Допълнителни стъпки

Задържането по наказателни производства трябва да води до допълнителните стъпки: „незабавното информиране“ за причините според чл. 5, ал. 2, „неза-

⁸ *Lukanov v. Bulgaria*, ж. № 21915/93

⁹ Например *Ilijkov v. Bulgaria*, ж. № 33977/96

¹⁰ *Atanasov v. Bulgaria*, ж. № 19315/04

бавно отвеждане пред съд във връзка със самото задържане“ (чл. 5, ал. 3) и, в последна сметка, до стъпките, предвидени в чл. 6 от Конвенцията – повдигане на обвинение и наказателен процес. В противен случай лицето би следвало да бъде освободено. Конвенцията не допуска групови арести или задържания.

Разпоредбата за лишаването от свобода във връзка с наказателни производства по чл. 5, ал. 1 (с) следва да се чете заедно с чл. 5, ал. 3 и е неизменно свързана с гаранциите по чл. 5, ал. 4. Чл. 5, ал. 3 е основна процедурна разпоредба, целяща баланс между необходимостта да се реагира срещу престъплението (дори и ако е налице само подозрение) и защитата на личната свобода, която всеки има и която следва да бъде гарантирана срещу произвол и злоупотреби. Въпреки че презумпцията за невинност има значителна тежест срещу задържането под стража, тя трябва да отстъпи пред необходимостта да се предприемат действия – например поради опасността извършителите да избягат или да извършат други престъпления. От друга страна, такова задържане подлежи на санкция от съд (чл. 5, ал. 3) и трябва да бъде последвано от съдебен процес съгласно чл. 6. Задържането преди произнасянето на присъда не е лишаване от свобода в смисъла на наказание „по силата на присъда“ съгласно чл. 5, ал. 1 (а). На всеки етап преди произнасянето на присъда задържането по наказателни производства е *временно* и *процедурно*. Тъй като задържането често служи за оказване на натиск върху обвиняемите с цел да признаят, то неизбежно дава предимства на полицията, което може да доведе до злоупотреба.

3) Гаранциите по чл. 5, ал. 3

а) „своевременно“ изпращане пред „съдия, или длъжностно лице, упълномощено от закона да изпълнява съдебни функции“

Първата от гаранциите по чл. 5, ал. 3 е правото на задържания да бъде своевременно изпратен пред съдия или пред длъжностно лице, упълномощено от закона да изпълнява съдебни функции.

- *„своевременно“*

Много страни установяват прецизни срокове, в рамките на които задържаният трябва да бъде изпратен пред компетентен съд. Въпреки че 24 до 48 часа е нормалният срок, предвиден в националните закони на много европейски държави, Съдът не е установил точни срокове по отношение на чл. 5, ал. 3. Естеството на престъпленията, за които е заподозряно лицето, и конкретните обстоятелства определят дали изискването за „своевременност“ е спазено¹¹.

¹¹ Според българския закон прокуратурата може да разпорежи задържане на обвиняемия до 72 часа с цел да осигури явяването му пред съд, който да определи дали мярката за неотклонение да е задържане под стража. Поради липсата на изрично предвидена в НПК възможност да се обжалва пред съд законността на т. нар. „прокурорско задържане“, много български съдилища не допускаха такова обжалване. След решението на Съда по делото *Zvezdev c/y България (Zvezdev v. Bulgaria)*, ж. № 47719/07 тази практика трябва да се преустанови, доколкото е в противоречие с процедурните изисквания на чл. 5, ал. 4.

- *цел*

Целта на „изправянето пред съдия“ е да се направи обективна и независима преценка дали има обосновано подозрение и съответно – дали има необходимост от задържане под стража.

Фактът, че дадено лице е направило признание или че вината му може да изглежда очевидна, не е относим към приложението на чл. 5, ал. 3 – съдията трябва да постанови решението си с оглед на изброените в разпоредбата условия. Решението за задържане по чл. 5 § 3 не зависи от каквато и да било загатната или очевидна констатация за вина. Въпреки че нормално на този етап вече съществува конкретно обвинение, не това е обуславящото при решаването за мярката. Предмет на разглеждане е дали има обосновано подозрение и дали задържането е необходимо, за да се попречи на лицето да избегне правосъдие, да унищожи доказателства или да извърши други престъпления.

- *„съдия, или длъжностно лице, упълномощено от закона да изпълнява съдебни функции“*

По-нататък чл. 5, ал. 3 изисква решението за задържане да бъде взето от „съдия, или длъжностно лице, упълномощено от закона да изпълнява съдебни функции“. Според практиката на Съда в Страсбург „длъжностните лица“, изпълняващи съдебни функции, следва да отговарят на три критерия: а) да са независими от изпълнителната власт и от страните, като е допустимо да са в положение на субординация към други съдии или длъжностни лица; б) да имат правомощието да изпълнят процесуалното изискване да изслушат лично доведеното лице и в) да са овластени да вземат предвид обстоятелствата, свидетелстващи за и против задържането, да определят правното основание на задържането и да разпоредят освобождаване при липса на такова основание.

До м. януари 2000 г. българският закон е бил в явно противоречие с изискването относно лицето, което има правомощие да постанови задържане под стража. Съдът е установил нарушения на правото по чл. 5, ал. 3 от ЕКПЧ, тъй като прокурорът, който до тогава е имал такова правомощие, не може да се смята за независим от обвинителната страна в процеса, доколкото сам е изпълнявал обвинителната функция (например решението по делото *Николова с/у България*¹²).

б) Разумен срок на задържането

С изискването за *разумен срок на задържането* чл. 5, ал. 3 от Конвенцията цели да подложи властите на натиск за действия с „необходимото усърдие“ в полза на личната свобода на индивида. Позволеният „разумен срок“ на задържането е по-кратък от разрешеният разумен срок на процеса по чл. 6, ал. 1 от Конвенцията, тъй като целта е да се ограничи продължителността на задържането на лицето, а не да се постигне бързина на производството. Необходимото време да се подготви достатъчно делото за съдебен процес няма връзка с времето,

¹² *Nikolova v. Bulgaria*, ж. № 31195/96

необходимо за обосноваване на задържането под стража. Същевременно текстът на чл. 5, ал. 3 предвижда възможност за „освобождаване преди гледането на делото в съда“.

Очевидно, когато „обоснованото подозрение“ отпадне, задържането става незаконно. Ако това подозрение продължи известно време, то е условие за законността на *продължителното* задържане, но след определен период вече не е достатъчно. Тогава ще трябва наново да се установява дали другите предпоставки по чл. 5, ал. 1 (с) все още са налице, за да оправдаят продължилото лишаване от свобода.

Необходимостта от продължаващо задържане по чл. 5, ал. 3 се преценява с оглед на всички обстоятелства, а не с оглед на обвинението спрямо задържаното лице. Ето защо Съдът в повечето случаи преценява дали властите са положили необходимото усърдие за бързо придвижване на делото и дали е имало конкретни затруднения за това. В този смисъл самото обвинение няма отношение към необходимостта от задържането.

Текстът на чл. 5, ал. 3 позволява освобождаването на задържаното под стража лице срещу определени гаранции, че то ще се яви на съдебния процес. Това не означава абсолютно право на освобождаване под гаранция. Съдът обаче последователно застъпва становището, че ако единственото основание за задържането е опасността от укриване на задържания, тогава паричната гаранция е средство съдебните органи да намалят продължителността на задържането до съдебния процес.

Г. Осигуреното право на обезщетение при неправомерно накръняване на личната свобода (чл. 5, ал. 5 от Конвенцията)

Член 5, ал. 5 от Конвенцията гарантира, че всяко лице, арестувано или лишено от свобода в нарушение на изискванията на чл. 5, се ползва с осигурено от правните процедури право на обезщетение.

Съдебната практика на ЕСПЧ е изяснила кога чл. 5, ал. 5 е приложим. Текстът изисква възможност за всяко лице да предяви претенция за обезщетение пред местния съд във връзка с ограничения на личната свобода, извършени в нарушение на чл. 5 на национално ниво. От друга страна, Съдът няма да разгледа оплакване по чл. 5, ал. 5 за неосигурено право на обезщетение, ако не е установил нарушение на една или повече от материалните разпоредби на този член¹³. *С други думи, по Конвенцията не съществува самостоятелно право на обезщетение заради задържане.*

В решенията по делата *Хамънов с/у България*¹⁴ и *Белчев с/у България*¹⁵ Съдът е отбелязал, че „*съгласно чл. 2, ал. 1 от Закона за отговорността на държавата*¹⁶, лице, което е било задържано под стража, може да претендира обез-

¹³ *Murray v. The United Kingdom*, ж. № 14310/88

¹⁴ *Hamanov v. Bulgaria*, ж. № 44062/98

¹⁵ *Belchev v. Bulgaria*, ж. № 39270/98

¹⁶ Тогава това е бил българският Закон за отговорността на държавата за вреди, причинени на граждани (ЗОДВПГ), който понастоящем е със заглавие „Закон за отговорността на държавата и общините за вреди“ (ЗОДОВ).

щетение, само ако задържането е било отменено „поради липса на законно основание“. Цитираният текст от българския закон очевидно се отнася до отмяна на задържането поради незаконност по националното право, без да предвижда непременно преценка дали при намесата в правото на лична свобода са били спазени *всички* изисквания на чл. 5 от Конвенцията. По тези дела българският съд е приел задържането под стража на жалбоподателите за напълно законно по изискванията на вътрешното право, но не е изследвал въпроса дали това задържане е съответствало на всички материалноправни и процедурни гаранции, предоставени от чл. 5 от Конвенцията.

Очевидно в тези случаи жалбоподателите са нямали право да търсят обезщетение по чл. 2, ал. 1 от ЗОДВПГ, защото самото им задържане не е било отменено „поради липса на законно основание“. Ето защо Съдът е приел, че българският закон не е предоставил на жалбоподателите правото да търсят обезщетение във *всички случаи* на нарушения на изискванията на чл. 5 от Конвенцията, поради което чл. 5, ал. 5 от Конвенцията е бил нарушен.

Според практиката по прилагането на ЗОДВПГ/ЗОДОВ, незаконното задържане не предполага автоматично обезщетение, а е необходимо и да се докаже дали и доколко засегнатият действително е страдал в резултат от това. Така става проблематичен всеки иск за вреди, причинени от нарушения на правото на лична свобода по Конвенцията, които са „законни“ по националното законодателство – проблем, който засяга изцяло съответствието на националното право с изискванията на ЕКПЧ¹⁷. Налага се заключението за необходимост от промяна както на българското законодателство, така и на практиката по прилагането му, за да може правото на обезщетение да бъде напълно гарантирано.

¹⁷ Последен пример за установяване на подобно нарушение на чл. 5, ал. 5 може да се види в *Данев с/у България (Danev v. Bulgaria)*, ж. № 9411/05.

ПРАВОТО НА СПРАВЕДЛИВ СЪДЕБЕН ПРОЦЕС

1. ПРАВНА УРЕДБА

Правото на справедлив съдебен процес, прогласено в чл. 6 от Европейската конвенция за правата на човека (ЕКПЧ, Конвенцията) е от фундаментално значение за съвременното демократично общество. Конвенцията определя това право по следния начин:

1. Всяко лице, при решаването на правен спор относно неговите граждански права и задължения или основателността на каквото и да е наказателно обвинение срещу него, има право на справедливо и публично гледане на неговото дело в разумен срок от независим и безпристрастен съд, създаден в съответствие със закона. Съдебното решение се обявява публично, но пресата и публиката могат да бъдат отстранявани по време на целия или на част от съдебния процес в интерес на нравствеността, обществената и националната сигурност в едно демократично общество, когато това се изисква от интересите на непълнолетните лица или за защита на личния живот на страните по делото или, само в необходимата според съда степен, в случаите, когато поради особени обстоятелства публичността би нанесла вреда на интересите на правосъдието.

2. Всяко лице, обвинено в извършване на престъпление, се смята за невинно до доказване на вината му в съответствие със закона.

3. Всяко лице, обвинено в извършване на престъпление, има минимум следните права:

а) да бъде незабавно и в подробности информирано за характера и причините за обвинението срещу него на разбираем за него език;

б) да има достатъчно време и възможности за подготовка на своята защита;

с) да се защитава лично или да ползува адвокат по свой избор; ако не разполага със средства за заплащане на адвокат, да му бъде предоставена безплатно служебна защита, когато го изискват интересите на правосъдието;

д) да участвува в разпита или да изисква разпит на свидетелите, свидетелстващи против него, и да изисква призоваването и разпита на свидетелите на защитата да се извършват при същите условия;

е) да ползува безплатно услугите на преводач, ако не разбира или не говори езика, използван в съда.

Правото на справедлив съдебен процес е прогласено и в чл. 14 от Международния пакт за гражданските и политическите права и в чл. чл. 47-48 от Хартата на основните права на Европейския съюз. Съдът на Европейския съюз подчертава, че правото на ефективен достъп до правосъдие – и следователно до ефективна съдебна защита – представлява основен принцип на правото на Съюза. Съдържанието и обхватът на това право се определят от текста на ЕКПЧ и от практиката на Европейския съд по правата на човека, което не пречи правото на Съюза да предоставя по-широка защита¹.

¹ Вж. в този смисъл решение от 5 октомври 2010 г. по дело С-400/10 PPU, § 53.

Най-често лицата се оплакват пред Европейския съд по правата на човека („ЕСПЧ“, „Съдът“ или „Съдът в Страсбург“) именно за нарушение на правото на справедлив процес. Това не означава обаче, че ЕСПЧ ще преразгледа съществуването на спора и ще го пререши, т.е. Съдът в Страсбург **не е „четвърта инстанция“**. Поради това, ако лицето се оплаква, че е недоволено от изхода на процеса пред националния съд, че фактите по делото са преценени неправилно или че националният закон е интерпретиран неправилно от съдилищата, това оплакване ще бъде отхвърлено като явно недопустимо поради четвъртоинстанционния му характер (освен ако решението и преценката на фактите са напълно произволни, което Съдът намира рядко). ЕСПЧ подчертава, че не е негова задача да се занимава с фактически или правни грешки на националните съдилища, нито да замества тези съдилища в оценката на фактите и доказателствата, тъй като оценката на фактите и доказателствата и тълкуването на националното право са отговорност преди всичко на местните власти и в частност на съдилищата².

ЕСПЧ прави преценка дали процесът *в неговата цялост*³ е бил справедлив и дали са били налице достатъчно процесуални гаранции за страните в производството. Не всякакви оплаквания за процедурни нарушения в различните фази на националното производство обаче ще бъдат намерени за проблематични от ЕСПЧ, защото често процесуалните нарушения са отстранени от по-горестоящия съд при неговата преценка. Дори да има някакви процедурни проблеми, е възможно Съдът да намери, че в цялост процесът е бил справедлив заради съществуващите процесуални гаранции.

Правото на справедлив процес по текста на чл. 6 от Конвенцията обхваща два аспекта:

- **граждански:** „*правен спор относно граждански права и задължения*“ и
- **наказателен:** „*основателността на наказателно обвинение*“ срещу лицето.

Правата, произтичащи от общото право на справедлив процес, и тяхното съдържание по двата аспекта в някои случаи се припокриват, а в други са със специфичен характер.

2. ОБЩИ ПРАВА ПО ГРАЖДАНСКИЯ И НАКАЗАТЕЛНИЯ АСПЕКТ, ПРОИЗТИЧАЩИ ОТ ПРАВОТО НА СПРАВЕДЛИВ ПРОЦЕС

А. Право на достъп до съд. ЕСПЧ подчертава, че „*замисълът на Конвенцията е да гарантира не права, които са теоретични или илюзорни, а права, които са практически и реални. Това е особено важно за правото на достъп до съдилищата, с оглед на високото място, което правото на справедлив процес заема в демократичното общество*“⁴. Правото на достъп до съд включва възможността на лицето да се обърне към съд и да представи своите доводи и доказателства, а съдът да има нужната компетентност, за да разгледа спора по същество и да се произнесе по неговата фактическа и правна страна. Това право не е абсолютно и допуска разумни ограничения от страна на държавата (например свързани с изисквания за допустимост на исковете и обжалванията),

² Вж. напр. *Brualla Gomez de la Torre v. Spain*, ж. № 26737/95, § 31

³ *Vaquero Hernández and Others v. Spain*, жалби № 1883/03, 2723/03 и 4058/03

⁴ *Airey v. Ireland*, ж. № 6289/73

които обаче трябва да преследват легитимна цел и да са пропорционални на тази цел, както и да не засягат самата същност на въпросното право⁵.

Б. Право на независим съд – това е правото делото на лицето да бъде разгледано от независим съд или юрисдикция. Националният съд или юрисдикция трябва да действат независимо от изпълнителната власт, която да не може по собствено усмотрение да освобождава състава им; начинът на назначаването им трябва в достатъчна степен да гарантира тяхната независимост от външни влияния. Прокуратурата или разследващите органи например не отговорят на изискването за независимост поради йерархичната си подчиненост и участието (на прокуратурата) в съдебното производство като страна⁶.

В. Право на безпристрастен съд. Националният съд не трябва да се води от предубеждения или външни влияния при решаване на делото. Съществуват два критерия за безпристрастност: а) *субективен* – даден съдия може да бъде намерен за пристрастен, ако поведението и изказванията или мотивите му са такива, че сочат на ясно предубеждение спрямо страната или характера на спора, и б) *обективен* – ако съдия в състава е участвал едновременно и в друго качество в процеса и това друго качество не може да се приеме за съвместимо с изискването за безпристрастност. Ако лицето се оплаква пред Съда в Страсбург от липса на безпристрастност на съдия, следва преди това да е използвало вътрешноправната възможност за искане на отвод. Трябва да се има предвид също, че проблемът с безпристрастността може да бъде преодолян при обективното разглеждане на спора пред по-горния съд при обжалване⁷.

Г. Право на публично гледане на делото и публично произнасяне на решението. Изискването за публично гледане на делото не е толкова строго пред касационната инстанция, за разлика от това пред съдилищата по съществото на спора; изключения от принципа на публичност са допустими в случаите, когато има опасност за националната сигурност, морала, интересите на непълнолетните, или за защита на личния живот на страните. Изискването за публичност на произнасянето на решението ще бъде изпълнено и когато е произнесен само диспозитивът.

Д. Право на справедливо правораздаване. Тук се включват широк кръг изисквания: страните следва да имат достатъчно процесуални гаранции за защита в процеса; всяка страна трябва да има възможност да представи твърденията си и да ангажира доказателства, да се противопостави на доводите на другата страна, да оспори неблагоприятните за нея доказателства; едната страна не трябва да бъде поставяна в по-неизгодно положение от другата при представяне на позицията или доказателствата си (т. нар. принцип на „равенство на средства“, т.е. процедурна равнопоставеност на страните по делото); решаващият съд следва да направи надлежно проучване на доказателствата и твърденията на страните; решението следва да е в достатъчна степен мотивирано и страните по

⁵ *Manibardo Garcia v. Spain*, ж. № 38695/97, § 36; *Nedzela v. France*, ж. № 73695/01, § 45; *Guñin v. France*, ж. № 25201/94, § 37

⁶ Вж. например *Асенов и други с/у България (Assenov and Others v. Bulgaria)*, ж. № 24760/94, §§ 148-149, въпреки че там въпросът е разгледан от гледна точка на чл. 5 от Конвенцията.

⁷ Например дело *X v. The United Kingdom*, ж. № 3680/68

делото да получат от съда отговор на техните аргументи (въпреки че Конвенцията не изисква задължително да се дава детайлно становище по всеки от изложените от страните доводи, съдът е длъжен да изложи достатъчно мотиви за решението си⁸; ако по-горният съд възприеме мотивите на по-долния, той не е длъжен да ги повтаря) и др.

Е. Право на гледане на делото в разумен срок. При преценката дали процесът е бил прекомерно дълъг Съдът изследва следните въпроси: а) характерът на делото и неговата фактическа и правна сложност; б) поведението на страните в хода на производството и дали някое от забавянията или съществена част от тях не се дължат на поведението на някоя от страните; в) интересът на жалбоподателя, засегнат от правния спор (или залогът за жалбоподателя) – например по трудови спорове, дела за обезщетения при смърт или телесни повреди, дела, касаещи семейните отношения, и други подобни Съдът намира, че властите са длъжни да действат с особена експедитивност поради съществения интерес на лицето⁹.

Най-типичните причини за забавянията на делата по вина на властите са ненавременни призовавания и забавяне при уведомяването за изготвеното решение, забавяне при придвижването на делата между различните инстанции, бавения в хода на предварителното производство по наказателни дела, големи интервали от време между насрочването на отделни съдебни заседания, ненавременна представяне на експертизи по делата или на доказателства от страна на държавни органи, отмяна на съдебни решения от горната инстанция поради допуснати процесуални нарушения.

Оплакванията за прекомерно продължително производство могат да се подадат пред ЕСПЧ и преди производството да е приключило с окончателно решение, ако към момента на подаване на жалбата пред Съда то вече е било забавено достатъчно дълго. По наказателни дела ЕСПЧ може да отхвърли оплакването за продължително производство и да приеме, че лицето вече не може да се счита за „жертва“, ако националните съдилища са взели предвид прекомерната продължителност и заради нея са намалили съразмерно присъдата, като намаляването е съпроводено и с изрично признание, че е налице нарушение на изискването за навременен процес¹⁰.

Често когато ЕСПЧ намери нарушение заради прекомерна продължителност, намира и нарушение на чл. 13 от Конвенцията (предоставяне на ефективни вътрешноправни средства), ако в страната липсват правни средства за ускоряване на производството или търсене на обезщетение при прекалено дълъг процес. Съдът посочва по отношение на много държави, че прекомерната продължителност на съдебните производства е хроничен проблем, тъй като е намерил вече множество нарушения на Конвенцията срещу съответната държава, и препоръчва в определен срок да се въведе вътрешноправно средство, предоста-

⁸ Вж. *Велтег-98 АД с/у България (Velteđ – 98 AD v. Bulgaria)*, ж. № 15239/02

⁹ *Догов с/у България (Dodov v. Bulgaria)*, ж. № 59548/00 (обезщетение за смърт); *Рачеви с/у България (Rachevi v. Bulgaria)*, ж. № 47877/99 (обезщетение за увреждания от пътен инцидент); *Кърчева и Щърбова с/у България (Karcheva and Shtarbova v. Bulgaria)*, ж. № 60939/00 (башинство)

¹⁰ *Веск v. Norway*, ж. № 26390/95; *a contrario*, *Начев с/у България (Nachev v. Bulgaria)*, ж. № 27402/05

вящо адекватно и достатъчно поправяне на нарушението в случаите на забавен процес¹¹.

3. ПРАВО НА СПРАВЕДЛИВ ПРОЦЕС - ГРАЖДАНСКИ АСПЕКТ

А. Понятието за спор относно „граждански права и задължения“. За да е приложим „гражданският“ аспект на чл. 6 от Конвенцията, правото, за което се отнася производството, следва да е има „граждански“ характер. ЕСПЧ прави своя автономна преценка за това, като взема предвид материалното съдържание и последици на това право, а не правната му квалификация във вътрешното право.

„Граждански“ не е синоним на частноправен, а е по-широко понятие. Ако природата на съответното право или задължение е частноправна (семеино, облигационно, търговско, трудово или друго право) или в нея преобладават тези елементи, то спорът ще попадне в приложното поле на чл. 6. Но в него попадат също така спорове в областта на публичното право, макар и със съответните ограничения: трудови правоотношения и свързаните с тях административни процедури по назначаване, освобождаване, налагане на дисциплинарни наказания; административни процедури при регулиране правото на собственост и други вещни права и отношения по договор за наем; административни процедури в областта на търговското право – издаване на лицензии и разрешения за упражняване на търговска дейност; решения в областта на социалното осигуряване и др.

Член 6 е приложим към всички процедури, чийто резултат е решаващ за гражданските права и задължения, независимо от характера на законодателството, съгласно което се решава спорният въпрос (гражданско, търговско, административно и т.н.), и от характера на органа, компетентен за неговото решаване (съд, административен орган). Същественото е **въпросният спор да е от естество да доведе до „определянето“ на гражданските права или задължения** – т.е. да съществува пряка връзка между спора, който предстои да бъде решен, и съответното право или задължение; важно е изходът от него да се окаже решаващ, да бъде свързан с определянето на дадени права или задължения.

Член 6 **не е приложим** в редица области на публичното право, където правата на индивида имат преобладаващо обществен характер – данъчно облагане и данъчни процедури¹², имиграция¹³, спорове относно политически права, като правото на участие в законодателни органи¹⁴ или в местната власт и др.

¹¹ През 2010 г. по комуникирано българско дело (*Maria Vasileva Finger v. Bulgaria*, ж. № 37346/05) Европейският съд поиска от българските власти да отговорят дали прекомерната продължителност по граждански дела не съставлява системен проблем в държавата. Той поиска също така отговор на въпроса дали не съществува и системен проблем с националните средства за защита срещу такива забавяния (компенсаторни механизми и такива за ускоряване на производството). В тази връзка правителството трябва да предостави конкретни примери и статистическа информация относно прилагането на чл. 255-257 от ГПК или други средства за ускоряване на производството или обезщетение за забавянето.

¹² Макар че въпроси за засягане на правото на собственост в такива случаи могат да бъдат разгледани по чл. 1 от Протокол № 1 – *Булвес АД с/у България (Bulves AD v. Bulgaria)*, ж. № 3991/03

¹³ Макар че въпроси, касаещи наличието на достатъчно процесуални гаранции в тази сфера, могат да са предмет на анализ по други членове на Конвенцията, ако попадат в техния обхват.

¹⁴ Правото на участие в националния законодателен орган е защитено от чл. 2 на Протокол № 1.

Б. Изискване за пълен съдебен контрол (обхват на съдебния контрол).

Понякога националните съдилища ограничават прекомерно обхвата на съдебния контрол върху актове и решения на административни органи, засягащи граждански права и задължения на лицата, като се задоволяват само с формален преглед. ЕСПЧ отбелязва, че националните съдилища нарушават чл. 6, ал. 1 от Конвенцията, когато отказват да разгледат съществени за спора въпроси, свързани с граждански права и задължения, приемайки, че административните органи имат дискреция и съдилищата са обвързани от тяхната преценка, въпреки изрично предвиденото в закона право на обжалване. Така вътрешните съдилища не упражняват пълен съдебен контрол по всички свързани с предмета на делото фактически и правни въпроси, както изисква правото на справедлив процес¹⁵.

Съдът критикува например практиката на френския Върховен административен съд, според която той е длъжен да се съобрази със становището на министъра – т.е. представител на изпълнителната власт – във връзка с прилагането на международни договори, без да го подлага на преценка, като по този начин се отказва от правомощието си да изследва доказателства, които са решаващи за спора¹⁶. Такъв е случаят и когато българските съдилища отказват да подложат на независим анализ методиката на държавните органи за определяне стойността на дължимо обезщетение за национализирано имущество¹⁷ или пък в производство за причинени от работодател вреди приемат, че са обвързани от заключенията на експертните лекарски комисии, според които не е налице професионално заболяване, и отказват да изследват въпроса по същество¹⁸.

Съдът подчертава, че в такива случаи проблем по чл. 6 не би имало само ако решението на административния орган, което съдилищата считат задължително за тях, е постановено съобразно изискванията на тази разпоредба. Ако административният орган не отговаря на изискванията за независимост от изпълнителната власт (например експертните лекарски комисии не са независими от Министерството на здравеопазването) и производството пред него не предоставя достатъчно процедурни гаранции (ясни процедурни правила, публични заседания и др.), както и ако неговите решения не са обект на цялостна преценка от съдилищата, то тогава ще е налице нарушение¹⁹.

В. Изискване за непротиворечиво правораздаване и правна сигурност.

ЕСПЧ отбелязва, че известно разминаване в тълкуването на законите е приемливо като неизбежна черта на съдебната система, състояща се от мрежа от първоинстанционни и въззивни съдилища. Същевременно обаче противоречивото отсъждане на различни състави в рамките на един и същ съд, правораздаващ в една териториална област, по напълно идентични искове с идентични факти и правни въпроси е в нарушение на правото на справедлив процес²⁰. Такова е и

¹⁵ *Obermeier v. Austria*, ж. № 11761/85, §§ 69-70

¹⁶ *Chevol v. France*, ж. № 49636/99, § 77

¹⁷ *Пютер с/у България (Putter v. Bulgaria)*, ж. № 38780/02, §§ 47-56. ЕСПЧ подчертава, че семейство Пютер имат възможност да поискат отмяна на влезлите в сила съдебни решения по административното дело и възобновяване на производството, при което техните искания биха могли да бъдат разгледани в пълния им обем.

¹⁸ *И.Д. с/у България (I.D. v. Bulgaria)*, ж. № 43578/98, §§ 45-52

¹⁹ Пак там

²⁰ *Rakić and Others v. Serbia*, ж. № 47460/07 и др., § 43. *Tudor Tudor v. Romania*, ж. № 21911/03, § 29

различното тълкуване на националния закон от различни окръжни съдилища, действащи като последна инстанция, по идентични случаи²¹. Подобна непоследователна съдебна практика създава състояние на продължаваща несигурност, което на свой ред намалява общественото доверие в правосъдието. Такова състояние е в нарушение на чл. 6 от Конвенцията.

Същевременно Съдът не оспорва правото на националните съдилища да променят практиката си по даден проблем. Така промяната в стабилната съдебна практика във връзка с процесуалните срокове за подаване на иски, когато съдилищата са прилагали правилата за тези срокове еднакво към всички за даден период от време, и създаването на нова непротиворечива практика по тези срокове, прилагана отново еднакво към всички, не е нарушение на правото на достъп до съд по чл. 6 от Конвенцията²². Съдът посочва, че дори стабилната практика по даден въпрос няма пречка да бъде преразгледана в даден момент, когато се установи, че предишната практика вече не е подходяща. Това е така, тъй като правото не е статично.

Съдът отбелязва още, че принципът на правната сигурност, който е част от правото на справедлив процес, включва и изискването когато съдилищата са решили спор с влязло в сила решение, това решение да не се поставя под въпрос²³. Така *res judicata* ефектът на решение, което решава спора между страните по окончателен начин, ще бъде отнет, когато в последващо отделно производство същият въпрос относно същите правни субекти е преразгледан и решен по друг начин²⁴.

Г. Правото на безплатна правна помощ и разумен размер на таксите и разностите по граждански дела. В Конвенцията не съществува общо право *per se* на правна помощ по граждански дела. То не е гарантирано изрично и задължително, както е гарантирано по отношение на наказателното обвинение в чл. 6, ал. 3 (с). Въпреки това ЕСПЧ постановява, че с оглед на фактите и особеностите на всяко дело, непредоставянето на правна помощ по граждански дела в определени случаи може да доведе до нарушение на Конвенцията. В случаите, когато безплатна помощ от адвокат е наложителна, за да се гарантира реален достъп до съд – било защото законът предписва задължително правно представителство по някои производства, било заради сложността на производството или делото (фактите или правната му страна), чл. 6, ал. 1 задължава държавата да осигури такава помощ и по граждански дела²⁵.

ЕСПЧ преценява дали явяването на лицето пред съда без помощта на адвокат би било ефективно и дали лицето би било в състояние да защити своята теза **подходящо и достатъчно**, както и дали би могло ефективно да води делото си само с помощта, която съдията оказва на страните. ЕСПЧ отчита още сложността

²¹ *Stefanica and Others v. Romania*, ж. № 38155/02

²² *S.S. Balıkcılaşme Beldesi Tarım Kalkınma Kooperatifi and Others v. Turkey* (ж. № 3573/05 и др.)

²³ *Brumarescu v. Romania* [GC], ж. № 28342/95, § 61

²⁴ *Кехая и други с/у България (Kehaya and Others v. Bulgaria)*, жалби №№ 47797/99 и 68698/01, §§ 58-70

²⁵ *Airey v. Ireland*, § 26, цитирано; *Aerts v. Belgium*, ж. № 25357/94. ; *Steel and Morris v. The United Kingdom*, ж. № 68416/01

на доказването и на правните въпроси, които се поставят в даденото производство, както и емоционалната ангажираност на лицето по делото, която може да е пречка при защитата на тезата²⁶. Преценката зависи от конкретните обстоятелства.

В тази връзка Съдът отбелязва: „Член 6, ал. 1 гарантира на страните по даден спор реално право на достъп до съдилищата за произнасяне по техните „граждански права и задължения“, но оставя на държавата свободен избор на средствата за постигането на тази цел. Установяването на система за безплатна правна помощ ... съставлява едно от тези средства, но има и други, като например опростяване на процедурата“. Това „следователно не означава, че държавата трябва да осигурява безплатна правна помощ за всеки спор относно „гражданско право“ ... Съдът е съгласен, че да се твърди съществуването на задължение с толкова голям обхват би било в разрез с факта, че Конвенцията не съдържа разпоредба за правна помощ при такива спорове, тъй като чл. 6, ал. 3 (с) се отнася само за наказателни производства. Но, независимо че липсва сходна разпоредба за граждански съдебни производства, чл. 6, ал. 1 може понякога да задължи държавата да осигури помощ от адвокат, когато такава помощ е необходима за един реален достъп до съд ...“²⁷.

Относно **съдебните такси** ЕСПЧ отбелязва, че тяхното автоматично определяне, както и липсата на свобода на преценка на съдиите по определянето им и по освобождаването на дадени лица от тях в гражданските производства е проблематично. По български дела Съдът е критикувал например прилагането на правилото за 4-процентовата държавна такса, изчислена върху размера на исковата претенция²⁸. В определени случаи изцяло автоматичното прилагане на това правило довежда до определяне на огромни такси, а налагането на лицата на значителен финансов товар има възпиращ и ограничаващ ефект върху достъпа до съд²⁹. Това, в комбинация с невъзможността на определени лица по Гражданско-процесуалния кодекс да искат освобождаване от такси (такова е положението на юридическите лица, които, за разлика от физическите, не могат да искат освобождаване), води на практика до засягане на самата същност на правото да се подава иск и да се получава разглеждане от съд. ЕСПЧ критикува липсата на каквато и да било възможност за гъвкавост от страна на съдилищата при определяне на държавните такси и липсата на таван на 4-процентовата държавна такса в нормативната уредба³⁰.

Съдът отбелязва, че изискването за плащане на такси в производствата пред гражданските съдилища не е само по себе си несъвместимо с правото на достъп до съд по чл. 6 от Конвенцията. То обаче трябва да се прилага пропорционално, като се преценяват особеностите на всеки конкретен случай, включи-

²⁶ Пак там

²⁷ *Airey v. Ireland*, § 26, цитирано

²⁸ *Агромодел ООД и Миронов с/у България (Agromodel OOD and Mironov v. Bulgaria)*, ж. № 68334/01

²⁹ *Станков с/у България (Stankov v. Bulgaria)*, ж. № 68490/01; *Михалков с/у България (Mihalkov v. Bulgaria)*, ж. № 67719/01

³⁰ През 2008 г. бе въведена фиксирана плоска такса за искове по Закона за отговорността на държавата и общините за вреди (ЗОДОВ).

телно сумата и възможността на лицето да плати, както и фазата на процеса, в която това ограничение е наложено.

Когато става въпрос за **юридически лица**, Съдът на Европейския съюз е подчертал, че националните съдилища трябва да проверяват дали условията за предоставяне на правна помощ не ограничават самата същност на правото на достъп до съд на юридическото лице. Такъв ще е случаят, когато поради финансовата си нестабилност то не може да упражни пред съд претенцията си към държавата, тъй като е в невъзможност да заплати авансово съдебните разноски и хонорара на адвокат³¹.

В рамките на тази преценка националният съд може да вземе предвид предмета на спора, доколко има основания да се очаква, че молителят ще спечели делото, значимостта на неговия интерес, сложността на приложимото право и на конкретното производство и възможността на молителя ефективно да защитава сам позицията си по делото, както и размера на разноските, които трябва да се платят предварително, и дали те представляват непреодолимо препятствие пред достъпа до правосъдие. Националният съд може да вземе под внимание още дали съответното юридическо лице преследва стопанска цел, както и финансовите възможности на неговите съдружници или акционери и възможността им да си набавят необходимите средства за предявяването на иска или подаването на жалбата³².

Д. Задължителност на изпълнението на влязло в сила решение. Правото на справедлив процес се отнася не само до самото производство, но до и изпълнението на постановеното в него решение. ЕСПЧ подчертава, че *„правото на достъп до съд, закрепено в чл. 6, ал. 1 от Конвенцията, би било илюзорно, ако националната правна система на договарящата държава позволява едно влязло в сила и задължително съдебно решение да остане без последствия, във вреда на една от страните. Изпълнението на решение, постановено от съд, трябва следователно да се счита за съставна част от „съдебния процес“ за целите на чл. 6. Върховенството на закона – един от основополагащите принципи на всяко демократично общество, е въплътено във всички текстове на Конвенцията и поражда задължение за държавата и за всеки орган на държавна власт да изпълняват съдебните предписания и решения срещу тях“*³³.

Забавеното по вина на властите изпълнение на съдебни решения за вземания срещу държавата и общините и липсата на институционализиран контрол над изпълнението на такива решения са прогласени за нарушения на Конвенцията. Съдът изрично подчертава, че липсата на средства в бюджета на съответните институции не може да служи като оправдание на властите за забавянето или неизпълнението при плащането на присъдения дълг³⁴. Той посочва, че известно забавяне при извършването на плащане от страна на публична институция е допустимо, но приема по български дела, че забавяне например от година и 8 ме-

³¹ Решение на Съда на ЕС по преюдициално запитване по дело C-279/09 DEB.

³² Пак там

³³ *Манчева с/у България (Mancheva v. Bulgaria)*, ж. № 39609/98, § 54; *Hornsby v. Greece*, ж. № 18357/91, §§ 40-41; *Iatridis v. Greece* [GC], ж. № 31107/96, § 58, *mutatis mutandis*; *Хасан и Чауш с/у България (Hasan and Chauš v. Bulgaria)* [GC], ж. № 30985/96, § 87

³⁴ *Ангелов с/у България (Angelov v. Bulgaria)*, ж. № 44076/98

сеца³⁵, две години и четири месеца³⁶ или четири години³⁷ е прекомерно дълго. В определени случаи, когато в резултат на забавянето по вина на властите вземането се е обезценило съществено поради инфлация и обезценяване на националната валута – фактори, възникнали през периода на забавянето, това обезценяване също се вменява на държавата³⁸.

Когато липсва механизъм за принуда на държавните институции да изпълнят дълговете си и няма съдебен или друг институционален контрол над изпълнението на съдебни решения срещу държавните учреждения, това представлява проблем на правото на достъп до съд и справедлив процес – например, както по българския закон, не е предвидена възможност за изпълнително производство срещу държавни учреждения, и не е позволен заповед върху техни банкови сметки³⁹.

4. ПРАВО НА СПРАВЕДЛИВ ПРОЦЕС – НАКАЗАТЕЛЕН АСПЕКТ

Наказателният аспект на чл. 6 се прилага само по отношение на „наказателното обвинение срещу [лицето]“, а не и спрямо *жертвата* на престъплението. Ако жалбоподателят е жертва на престъпление и се оплаква по чл. 6 заради неразследване или неефективно разследване не срещу самия него, а срещу трети лица, или заради несправедлив наказателен процес, воден срещу тези трети лица, то жалбата ще бъде недопустима като несъвместима с Конвенцията *ratione materiae*. Ако обаче жалбоподателят е участвал като граждански ищец в наказателното производство срещу третите лица, тогава може да се оплаче от несправедливия процес, което ще бъде разгледано в рамките на гражданския аспект на чл. 6 – „правен спор относно граждански права и задължения“, а не в рамките на наказателния аспект.

Ако жалбоподателят е жертва на престъпление, което е засегнало неговото или на негови близки право на живот (убийство, опит за убийство и др.) или физическия му интегритет (телесна повреда, изнасилване и др.), тогава той/тя може да се оплаче от неразследване или неефективно разследване срещу трети лица или безнаказаност в рамките на наказателен процес срещу тези лица. В този случай ще бъде приложено не чл. 6, а процедурното задължение за ефективно разследване по чл. 2 (право на живот) или чл. 3 (забрана за изтезание и нечовешко и унижително отнасяне) от Конвенцията.

А. Понятие за „наказателно обвинение“. Както понятието за „граждански характер“, така и понятието за „наказателно обвинение“ по чл. 6 от Конвенцията има автономен смисъл в практиката на ЕСПЧ. Три са факторите, които определят

³⁵ *Рахбар-Пагард с/у България (Rahbar-Pagard v. Bulgaria)*, жалби № 45466/99 и № 29903/02

³⁶ *Ангелов с/у България (Angelov v. Bulgaria)*, цитирано

³⁷ *Сирманов с/у България (Sirmanov v. Bulgaria)*, ж. № 67353/01

³⁸ *Angelov v. Bulgaria*, цитирано. Поначало чл. 1 от Протокол № 1 не задължава държавите да предприемат мерки за компенсиране на последиците от инфлацията и поддържане стойността на спестяванията, вземания или други активи (в тази връзка е решение по допустимостта по делото *О.Н. с/у България (O.N. v. Bulgaria)*, ж. № 35221/97).

³⁹ *Манчева с/у България (Mancheva v. Bulgaria)*, цитирано. Относно чл. 399 ГПК (отм.), чийто текст в частта относно изпълнението срещу държавни учреждения е пренесен в чл. 519, ал. 2 от новия ГПК.

дали едно обвинение е наказателно: „За да се определи дали едно обвинение следва да се квалифицира като „наказателно“ за целите на Конвенцията, най-напред трябва да се прецени дали разпоредбата, която дефинира нарушението, е част от наказателното право в правната система на страната; след това следва да се прецени характерът на нарушението, и накрая – характерът и тежестта на наказанието, което лицето рискува да получи“⁴⁰. Вторият и третият критерии не са кумулативни, а алтернативни⁴¹.

Възможно е дадено нарушение да е квалифицирано от вътрешното право като административно или дисциплинарно (особено когато е с по-ниска степен на обществена опасност или е декриминализирано), а същевременно обвинението в извършването му да има „наказателен“ характер по смисъла на чл. 6 от Конвенцията. Така обвинението в извършване на такова нарушение ще се преценява с оглед на характера и строгостта на санкцията или характера на нарушението. Съдът в такива случаи изследва насочеността на разпоредбата в националното право – дали тя има общ характер и е насочена към всички граждани (например в качеството им на участници в движението по пътищата) или е насочена само към група със специален статут (например при някои дисциплинарни наказания). ЕСПЧ ще изследва и целта и характера на санкцията – дали санкцията цели да накаже и да възпре бъдещо нарушение (а не например да компенсира), както и нейния размер с оглед на това дали тя не отива отвъд определен праг на „суровост“, така че да засяга съществено лицето.

Така обикновено глобите за административни нарушения, ако отговарят на някое от тези условия, ще попаднат в обхвата на наказателния аспект по чл. 6⁴². Тогава и производствата във връзка с тяхното налагане трябва да отговарят на стандартите на чл. 6, включително засегнатото лице да може да обжалва постановеното срещу него решение на административно-наказващия орган пред съд, който предлага процесуалните гаранции по чл. 6 и пълен обхват на преценката⁴³.

Б. Начало на наказателното производство срещу лицето. Тук ЕСПЧ също прилага автономно понятие. Формалното привличане на едно лице като заподозрян и формалното повдигане на обвинение срещу него не са решаващи за определяне на началния момент на „наказателното обвинение“, от които важат изискванията за справедлив наказателен процес по чл. 6 (включително и започва да се брои дължината на производството).

⁴⁰ *Цзърк v. Germany*, ж. № 8544/79, §§ 50-53; *Engel and others v. The Netherlands*, жалби № 5100/71 и други, §§ 80-82; *Garyfallou AEBE v. Greece*, ж. № 18996/91, § 32

⁴¹ *Lutz v. Germany*, ж. № 9912/82, § 55

⁴² Например, сред много други, *Rinck v. France*, ж. № 18774/09

⁴³ В някои случаи, дори и налагането на административна глоба да попада в наказателния обхват на чл. 6, жалбата може да е недопустима по новия новия критерий за допустимост на жалбите – „несъществено засягане“ (чл. 35, ал. 3, б. в от Конвенцията), въведен с влезлия през юни 2010 г. Протокол № 14 от Конвенцията. Например по делото *Rinck v. France*, цитирано, Съдът обявява за недопустима жалба по оплакване за глоба от 150 евро и отнемане на една точка от талона заради нарушение на правилата за движение по пътищата, като приема, че вредата, понесена от жалбоподателя, е несъществена, няма и съществено засягане на личния му живот във финансов или друг аспект вследствие наказването му, а освен това съществото на спора е било надлежно разгледано пред национален съд.

За преценката кога лицето е било „обвинено“, Съдът взема предвид два критерия: 1) „официалното уведомление до лицето от компетентните власти, че то е заподозряно в извършване на престъпление“⁴⁴, или 2) дали „положението на заподозрения е било съществено засегнато от това подозрение“⁴⁵. Така в практиката си Съдът е приемал за начало на „наказателното обвинение“ датата, на която лицето официално е уведомено за разследването срещу него, но също така и датата, на която лицето е арестувано по подозрение за извършването на дадено престъпление, датата, на която е извършен обиск на лицето по подозрение в престъпление, датата, на която за първи път е разпитано като заподозряно за престъплението, и др.⁴⁶.

В. Презумпция за невинност. Според ЕСПЧ презумпцията в чл. 6, ал. 2 от Конвенцията е ключов аспект на правото на справедлив наказателен съдебен процес. Тя е нарушена например когато съдът, въпреки че е прекратил наказателното дело срещу лицето, с решението си за прекратяването е осъдил жалбоподателя да плати част от разноските по делото и обезщетение на частните обвинители с мотива, че той „най-вероятно“ е щял да бъде признат за виновен, ако не се е налагало прекратяване на делото. ЕСПЧ приема, че „вината на обвиняемия не е била доказана според закона, а [въпреки това] съдебното решение отразява мнението, че той е виновен“⁴⁷.

ЕСПЧ изисква презумпцията за невинност да се зачита не само от съда, но и от всички публични служители, включително прокурорите. Презумпцията ще бъде нарушена, ако публичните служители изразяват мнение за виновност на обвиняемия, преди още той да е бил признат за виновен съгласно закона. ЕСПЧ обръща внимание на важността на избора на думи от служителите в тези ситуации⁴⁸. Така презумпцията ще бъде нарушена ако прокурор, още преди да има постановена окончателна присъда, заяви на пресконференция, че „няма съдия, който да може да го убеди, че [подсъдимият] е невинен по това дело“⁴⁹. Тя ще бъде нарушена например и когато обвиняемият е принуден да носи на съдебните заседания дрехи, с които обикновено са облечени осъдените на лишаване от свобода лица⁵⁰.

Г. Правото лицето да не уличава себе си в престъпление – това е правото на обвиняемия да запази мълчание, като прокуратурата докаже обвинението без помощта на обвиняемия и без да използва доказателства, събрани чрез методи на принуда и насилие. ЕСПЧ подчертава, че не е допустимо осъждането да се основава само или основно върху мълчанието на обвиняемия, върху него-

⁴⁴ *Deweer v. Belgium*, ж. № 6903/75, §§ 42-46

⁴⁵ Пак там

⁴⁶ *Wemhoff v. Germany*, ж. № 2122/64; *Manzoni v. Italy*, ж. № 11804/85; *Hozee v. the Netherlands*, ж. № 21961/93; *Messina v. Italy*, ж. № 13803/88; *Румен Георгиев с/у България (Rumen Georgiev v. Bulgaria)*, ж. № 27240/04

⁴⁷ *Minelli v. Switzerland*, ж. № 8660/79

⁴⁸ *Daktaras v. Lithuania*, ж. № 42095/98, §§ 41-42

⁴⁹ *Петьо Петков с/у България (Petyo Petkov v. Bulgaria)*, ж. № 32130/03, за разлика от *Daktaras v. Lithuania*, ж. № 42095/98

⁵⁰ *Jiga v. Romania*, ж. № 14352/04

вия отказ да дава обяснения или да предоставя доказателства⁵¹. Правото на обвиняемия да запази мълчание ще бъде нарушено например когато той е бил първоначално разпитван като свидетел, без адвокат, при положение че към момента на разпита полицията вече го е подозирала в извършване на престъпление, но не го е предупредила за правото му да не отговаря, а след това присъдата е основана на обясненията от разпита⁵².

Тук се включва и изискването при разкриване и разследване на престъпления да се използват само легални техники за прикритие, а не да се прибягва до подбуждане към извършване на престъпление. В случаите, когато лицата са осъдени вследствие на действия на агенти под прикритие (*agents provocateurs*), Съдът преценява дали е имало подбуждане към извършване на престъпление. Според ЕСПЧ подбуждане е налице, когато служителите не са се ограничили до пасивно разследване на престъплението, а са упражнили влияние върху разследваното лице, така че да го подтикнат да извърши престъпление, което иначе не би извършило, като по този начин са целели да съберат доказателства против него⁵³. В такива случаи ЕСПЧ преценява също и дали на лицето е била предоставена възможност да докаже тезата си, че е било подбудено – например да му бъде разрешено да разпита агентите под прикритие или поне да им зададе въпроси писмено, както и дали производството е било проведено при спазване на гаранциите за състезателност на процеса и равнопоставеност на страните⁵⁴. В определени ситуации използването на информатори също може да наруши правото на лицето да не уличава себе си в престъпление⁵⁵.

Д. Минимум права на обвинения в престъпление. В ал. 3 на чл. 6 Конвенцията предвижда изрично неизчерпателен списък от минимум права, от които следва да се ползва обвиненото лице.

В правото на обвиняемия по чл. 6, ал. 3 (а) да бъде незабавно и в подробности информиран за обвинението срещу него се включва изискването престъплението, за което лицето е осъдено, да е същото като това по повдигнатото обвинение – например ако в процеса обвинението е било по един член от закона, а лицето е осъдено после по друг член и на практика с това се е стигнало до съществено преквалифициране на обвинението, се нарушава изискването на Конвенцията по чл. 6, ал. 3 (а)⁵⁶.

Правото на лицето на достатъчно време и възможности за подготовка на защитата му (чл. 6, ал. 3 (b)), както и правото му да се защитава лично или да ползва адвокат по свой избор, или ако не разполага със средства – да му се предостави безплатно служебна защита, когато го изискват интересите на правосъдието (чл. 6, ал. 3 (c)), са тясно свързани. Така адвокатът на лицето трябва да има достатъчно време, за да подготви защитата си, с оглед на сложността на делото,

⁵¹ *John Murray v. The United Kingdom*, ж. № 18731/91, § 47

⁵² *Brusco v. France*, ж. № 1466/07

⁵³ *Teixeira de Castro v. Portugal*, ж. № 25829/94; *Khudobin v. Russia*, ж. № 59696/00; *Vanyan v. Russia*, ж. № 53203/99; *Milinienu v. Lithuania*, ж. № 74355/01; *Ali v. Romania*, ж. № 20307/02; *Bannikova v. Russia*, ж. № 18757/06

⁵⁴ Пак там

⁵⁵ *Allan v. The United Kingdom*, ж. № 48539/99

⁵⁶ *Chichlian and Ekindjian c. France*, ж. № 10959/84; *Pülissier and Sassi v. France*, ж. № 25444/94

както и на фазата, в която то се намира⁵⁷. Лицето и адвокатът му трябва също да могат свободно да комуникират помежду си и да имат достатъчно време да обсъждат делото (при посещенията на адвоката в затвора)⁵⁸.

Непредоставянето на задължителна защита от началния момент на първия разпит на задържания, като след това присъдата е била базирана на обясненията от този разпит, ще е в нарушение на правото на защитник по чл. 6, ал. 3 (с)⁵⁹. ЕСПЧ подчертава, че правото на защита ще бъде невъзвратно засегнато, когато уличаващи в престъпление изявления, направени от лицето без адвокат при първоначалното му задържане, по-късно са били използвани за обосноваване на присъдата. ЕСПЧ отбелязва, че този проблем не може да бъде преодолян чрез последващото предоставяне на адвокат на лицето, нито чрез състезателността на съдебното производство. Ако обаче, въпреки липсата на адвокат при първоначалното задържане, показанията, дадени от лицето по това време, не са използвани от съдилищата и не са послужили при постановяване на присъдата, ЕСПЧ ще намери, че това положение не е попречило на защитата на лицето⁶⁰.

Правото на лицето да участва в разпита или да изисква разпит на свидетелите, даващи показания против него, ще бъде нарушено, когато присъдата се основава изцяло или в решаваща степен на показания на защитен свидетел, когото защитата не е могла да разпита, дори и само като анонимен свидетел⁶¹. Включително и по чувствителни дела, например при сексуални престъпления, като минимум обвиняемите/подсъдимите трябва да бъдат информирани за разпита на жертвата с възможност да го наблюдават директно или на запис и да поставят директно или индиректно въпроси по време на разпита или по-късно⁶².

Правото по чл. 6, ал. 3 (е) обвиняемият да ползва безплатно услугите на преводач, ако не разбира или не говори езика, използван в съда, ще бъде нарушено, когато той е осъден от съда да заплати разноските за преводача⁶³.

⁵⁷ *Ocalan v. Turkey*, ж. № 46221/99

⁵⁸ Пак там

⁵⁹ *Salduz v. Turkey*, ж. № 36391/02; *Leonid Lazarenko v. Ukraine*, ж. № 22313/04

⁶⁰ *Ованесян с/у България (Hovanesian v. Bulgaria)*, ж. № 31814/03

⁶¹ *Kornev and Karpenko v. Ukraine*, ж. № 17444/04

⁶² *A.S. v. Finland*, ж. № 40156/07

⁶³ *Ованесян с/у България (Hovanesian v. Bulgaria)*, цитирано

ПРАВО НА ЗАЧИТАНЕ НА ЛИЧНИЯ И СЕМЕЙНИЯ ЖИВОТ, НА ДОМА И НА ТАЙНАТА НА КОРЕСПОНДЕНЦИЯТА

Правото на зачитане на личния и семейния живот, на дома и кореспонденцията, общо обозначавано като право на лична неприкосновеност, е от първостепенно значение за всяко лице в едно демократично общество. Това право стои в центъра на човешкото достойнство и формира обособената „лична“ сфера на всеки, а държавата следва да гарантира ефективната му защита.

В литературата правото на лична неприкосновеност се подразделя най-общо в следните подкатегории¹: физическа (телесна) неприкосновеност; териториална неприкосновеност (лично пространство, заобикалящо всеки човек, включително правото на неприкосновеност на дома, работното място и др.); комуникационна неприкосновеност (неприкосновеност на кореспонденцията, телефонните разговори и др.); информационна неприкосновеност (защита на личните данни).

1. ПРАВНА УРЕДБА

Правото на лична неприкосновеност е гарантирано в чл. 8 на Европейската конвенция за правата на човека и основните свободи (ЕКПЧ, Конвенцията) и впоследствие е развито в практиката на Европейския съд по права на човека (ЕСПЧ). Съгласно чл. 8:

„Всеки има право на зачитане на неговия личен и семеен живот, на неговото жилище и тайната на неговата кореспонденция.

Намесата на държавните власти в ползването на това право е недопустима освен в случаите, предвидени в закона и необходими в едно демократично общество в интерес на националната и обществената сигурност или на икономическото благосъстояние на страната, за предотвратяване на безредици или престъпления, за защита на здравето и морала или на правата и свободите на другите.“

Хартата на основните права на Европейския съюз разписва това право още по-широко. Нейният чл. 3 гарантира правото на физическа и психическа неприкосновеност на личността. Специално внимание е отделено на медицинския и биотехнологичния аспект на правото на личен живот – правото на свободно и информирано съгласие, както и забраната на практики с цел селекция на хора, превръщането на човешкото тяло в източник на печалба и репродуктивното клониране на хора. Член 7 от Хартата гарантира на всекиго правото на зачитане на личния и семеен живот, жилището и тайната на съобщенията, а чл. 8 изрично защитава личните данни, правото на достъп до събраните данни, отнасящи се до лицето, както и правото да се изисква поправянето им. Правото на зачитане на

¹ Bennett, C., *Regulating Privacy – Data Protection and Public Policy in Europe and the United States* (Cornell University Press 1992); Michael, J., *Privacy and Human Rights* (UNESCO Publishing & Dartmouth 1994)

личния и семейния живот, дома или кореспонденцията е уредено още в Международния пакт за граждански и политически права², като в чл. 17 изрично е добавена и защита от незаконно нахърняване на честта и доброто име.

Конституцията на Република България урежда правото на лична неприкосновеност в чл. чл. 32-34. Чл. 32 обявява личния живот за неприкосновен и постановява, че всеки засегнат има право на защита срещу незаконно вмешателство в неговия личен и семеен живот. Алинея втора на същия член забранява следенето, фотографирането, филмирането и други подобни действия без изричното съгласие на лицето или въпреки изричното му несъгласие, освен в предвидените от закона случаи. Член 33 гарантира неприкосновеността на жилището, а чл. 34 – тайната на кореспонденцията.

2. ПОНЯТИЕ ЗА ЛИЧЕН И СЕМЕЕН ЖИВОТ, ДОМ И КОРЕСПОНДЕНЦИЯ

Когато разглежда оплакване за нарушение на правото на лична неприкосновеност, Съдът в Страсбург преценява най-напред дали чл. 8 от Конвенцията намира приложение в дадения случай, т.е. дали се касае за право на личен и/или семеен живот, на неприкосновеност на дома или на тайната на кореспонденцията. Трябва да се има предвид, че тези права са динамични, могат да обхванат широк кръг ситуации, като понякога понятията се припокриват. Постоянно се променя и тяхното значение, особено с развитието на технологиите, като това рефлектира и в практиката на Съда, която също еволюира.

а) Личен живот

Благодарение на юриспруденцията на Съда в Страсбург обхватът на понятието „личен живот“ непрестанно се разширява, респективно и закрилата му. Поради това правото по чл. 8 не се поддава на изчерпателно определение. В него се включва физическата и морална неприкосновеност на човека³. Елементи като половата идентичност, името, сексуалната ориентация и сексуалния живот също спадат към личната сфера, която е защитена от чл. 8⁴. Тази разпоредба охранява и правото на всеки човек на собствена идентичност и личностно развитие, както и правото да създава и поддържа връзки и контакти с други хора, включително в професионалната и търговска сфера⁵. Към това право спадат още защитата на репутацията и доброто име, на името като средство за лична идентификация, на психологическия интегритет, на личната информация, проблемите във връзка с разпространението на снимки от личния живот на лицата и със задължителното медицинско лечение, както и по-нови аспекти като смяната

² Ратифициран с Указ № 1199 на Президиума на Народното събрание от 23.07.1970 г. – ДВ, бр. 60 от 1970 г. В сила за България от 23.03.1976 г. Издаден от Министерството на външните работи, обн. бр. 43 от 28.05.1976 г.

³ *X and Y v. the Netherlands*, ж. № 8978/80

⁴ *B. v. France*, ж. № 13343/87, § 63; *Burghartz v. Switzerland*, ж. № 16213/90, § 24; *Dudgeon v. The United Kingdom*, ж. № 7525/76 § 41; *Laskey, Jaggard and Brown v. The United Kingdom*, жалби № 21627/93, 21826/93 и 21974/93, § 36

⁵ *Peck v the United Kingdom*, ж. № 44647/98; *Niemietz v. Germany*, ж. № 13710/88, § 29

на името при смяна на пола и правото на здравословна среда и защита при тежко индустриално замърсяване. Всички тези аспекти са проявления на едно общо право на защита на личната сфера на човека.

б) Семейен живот

Правото на „семеен живот“ по смисъла на чл. 8 от ЕКПЧ гарантира ненапушаване на целостта на семейството като единица на обществото, имаща своя собствена значимост. „Семеен живот“ е самостоятелно понятие, което трябва да бъде тълкувано независимо от националното право на договарящите държави. Взема се предвид семейният живот *de facto*, а не този *de jure*⁶. В юриспруденцията си Съдът приема за „семеен живот“ отношенията както в семейства, сключили брак (но без например фиктивните бракове, сключени за заобикаляне на законодателството), така и фактическите отношения в една двойка. Наличието или липсата на „семеен живот“ е същностен фактически въпрос, който зависи от реалното съществуване на близки лични връзки между лицата⁷. При решаването на въпроса дали е налице „семеен живот“ Съдът отчита множество фактори, включително дали двойката живее заедно, продължителността на връзката и дали са демонстрирали обвързаност един с друг чрез създаването на деца или по други начини⁸. Според концепцията за семейство, върху която се основава чл. 8, дете, родено в „семеен живот“, е *ipso jure* част от тази връзка; следователно от момента на раждането на детето и със самия факт на раждането между детето и родителя съществува връзка, която е „семеен“, и която не може да бъде прекъсната от последващи събития, освен в изключителни случаи⁹. Семейна връзка ще е налице и между деца и техните осиновители, между внуци и дядо и баба, както и между други близки роднини и деца (племенници), намиращи се в тесни отношения.

в) Жилище

За жилище се счита мястото, където лицето се е установило да живее (вили и почивни домове могат да бъдат приети за дом по изключение). Конвенцията не гарантира право на осигуряване на безплатно жилище. Понятието за жилище може да обхване и офисни помещения¹⁰.

г) Тайна на кореспонденцията

Следенето на кореспонденцията на лицата – поща, телефон и др. – представлява намеса в правото им на неприкосновеност на кореспонденцията по чл. 8¹¹.

⁶ П. ван Дайк, Г. Й. Х. Ван Хууф, *Европейската конвенция за правата на човека – теория и практика*, София, 2000 г.

⁷ *K. and T. v. Finland [GC]*, ж. № 25702/94, § 150

⁸ *X, Y and Z. v. The United Kingdom*, ж. № 21830/93

⁹ *Berrehab v. The Netherlands*, ж. № 10730/84, § 21; *Hokkanen v. Finland*, ж. № 19823/92, § 54; *Gul v. Switzerland*, ж. № 23218/94, § 32

¹⁰ *Niemietz v. Germany*, цитирано

¹¹ *Klass and Others v. Germany*, ж. № 5029/71

Особена защита се дължи на кореспонденцията между адвокат и клиента му, особено когато той е задържано лице. Следенето на офис телефоните и бизнес разговорите също попада в приложното поле на чл. 8¹².

3. НАМЕСА В ПРАВОТО НА ЛИЧНА НЕПРИКОСНОВЕНОСТ – ТЕСТ ЗА ПРЕЦЕНКА

След като ЕСПЧ установи, че чл. 8 е приложим в конкретния случай, той пристъпва към преценка **дали е осъществена намеса** в съответното защитено от тази разпоредба право. Преценката се прави с оглед на конкретиката във всеки отделен случай. Понякога самото съществуване на даден правен режим, приложим към лицето (например за отваряне и преглеждане на кореспонденцията в местата за задържане), може да се счете за намеса.

След това Съдът преминава към изследване дали тази намеса може да бъде оправдана с оглед на ограниченията на гарантираното право на лична неприкосновеност, допустими съгласно алинея 2 на чл. 8. За да е оправдана по ал. 2, намесата трябва да бъде „предвидена в закона“, да преследва една или повече от легитимните цели, разписани в тази алинея, и да е пропорционална на въпросните цели. Това е *тестът за преценка*, който Съдът прилага, за да реши дали правата по чл. 8 са били ограничени правомерно. За намирането на нарушение е достатъчно неизпълнението на дори и само едно от посочените условия:

- **намесата да е прегвидена в закона**

Намесата в гарантираното право на личен и семеен живот, дом и тайна на кореспонденцията ще бъде „предвидена в закона“, ако, на първо място, има основание във вътрешното законодателство. Терминът „закон“ следва да се разбира в неговия „материален“, а не формален смисъл. За тази преценка се взема предвид „законът“ като действаш акт, но също и тълкуването му от компетентните съдилища¹³. Не е достатъчно обаче оспорваната мярка да има основание съгласно националния закон. Оценява се също **качеството на закона**, като се изисква той да бъде достъпен за заинтересуваното лице, което при това трябва да има възможност да предвиди последиците му за себе си¹⁴. Законът трябва да бъде достатъчно ясен в своите определения, за да даде на гражданите съответно указание за обстоятелствата, при които властите могат да прибегват до намеса в упражняването на правото на личен живот¹⁵.

Неограничената свобода на действие на изпълнителните органи, предвидена в закона или призната от съдилищата в области, засягащи основните права, противоречи на принципите на правовата държава. Законът следва да указва с дос-

¹² *Halford v. The United Kingdom*, ж. № 20605/92

¹³ *Colas Est and Others v. France*, ж. № 37971/97, § 43

¹⁴ *Malone v. The United Kingdom*, ж. № 8691/79; *Kruslin v. France*, ж. № 11801/85; *Huvig v. France*, ж. № 11105/84, § 26; *Kopp v. Switzerland*, ж. № 23224/94, § 55; *Amann v. Switzerland*, [GC], ж. № 27798/95, § 50

¹⁵ *Malone v. The United Kingdom*, цитирано § 67; *Valenzuela Contreras v. Spain*, ж. № 27671/95, § 46; *Khan v. The United Kingdom*, ж. № 35394/97, § 26

татъчна яснота обсега на всяко дискреционно правомощиена компетентните власти, както и начина на упражняването му, така че да се предостави адекватна защита срещу произволно вмешателство в правото на неприкосновеност. Вътрешното право трябва да предвижда мерки на правна защита срещу произволна намеса на властите в правата по чл. 8 от Конвенцията¹⁶.

- **намесата да преследва легитимни цели**

Ограничението на правото на личен и семеен живот винаги трябва да преследва поне една от следните легитимни цели, **изчерпателно изброени** в чл. 8, ал. 2 от Конвенцията: интереса на националната и обществената сигурност или на икономическото благосъстояние на страната, предотвратяване на безредици или престъпления, защита на здравето и морала или на правата и свободите на другите. Властите имат известна свобода на преценка как най-добре да гарантират и защитават тези легитимни цели. При тази преценка обаче те следва да действат в унисон с разпоредбите на Конвенцията и юриспруденцията на Съда.

- **намесата да е „необходима в едно демократично общество“, т.е. да е пропорционална на преследваната цел**

Това означава, че ограничението на гарантираното право трябва да е следствие на **належаща обществена нужда** и да е **пропорционално** (съразмерно) на преследваната законна цел, т.е. да не е прекомерно. В практиката си Съдът съпоставя правата на лицата и интересите на държавата; той преценява интензивността на намесата и дали с нея е засегната самата същност на правото; колкото по-съществена е намесата, толкова по-значима или неотложна трябва да е нуждата, за да може да я оправдае¹⁷. В юриспруденцията си Съдът определя дали предприетите от властите мерки са „необходими в едно демократично общество“, като изследва наличието на ефективни гаранции срещу злоупотреба или произвол съгласно националното законодателство на съответната държава и като проверява как тези защитни мерки са приложени във всеки конкретен случай. Съдът взема предвид дали компетентните власти са предприели нужните действия, за да сведат до минимум намесата в правата на индивида, гарантирани от чл. 8.

Освен негативното задължение да не се намесва неправомерно и произволно в личната сфера на лицата, Съдът приема, че държавата има и **позитивно задължение** в определени случаи да предприема активни действия, за да осигури защита на правата по чл. 8, дори и в отношенията на частните субекти помежду им¹⁸. Според Съда такова позитивно задължение съществува, когато са засегнати важни права на гражданите и засягането е съществено¹⁹. Той взема пред-

¹⁶ Асоциация за Европейска интеграция и права на човека и Екимджиев с/у България (*Association for European Integration and Human Rights and Ekimdzhiiev v. Bulgaria*), ж. № 62540/00

¹⁷ П. ван Дайк, Г. Й. Х. Ван Хууф, *Европейската конвенция за правата на човека – теория и практика*, София, 2000 г.

¹⁸ *X and Y v. the Netherlands*, цитирано

¹⁹ Kilkelly, U., *The right to respect for private and family life*, 2003, издание на Съвета на Европа, стр. 21

вид и дали е налице консенсус или общ подход на държавите членки на Съвета на Европа в дадената сфера.

4. СТАНДАРТИ И ПРИНЦИПИ

А. Защитата на личния живот на публичните личности

Оправдано е по-голямото обществено внимание и съответно по-съществена намеса в личния живот на публичните личности. От своя страна те следва да са по-толерантни към намесата на обществото в личния им живот. Статусът „публична личност“ се свързва със заеманата от лицето позиция, извършваните дейности, ролята му в публичния живот, влиянието му върху обществените събития. Това са „лицата, заемащи обществени длъжности и/или използващи публични средства, както и в по-широк смисъл всички, които играят определена роля в публичния живот, било то в политиката, икономиката, изкуството, социалната сфера, спорта или всяка друга сфера“²⁰. Въпреки че тези лица са обект на по-голямо обществено внимание, те не губят неприкосновеността на личния си живот. Не съществува право да се знае всичко за всеки, включително и за публичните личности. Обратното би било тоталитаризъм²¹. Така тяхното право на личен живот също може да бъде нарушено чрез разкриване на лични обстоятелства от живота им.

Трябва да се прави разлика между информация, значима за обществения дебат, и такава, която просто задоволява любопитството на хората. Не всеки аспект на личния живот на публичните личности трябва да е обществено достояние. Информация от обществено значение съставляват данни, които са в контекста на политическия и въобще обществения дебат“²², докато просто любопитната информация влияе единствено върху авторитета и достойнството на лицата. Най-толерантни към намесата в личния им живот следва да са политиците и висшите държавни служители.

Понякога дори съвсем интимна информация – например здравословното състояние – може да представлява въпрос от обществен интерес, тъй като има значение за способността да се изпълняват държавните функции. ЕСПЧ например приема, че разкриването на информация за раковото заболяване на френския президент Франсоа Митеран след смъртта му е оправдано²³. Съдът подчертава, че обществото има право да бъде информирано за здравословното състояние на държавния си глава, тъй като тази информация засяга пряко изпълнението на свързаните с поста функции и въпроса за възможността той да бъде заеман от някой, който знае за сериозността на заболяването си.

Същевременно разпространението на просто любопитна информация – например слухове за интимни контакти – не следва да бъде защитено. Съдът

²⁰ Резолюция 1165 от 1998 г. на Съвета на Европа, § 7

²¹ Вж. Errera, R., *Privacy as a Right, Western Rights? Post-Communist Application*, (Sajo, Andras ed.), (Kluwer Law International).

²² Решение N: 7/1996 на Конституционния съд по конституционно дело N: 1 от 1996 г., част III, § 1

²³ *Editions Plon v. France*, ж. № 58148/00

приема например, че публикуването на информация за сексуалните взаимоотношения и твърдяната изневяра на съпругата на австрийския президент Томас Клестил е безполезна клюка, която няма връзка с изпълнението на управленските функции на президента ²⁴.

Б. Невмешателство в личния живот на публични места

Съдът е отбелязвал, че дори на публични места лицата могат да имат „оправдано очакване“ за невмешателство в личната им сфера. Например направени на публични места снимки на сцени от ежедневието дори на лица, упражняващи публични и представителни функции, в определени случаи могат да представляват прекомерно вмешателство в личния им живот ²⁵. Така Съдът намира, че Германия не е предоставила адекватна съдебна защита на принцесата на Монако, Каролина фон Хановер, относно публикувани в таблоидни вестници снимки от нейното или на семейството ѝ ежедневието на публични места ²⁶, които не касаят упражняването на публичните ѝ функции. Съдът подчертава, че снимките на принцесата изобразяват ситуации от чисто личен характер, някои дори заснети скришом, и не допринасят за публичния дебат, тъй като се отнасят изцяло до детайли от личния ѝ живот, когато не изпълнява държавни функции. Не може да се приеме, че съществува оправдан обществен интерес да се знае къде се намира принцесата и как се държи на публични места в личния си живот, дори и когато се появява на места, които не би могло да се считат за уединени.

Това важи още по-силно за хора, които не са публични личности, а са попаднали по случайност и без съгласието им във фокуса на общественото внимание, като например жертви на инциденти или престъпления, обвиняеми или осъдени по общественозначими дела. Така например Съдът критикува ситуацията, при която ликът на човек, случайно попаднал в камерите за обществено наблюдение, впоследствие е широко използван, в редица медийни материали и телевизионни предавания, без негово съгласие и без след това властите да са му предоставили адекватна защита ²⁷.

В. Следене и подслушване за целите на разследването

Намеса в личната неприкосновеност е налице при действия на органите по разследването за разкриване и предотвратяване на престъпления чрез следене и подслушване на лицата. Тази намеса няма да бъде „предвидена в закона“, когато законът не дава достатъчно гаранции срещу произвол. По отношение на следенето със специални разузнавателни средства ЕСПЧ изисква законите да

²⁴ *Standard Verlags GmbH v. Austria (No. 2)*, ж. № 21277/05. Вж. също особените мнения на съдиите по делото, които приемат, че е била налице такава връзка в случая.

²⁵ *Von Hannover v. Germany*, ж. № 59320/00

²⁶ Снимките показват например принцесата в компанията на френски актьор, седнали в ъгъла на ресторант, като носят заглавие: „тези снимки са доказателство за най-нежния романс на нашето време“; снимки с принц Ернст Август фон Хановер на конно състезание, играещи тенис или каращи колела, които коментират, че двамата вече не се крият, че са заедно; снимки на Каролина на плажа с бански костюм, заснета когато се спъва и пада по лице.

²⁷ *Peck v. The United Kingdom*, цитирано

предвиждат минимални гаранции с цел избягване на злоупотреби – посочване на престъпленията, за чието разкриване и предотвратяване могат да се използват СРС, максимални срокове за използването им, процедури за тяхното използване, съхраняване и унищожаване на информацията²⁸.

Така българският закон за СРС е критикуван от ЕСПЧ заради липсата на последващ контрол върху използването на СРС от страна на независим и външен за службите орган, който да следи дали средствата са прилагани според нуждите на разследването и дали събраната информация е унищожена в законния срок, ако се е оказала безполезна²⁹. Установена е пълна липса на външен контрол, защото тогава правомощия да регулира използването на СРС е имал единствено министърът на вътрешните работи. Критикувана е и липсата на уредба за съхранение и унищожение на информацията, както и на гаранции за уведомяване на следените лица след отпадане на опасността разкриването да навреди на разследването³⁰.

Следенето не само с традиционни средства, но и със съвременни такива като GPS също трябва да отговаря на изискванията намесата да е предвидена в закона и пропорционална на преследваните цели. ЕСПЧ подчертава, че при разследване на тежки престъпления, например тероризъм, проследяването на движението на заподозрените чрез GPS система не нарушава правото им на личен живот, ако законът предоставя достатъчно гаранции срещу произвол. Освен това този вид слеене разкрива много по-малко информация, отколкото другите методи на визуално или акустично наблюдение, като подслушването например, които дават достъп до разговорите и мненията на заподозрените³¹.

Г. Проверка на кореспонденцията

Следенето на кореспонденцията на лицата също е намеса в тяхното право на лична неприкосновеност. Например отварянето от затворническите власти на писма до лице, изтърпяващо наказание лишаване от свобода или задържано под стража, нарушава правото на неприкосновеност на кореспонденцията по чл. 8 от Конвенцията. Съдът признава, че контролът върху кореспонденцията на тези лица има за легитимна цел предотвратяването на безредици и престъпления по смисъла на чл. 8, ал. 2 от Конвенцията. По дела срещу България Съдът подчертава, че що се отнася до изискването за пропорционалност, проверката на затворническата кореспонденция, предвидена в предишния Закон за изпълнение на наказанията, не е съчетана с необходимите гаранции за защита от произвол, тъй като се дава възможност да се проверява систематично цялата кореспонденция на лицата, без оглед на характера ѝ³². Такава практика Съдът намира за

²⁸ *The Association for European Integration and Human Rights and Ekimdzhiev v. Bulgaria*, цитирано

²⁹ Пак там

³⁰ Пак там. И сега след измененията на закона съществуват много широки изключения, в които следените лица може да не бъдат уведомявани.

³¹ *Uzun v. Germany*, ж. № 35623/05

³² *Петков с/у България (Petkov v. Bulgaria)*, ж. № 1399/04; *Бочев с/у България (Bochev v. Bulgaria)*, ж. № 73481/01; *Петров с/у България (Petrov v. Bulgaria)*, ж. № 15197/02

недопустима, тъй като тя не се основава на конкретни подозрения, а на хипотетична вероятност за злоупотреба.

Претърсването и изземването на кореспонденцията на адвокат при разследване на престъпление също ще е непропорционална, когато се изземва цялата кореспонденция без оглед на характера ѝ, включително и такава, която съдържа информация, представляваща защитена от закона адвокатска тайна³³.

Д. Експулсиране на чужденци и намеса в личния и семейния им живот

Чужденците често стават обект на различни мерки и ограничения (експулсиране, забрана за влизане в страната и др.), които се приемат от властите с цел да защитят националната сигурност и обществения ред и които като резултат засягат техния личен и семеен живот³⁴. ЕСПЧ изисква тази намеса да отговаря на преследваната от закона цел – т.е. защитата на националната сигурност или обществения ред, и да не е прекомерна, ненужно голяма. Изисква се на чужденците да бъдат предоставени достатъчно гаранции срещу произвол; те трябва да имат възможност да обжалват пред съд приетите спрямо тях мерки, дори и когато става въпрос за национална сигурност, и този съдебен контрол трябва да е ефективен – съдът, разглеждащ делото, да извърши не само фиктивен и формалистичен, а цялостен контрол на основанията, мотивирали административните органи да предприемат съответните мерки спрямо чужденеца³⁵. Националният съд трябва да направи задълбочена преценка на основанията на административните власти да налагат мерките по съображения за национална сигурност, да прецени дали реално е съществувала опасност за националната сигурност и дали наложените мерки са пропорционални. Лицата следва да имат възможност да се запознаят с причините и фактическите съображения на властите за налагане на мерките и съответно да се защитават срещу тях.

В тази връзка Съдът отбелязва: „Дори когато е заплашена националната сигурност, принципите за законност и правова държава в едно демократично общество изискват мерките, засягащи основните права на човека, да са предмет на състезателна процедура пред независим орган, компетентен да разгледа основанието и доказателствата за решението, като при необходимост може да има процедурни ограничения за използването на класифицирана информация. Лицето трябва да може да оспори твърдението на органите, че е заплашена националната сигурност. ... [Н]езависимият орган трябва да може да реагира в случаите, когато позоваването на това понятие не е реално базирано на факти или разкрива тълкуване на „национална сигурност“, което е незаконно, противоречи на здравия разум или е произволно“³⁶.

³³ *Илия Стефанов с/у България (Iliya Stefanov v. Bulgaria)*, ж. № 65755/01

³⁴ *Boultif v. Switzerland*, ж. № 54273/00; *Benhebbba v. France*, ж. № 53441/99; *Maslov v. Austria*, ж. № 1638/03; *Gelerie v. Romania*, ж. № 33118/05

³⁵ *Ал-Нашиф с/у България (Al-Nashif v. Bulgaria)*, ж. № 50963/99; *Башир и други с/у България (Bashir and Others v. Bulgaria)*, ж. № 65028/01; *C.G. и други с/у България (C.G. and Others v. Bulgaria)*, ж. № 1365/07; *Хасан с/у България (Hasan v. Bulgaria)*, ж. № 54323/00; *Муса и други с/у България (Musa and Others v. Bulgaria)*, ж. № 61259/00; *Раза с/у България (Raza v. Bulgaria)*, ж. № 31465/08; *Каушал и други с/у България (Kaushal and Others v. Bulgaria)*, ж. № 1537/08

³⁶ §§ 123 и 124 от решението по делото *Ал-Нашиф*

Е. Защита на името

Съдът напомня, че името на лицето е основен начин то да се идентифицира в обществото и основен аспект от личния му и семеен живот. Освен това правилата за носенето на имена, включително на фамилното име, трябва да бъдат еднакви и за двата пола. Така законовите пречки омъжена жена да носи и изпозва моминското си име като свое фамилно име, вместо името на съпруга си, нарушават забраната за дискриминация във връзка с правото на личен живот³⁷. Съдът подчертава развитието в международен план по признаването от държавите на равно право на семейните двойки в избора на фамилното име и право да се носи предбрачното име. Съдът подчертава още, че в държавите от Съвета на Европа общото семейно име не е изискване или гаранция за стабилитет на семейството, а постигането на цели като поддържане на гражданските регистри може да стане и с по-малко увреждащи личността правила³⁸.

Нарушение на забраната за дискриминация във връзка с правото на личен и семеен живот е налице и когато законодателството относно избора на семейна фамилия в държавата, в която живеят съпрузите от смесен брак, прилага по-неблагоприятни правила за съпруга, който не е гражданин на тази държава, в сравнение със съпругата, която е нейна гражданка – съпругът чужденец не е могъл да остане само със своята фамилия, което обаче би било възможно, ако той беше с швейцарско, а съпругата му с чуждо гражданство³⁹. Такова различно третиране не е оправдано и е дискриминационно по отношение на смесените бракове. Съдът отбелязва, че сред държавите членки на Съвета на Европа съществува консенсус по отношение на равенството между съпрузите при избора на семейна фамилия, а ООН насочва усилията си към гарантиране на правото на всеки съпруг да запази своята фамилия и да има равно право при избора на семейната фамилия.

Ж. Замърсяване, шум, обезпокояване на дома

Държавите имат позитивно задължение да предприемат мерки за опазване физическия интегритет на гражданите, когато съществува опасност за здравето им или то се засяга вследствие на индустриално и екологично замърсяване. Съдът е приел, че чл. 8 се прилага в такива случаи⁴⁰. Ако властите бездействат да ограничат замърсяването или пък жалбоподателите и семействата им са били принудени да живеят близо до замърсяващата индустрия и тяхното здраве е било засегнато, Съдът намира, че властите не спазват баланса между обществения и личния интерес, в нарушение на правото на лицата на личен и семеен живот и на дом по чл. 8 от Конвенцията.

³⁷ *Unal Tekeli v. Turkey*, ж. № 29865/96

³⁸ Пак там

³⁹ *Losonci Rose and Rose v. Switzerland*, ж. № 664/06

⁴⁰ *Lopez Ostra v. Spain*, ж. № 16798/90; *Guerra v. Italy*, ж. № 14967/89; *Giacomelli v. Italy*, ж. № 59909/00; *Fadeyeva v. Russia*, ж. № 55723/00; *Taşkin and Others v. Turkey*, ж. № 46117/99. Индустриалното замърсяване може да доведе и до нарушаване на чл. 2 от Конвенцията, вж. *Çiñeryildiz v. Turkey*, ж. № 48939/99.

Например въпреки данните за 20-кратно надвишаване на допустимото съдържание на тежки метали във въздуха, водата и почвата вследствие на дейността на фабрика за стомана в Румъния властите не предприемат адекватни мерки да ограничат замърсяването; Съдът намира, че това е в противоречие с тяхното позитивно задължение да защитят здравето на гражданите⁴¹. Той отчита социалните съображения на властите за нуждата от фабриката, която е най-големият работодател в тази част на страната, но приема, че подобен аргумент не може да взима превес над правото на жителите на здравословна среда. С оглед на сериозните и доказани последствия от замърсяването върху здравето на хората, държавата е била длъжна да вземе мерки за защитата им.

Същевременно Съдът изисква да бъдат представени доказателства за опасността за здравето или реално засягане на здравето, въпреки че не се налага лицата да доказват причинна връзка между замърсяването и засягането на здравето. Няма нарушение на чл. 8 например при изпълнението на план за рекултивиране на хвостохранилище, тъй като не е доказано да има влошаване на здравето на жалбоподателя или на близките му, нито че твърдяното замърсяване на околната среда е повишило нивото на заболяемост във въпросното населено място⁴².

Съдът е извел и позитивни задължения на държавите да ограничават прекаления шум, трафик и друг вид безпокойство, когато те засягат прекомерно правото на неприкосновеност на дома. Той посочва няколко критерия, на които се основава преценката му в такива случаи – интензитет и продължителност на безпокойството, неговото физическо или психическо влияние върху лицата, общият му контекст и дали причинената вреда е пренебрежима в сравнение с вредностите на средата, присъщи на живота в съвременния град. Например правото на неприкосновеност на дома е нарушено при неограничаване от страна на държавата на сериозния уличен трафик пред дома на жалбоподателя, който е бил принуден да търпи прекомерно неудобство (вибрации, замърсяване, миризма) през един продължителен период от време⁴³. Непредприемането на подходящи мерки от държавата, за да бъдат предпазени жалбоподателите от причиненото им безпокойство с голям интензитет от функционирането на незаконен компютърен клуб в жилищния им блок, или пък заради прекомерния шум през нощта от близките нощни заведения, продължил няколко години, е попречило мирно да упражняват правото си на дом⁴⁴.

3. Задължение на държавата да защити личния живот при домашно насилие

ЕСПЧ посочва, че по чл. 8 от Конвенцията държавата има позитивното задължение да защити физическия и психически интегритет на дадено лице от посегателства от страна на трети лица. Съдът изисква от държавите да предоста-

⁴¹ *Bacila v. Romania*, ж. № 19234/04

⁴² *Иван Атанасов с/у България (Ivan Atanasov v. Bulgaria)*, ж. № 12853/03

⁴³ *Dees v. Hungary*, ж. № 2345/06

⁴⁴ *Moreno Gomez v. Spain*, ж. № 4143/02; *Милева и други с/у България (Mileva and others v. Bulgaria)*, ж. №№ 43449/02 и 21475/04

вят ефективна защита на жертвите на домашно насилие, най-често жени и деца – в противен случай държавата е в неизпълнение на задължението си за защита правото на личен живот и личен интегритет на жертвите. Държавата следва да изработи и прилага адекватна законова рамка, предоставяща защита срещу актове на насилие от частни лица⁴⁵. Властите трябва да действат адекватно, за да осигурят незабавна защита на лицата в нужда, както и да санкционират насилственото поведение на съпруг, когато има данни за неговото агресивно поведение спрямо други членовете от семейството, включително децата⁴⁶. В такива случаи властите не могат да останат пасивни, като просто приемат, че се касае за „личен спор“. Съдът критикува също и мудността на съдилищата при произнасянето им по привременни мерки за грижата за детето – те са длъжни да действат незабавно, когато има обстоятелства, които могат да се отразят вредносно на развитието на детето (напр. агресивно поведение на бащата)⁴⁷.

В определени тежки случаи Съдът намира и нарушение на задължението на държавата да защитава лицата от изтезание и нечовешко и унизително третиране по чл. 3 от Конвенцията⁴⁸. Съдът е намирал в тази връзка и нарушение на забраната за дискриминация по чл. 14 от Конвенцията, като е приемал, че при домашното насилие е извършена дискриминация по полов признак заради бездействието и толерирането от страна на власти на домашното насилие над жени⁴⁹.

И. Аборт и евтаназия

ЕСПЧ приема, че отговорът на въпроса кога започва един живот е в рамките на свободата на преценка на държавите и че в Европа няма единна научна и легална дефиниция на началото на живота⁵⁰. По отношение на правото на аборт той подчертава, че чл. 8 от Конвенцията не може да бъде тълкуван в смисъл, че дава право на аборт. Същевременно обаче забраната на абортите попада в обхвата на правото на зачитане на психическия и физически интегритет, а оттам и на личния живот на жените.

Съдът приема, че забраната на абортите, която съществува в някои европейски държави, не е в нарушение на правото на личен живот на жените, на които се налага да пътуват в чужбина, за да направят аборт по здравословни или икономически причини⁵¹. Така по ирландския закон абортът е забранен и е престъпление и може да се извърши само ако в резултат на бременността съществува реален и сериозен риск за живота на майката (а не само за здравето ѝ). Жените имат право да пътуват в чужбина, за да направят аборт, и имат право на медицинска помощ в Ирландия преди и след аборта, което е дало основание на Съда да приеме забраната на аборта за оправдана⁵². Тази забрана обаче може

⁴⁵ *A. v. Croatia*, ж. № 55164/08

⁴⁶ *Бевакуа и С. с/у България (Bevacqua and S. v. Bulgaria)*, ж. № 71127/01

⁴⁷ Пак там

⁴⁸ *Opuz v. Turkey*, ж. № 33401/02

⁴⁹ Пак там

⁵⁰ *Vo v. France*, ж. № 53924/00

⁵¹ *A, B and C v. Ireland*, ж. № 25579/05

⁵² Пак там

да е в нарушение на правото на личен живот, когато жената не е разполагала с ефективно средство да докаже, че бременността ѝ е опасна за живота ѝ⁵³. Съдът е намерил за проблематично и приложението на полския закон, който също забранява аброта, като разрешава медицински аборт при опасност за живота и здравето на бременната. Съдът критикува страната заради неосигурените на практика достатъчно гаранции и процедури, които да позволят своевременно да бъде определено дали жените отговарят на условията за такъв аборт или не⁵⁴.

ЕСПЧ приема също така, че по принцип правото на лицата да решат кога и по какъв начин да прекратят живота си, ако са в състояние свободно да вземат решение за това, е един от аспектите на правото на личен живот, гарантирано от чл. 8 от Конвенцията⁵⁵. Относно наказателното преследване на лицата, подпомагащи самоубийството на човек, който желае да прекрати живота си, но се нуждае от помощ (асистирано самоубийство), Съдът намира възможността за налагане на наказателна санкция за пропорционална и оправдана съобразно сериозността на акта и важния защитен интерес – правото на живот⁵⁶. Съдът подчертава, че държавите разполагат с широка свобода на преценка да регулират въпросите, свързани с асистираното самоубийство, като посочва, че повечето страни-членки на Съвета на Европа предвиждат засилена закрила на живота в тези случаи.

Невъзможността на лице, което иска да прекрати живота си, да се сдобие без рецепта с психотропно вещество, за да извърши самоубийство, също е намерена за ненарушаваща правото на личен живот по чл. 8 от Конвенцията⁵⁷. Съдът е на мнение, че случаят засяга позитивното задължение на държавата да осигури възможност за достойна смърт, но подчертава, че това задължение е в зависимост и от останалите разпоредби на Конвенцията, най-вече правото на живот и закрилата на лицата в уязвимо положение. Съпоставяйки желанието на жалбоподателя да се самоубие по безболезнен и достоен начин и легитимната цел за ограничаване на достъпа до психотропни вещества – предотвратяване на прибързани решения за самоубийство и на злоупотреби, особено възможни в страна като Швейцария, където асистираното самоубийство е по принцип разрешено – Съдът заключава, че балансът не е нарушен с поставянето на изискване за предварителна консултация с лекар и получаване на рецепта⁵⁸.

Й. Правото на личен и семеен живот на хомосексуални и транссексуални лица

Макар да признава, че отношенията на хомосексуалните двойки попадат в обхвата на правото на семеен живот, Съдът не задължава държавите-членки на Съвета на Европа да осигурят на тези двойки право да сключват брак⁵⁹. Той от-

⁵³ Пак там

⁵⁴ *Tysiac v. Poland*, ж. № 5410/03

⁵⁵ *Haas v. Switzerland*, ж. № 31322/07

⁵⁶ *Pretty v. United Kingdom*, ж. № 2346/02

⁵⁷ *Haas v. Switzerland*, цитирано

⁵⁸ Пак там

⁵⁹ *Schalk and Kopf v. Austria*, ж. № 30141/04

белязва, че държавите са в най-добра позиция да преценяват нуждите на обществото в тази сфера, с оглед на това че бракът има своите трайни социални и културни корени, които се различават в различните общества. Поради това не намира нарушение на правото на семеен живот на такива двойки, на които е било отказано да сключат брак.

Отказът на властите да разрешат осиновяване от жена, която има интимна връзка с друга жена, когато отказът се е основавал основно и предимно на нейната хомосексуалност, е нарушение на забраната за дискриминация във връзка с правото на личен и семеен живот по чл. 8⁶⁰. Отказът да се предоставят родителските права на баща с аргумент, че той е хомосексуален и живее с друг мъж, както и че детето следва да живее в традиционно семейство, е приет от ЕСПЧ за нарушаващ забраната за дискриминация във връзка с правото на личен и семеен живот⁶¹.

По отношение на транссексуалните Съдът развива практиката си в тази област, като най-значимото решение е това по делото *Кристин Гудуин с/у Обединеното кралство*, в което той намира, че липсата на правно признаване на промяната на пола на жалбоподателката, включително във връзка със социалното осигуряване, пенсионните права и невъзможността да сключи брак, представлява нарушение на правото на личен живот⁶².

⁶⁰ *E.B. v. France*, ж. № 43546/02

⁶¹ *Salgueiro da Silva Mouta v. Portugal*, ж. № 33290/96

⁶² *Christine Goodwin v. The United Kingdom*, ж. № 28957/95. Повече за делата в тази област, вж. информацията на страницата на ЕСПЧ - http://www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/6E6BB0DC-A41D-4ADB-94B3-37407490C629/0/FICHES_Droits_Transsexuels_EN.pdf.

СВОБОДА НА СЛОВОТО (ИЛИ СВОБОДА НА ИЗРАЗЯВАНЕ)

1. ПРАВНА УРЕДБА

Свободата на словото е основно човешко право от фундаментално значение за съвременното демократично общество. Европейският съд по правата на човека често е подчертавал, че свободата на изразяване е в „основите на демократичното общество и едно от базовите условия за неговия прогрес и реализацията на всеки отделен човек“¹. Защитават се не само идеи, които са „приемливи“, но и идеи, които „обиждат, шокират и притесняват“ – такива са изискванията на плурализма, толерантността и ширококомислието, без които няма демократично общество².

Свободата на словото включва свобода да се изразяват и разпространяват мнения и идеи, правото на информация и свободата на средствата за масова информация. Член 10 от Европейската конвенция за правата на човека (Конвенцията) я определя така:

Свобода на изразяването на мнение

1. Всеки има право на свобода на изразяването на мнения. Това право включва свободата на всеки да отстоява своето мнение, да получава и да разпространява информация и идеи без намеса на държавните власти и независимо от държавните граници. Този член не забранява държавите да подлагат на разрешителен режим радиоконпаниите, телевизионните компании и производителите на кинематографична продукция.

2. Упражняването на тези свободи, доколкото е съпроводено със задължения и отговорности, може да бъде обусловено от процедури, условия, ограничения или санкции, които са предвидени от закона и са необходими в едно демократично общество в интерес на националната и обществената сигурност и на териториалната цялост, за предотвратяването на безредици или престъпления, за защитата на здравето и морала, както и на репутацията или правата на другите, за предотвратяване разкриването на информация, получена доверително, или за гарантиране авторитета и безпристрастността на правосъдието.

Свободата на словото е основна ценност и в българското общество – чл. 39 от Конституцията на Република България разпорежда, че всеки има право да изразява мнение и да го разпространява, а чл. 41 провъзгласява правото на информация. Тази свобода е уредена и в чл. 19 от Всеобщата декларация за правата на човека, чл. 19 от Международния пакт за гражданските и политическите права и чл. 11 от Хартата на основните права на ЕС.

¹ *Lingens v. Austria*, ж. № 9815/82.

² *Handyside v. the United Kingdom*, ж. № 5493/72, § 49

2. ОГРАНИЧЕНИЯ НА СВОБОДАТА НА СЛОВOTO – ТЕСТ ЗА ПРЕЦЕНКА

По Европейската конвенция за правата на човека и съгласно практиката на Съда в Страсбург, *тестът за преценка* дали ограничаването на свободата на словото във всеки конкретен случай е правомерно, се състои от следните три елемента:

- **да е предвидено в закона**

Законът трябва да бъде достатъчно **достъпен**³, така че лицата да получават ясно указание кои правни норми са приложими към даден случай. Дадена норма (било то в закона или в подзаконов акт, а в понятието се включва и практиката по прилагането на закона), за да се смята за „закон“ по смисъла на Конвенцията, трябва още да е **предвидима и достатъчно точно, ясно формулирана** – тя трябва да дава възможност на лицата да предвиждат последиците от своето поведение, дори и ако е необходимо с помощта на съветите на юрист. Ако една правна норма не е достатъчно ясна и предвидима, или пък например в нея не са разписани достатъчно ясно правомощията на органите и гаранциите срещу произвол, то тази норма няма да отговаря на изискването намесата да е „предвидена в закона“, в противоречие с изискванията на Конвенцията⁴.

- **да преследва легитимни цели**

Ограничението на свободата на словото винаги трябва да преследва поне една от следните легитимни цели – интереса на националната и обществената сигурност, териториалната цялост, предотвратяването на безредици или престъпления, защитата на здравето, на морала, на репутацията или правата на другите, предотвратяването на разкриване на секретна информация, гарантирането на авторитета и безпристрастността на правосъдието. Този списък по чл. 10, ал. 2 от Конвенцията е изчерпателен.

- **да е „необходимо в едно демократично общество“**

Това означава, че ограничението на свободата на изразяване трябва да е следствие на **належаща обществена нужда** (например належаща нужда отсъства, когато лице е осъдено, че носи петолъчка – която по унгарското право е тоталитарен символ и затова забранена – ако няма доказателства, че носенето на петолъчката в конкретния случай застрашава обществения ред⁵). Освен това ограничението трябва да е **пропорционално**, съразмерно на защитаваната обществена цел – например ако наложена глоба на вестник е прекомерно голяма спрямо засегнатия от публикацията интерес, то това ще е непропорционално. Изисква се още властите да представят **относимии и достатъчни осно-**

³ Виж повече за понятието „предвидено в закона“ по делата *Sunday Times v. the United Kingdom*, и *Malone v. the United Kingdom*, ж. № 8691/79, решение от 02.08.1984 г.

⁴ Виж също делото *Olsson v. Sweden (1)*, ж. № 10465/83

⁵ *Vajnai v. Hungary*, ж. № 33629/06

вания за намесата в свободата на словото – използваните средства за намеса трябва да са в достатъчна степен относими и убедително свързани с обществените цели, които защитават (изискването не е спазено например когато националният съд не е привел относими и достатъчни основания, за да наложи санкция заради разпространението на информация от обществено значение).

3. СТАНДАРТИ И ПРИНЦИПИ

A. Клеветата и обидата като основание за ограничаване свободата на словото

Ако свободата на словото засяга репутацията и доброто име на трети лица, тя може да бъде ограничена в определени рамки. Това ограничение се налага, за да се защитят третите лица, когато се разгласяват неверни и позорящи ги обстоятелства или се засяга тяхното достойнство и чест. Същевременно трябва да се отчита голямото значение, което свободата на словото има за демократичното общество и да се балансира между тези две ценности. Съдът в Страсбург прави преценка във всеки конкретен случай, като се ръководи от следните принципи:

1) Прави се разлика между фактически твърдения и морални оценки

Съдът подчертава, че „*трябва внимателно да бъде направена разлика между фактите и мненията, които съдържат оценка. Съществуването на фактите може да бъде доказано, докато верността на мненията, съдържащи оценка, не подлежи на доказване*“⁶. Например характеризирането на действията на канцлера на Австрия от журналист във вестник с епитети като „най-долен опортюнизъм“, „неморален“ и „недостоеен“ се приема от Съда като изложени оценъчни твърдения⁷, а не факти. От друга страна, твърдението на журналистка, че дадено лице е в списъка на „кредитните милионери“ като акционер на три компании, длъжници към банките, е очевидно твърдение за факт⁸.

Съдът е много по-толерантен, когато става въпрос за споделяне на мнения и оценъчни твърдения, тъй като те не могат да се доказват, докато твърденията за конкретни факти трябва да почиват на действителността и да могат да се докажат от този, който ги изнася. Колкото по-сериозно е фактическото твърдение, толкова по-сериозни доказателства се изискват, особено ако твърденията са широко разпространени⁹. Все пак дори и когато се правят тежки оценъчни твърдения, Съдът изисква те също да почиват на достатъчно фактически основания. Съдът отбелязва, че за да се прецени дали са направени оценъчни твърдения или твърдения за факти, трябва да се разгледа целият материал или статия. Класификацията на дадено твърдение като факт или като оценъчно съждение е въпрос, който попада преди всичко в обхвата на преценка на националните

⁶ цитираното по-горе *Lingens v. Austria*

⁷ Пак там, §§ 34-47

⁸ *Румяна Иванова с/у България (Rumyana Ivanova v. Bulgaria)*, ж. № 36207/03, § 62

⁹ Пак там

съдилища¹⁰. Но Съдът в Страсбург също извършва своя автономна преценка във всеки конкретен случай.

2) С приоритет са политическият или въобще общественият дебат; от политическите личности се изисква по-голяма търпимост към критики

Съдът в Страсбург много пъти е подчертавал специалното място на политическия дебат в демократичното общество – „свободата на политическия дебат лежи в основата на концепцията за демократичното общество“¹¹. Ограниченията върху политическата дискусия и въпросите от обществен интерес следва да бъдат минимални¹². Така когато в статията са обсъждани обществени или политически въпроси, дори и да се засяга нечия репутация, Съдът в Страсбург обикновено дава приоритет на свободата на словото.

Ограниченията върху критиката към политиците, особено когато действат в общественото си качество, трябва да са много по-несъществени от тези по отношение на частните лица¹³. Политиците доброволно и преднамерено излагат себе си на вниманието на обществото и на медиите. Политикът също има право на защита на репутацията си, но тя следва да бъде съпоставена с интересите на обществената дискусия по политическите въпроси.

3) Свободата на медиите има особено значение за обществения дебат и разпространението на информация

Съдът подчертава ключовата роля на медиите за демократичното общество и разпространяването на информация по всички общественозначими въпроси, особено при следенето и разкриването на нарушения, извършени от властите. В тази връзка той отбелязва, че журналистическата свобода обхваща дори използването на преувеличение и провокация¹⁴. Съдът изтъква, че пресата не бива да престъпва определени граници, по-конкретно по отношение на репутацията и правата на другите, но има дълг да предава по начин, съвместим с нейните задължения и отговорности, информация и идеи по всички въпроси от обществен интерес. Медиите, по-специално пресата, трябва да могат да изпълняват своята жизненоважна роля на „обществен страж“¹⁵.

Същевременно Съдът отбелязва, че упражняването на правото на медиите е съпроводено със съответните „задължения и отговорности“, което включва добронамереност на представянето на информацията, точност, надеждност и прецизност на тази информация, в съответствие с журналистическата етика¹⁶. Следователно журналистите следва да проверяват достоверността на своите източници и точността на всички факти, които публикуват и разгласяват.

¹⁰ *Pedersen and Baadsgaard v. Denmark* [GC], ж. № 49017/99, §§ 68, 70 и 76.

¹¹ цитираното *Lingens v. Austria*, § 42

¹² *Nilsen and Johnsen v. Norway* [GC], ж. № 23118/93, § 46

¹³ *Castells v. Spain*, ж. № 11798/85, § 46 и *Incal v. Turkey*, ж. № 22678/93, § 54

¹⁴ *Prager and Oberschlick v. Austria*, ж. № 15974/90, § 38

¹⁵ *Radio France and Others v. France*, ж. № 53984/00, § 33

¹⁶ *Bladet Tromsø and Stensaas v. Norway* [GC], ж. № 21980/93, § 65

Б. Защитата на личния живот, съпоставена със свободата на изразяване

Правото на неприкосновеност на личния живот включва правото на физическа неприкосновеност, на зачитане на личното пространство, правото да не бъдеш фотографиран, филмиран, записван или подлаган на други подобни действия, защитата на личните данни и др. Понякога правото на зачитане на личния живот влиза в конфликт със свободата на изразяване и на информация – например когато се разкриват данни от личния живот на публична личност. В тези случаи се налага да се прави баланс между двете конкуриращи права. При извършването на този баланс Съдът в Страсбург се води от следните принципи:

1) *Публичните личности следва да търпят по-съществена намеса в личния живот*

Статусът „публична личност“ се свързва със заеманата от лицето позиция, извършваните дейности, ролята му в публичния живот, влиянието му върху обществените събития. Това са „лицата, заемащи обществени длъжности и/или използващи публични средства, както и в по-широк смисъл всички, които играят определена роля в публичния живот, било то в политиката, икономиката, изкуството, социалната сфера, спорта или всяка друга сфера“¹⁷. Към тези лица е оправдано да има по-голямо обществено внимание и те следва да са по-толерантни към намесата в личния им живот.

2) *Прави се разлика между общественозначима информация и такава, която просто задоволява любопитството на хората*

Публичните личности също имат право на личен живот, макар и с повече ограничения от обикновените хора. Не всеки аспект на личния им живот трябва да е обществено достояние. Информацията от обществено значение са данни, които са в контекста на политическия и въобще обществения дебат“¹⁸, докато просто любопитната информация влияе единствено върху авторитета и достойнството на лицата. Най-толерантни към намесата в личния им живот следва да са политиците и висшите държавни служители. Понякога дори съвсем интимна информация – например здравословното състояние на президента – може да представлява въпрос от обществен интерес, тъй като има значение за способността да се изпълняват държавните функции¹⁹. Същевременно разпространението на просто любопитна информация – например слухове за интимни контакти на жената на президента с трето лице – не следва да бъде защитено²⁰.

Дори и на публични места, всеки може да има „оправдано очакване“ за невмешателство в личната му сфера²¹. Това важи особено когато лицата не са публични личности, а обикновени хора²².

¹⁷ Резолюция 1165 от 1998 г. на Съвета на Европа, § 7

¹⁸ Решение N: 7/1996 на Конституционния съд по конституционно дело № 1 от 1996 г., част III, § 1

¹⁹ *Plon (sociiūtī) v. France*, ж. № 58148/00

²⁰ *Standard Verlags GmbH v. Austria (No. 2)*, решение от 04.06.2009 г.

²¹ *Von Hannover v Germany*, решение от 24.06.2004 г.

²² *Peck v the United Kingdom*, решение от 28.01.2003 г.

V. Свободата на изразяване и защитата на морала

Моралът е друго легитимно основание, на което може да се оправдае ограничаването на свободата на словото. Съдът в Страсбург се позовава на следните принципи:

1) Не съществува единно европейско разбиране за морал

Съдът посочва, че законодателствата на държавите членки на Съвета на Европа не отразяват единно европейско разбиране за морал. Това разбиране варира както през различните времена, особено в днешната епоха на постоянна негова еволюция, така и от място на място и от общество на общество. Тъй като държавните органи са тези, които имат директен контакт със своите общества, те са и в най-добрата позиция да дадат преценка за съдържанието на правните норми, гарантиращи морала²³.

2) Държавните органи имат широка свобода на преценка при защита на морала

Съдът в Страсбург дава на държавните органи широка свобода на преценка за това какво е „морал“ и кога е важно той да бъде защитен (за разлика от ограничаване на политическата реч, където толерансът в свободата на преценка на държавите е силно ограничен).

Свободата на преценка на държавите обаче не е безгранична. Така ограничение заради защитата на морала върху материали с порнографско съдържание, които са форма на артистично изразяване, е оправдано не по принцип и просто поради несъгласие на властите с този материал, а когато има опасност с него да се нанесе вреда на обществото (например изобразяването на сексуално насилие и жестокост) или на уязвима част от обществото (особено децата). Например книга, насочена към младежи и деца, която съдържа пасажки, призоваващи ги към сексуален опит в ранна възраст, може да бъде намерена за „неприлична“ заради потенциалната морална вреда, която може да нанесе върху подрастващите, и така нейната забрана да е оправдана²⁴. Неосигуряването на гаранции, че деца няма да получат свободен достъп до порнографски материал, може също да оправдае ограничаването на такъв материал. Съдът в Страсбург намира за пропорционално конфискуването на картини, изобразяващи груби сексуални сцени между хора и животни, тъй като достъпът до изложбата е бил свободен и се е търсело привличането на интереса на публиката като цяло, без някакво ограничение на достъпа под формата на такси или възрастова граница²⁵.

G. Защитата на националната сигурност и обществения ред, съпоставена със свободата на словото

Националната сигурност, чрез защитата на която се гарантира независимостта и функционирането на държавата, съдържа в себе си различни компонен-

²³ цитираното *Handyside v. the United Kingdom*, § 48

²⁴ цитираното *Handyside v. the United Kingdom*

²⁵ *Miller and Others v. Switzerland*, решение от 24.05.1988 г.

ти – защита на териториалната цялост и конституционноустановените устои на държавата, борба с тероризма, защита от разкриване на конфиденциална информация и др. Защитата на обществения ред е отделно основание за ограничаване свободата на словото, но то често е свързано с националната сигурност и държавите нерядко се позовават едновременно и на двете основания, за да оправдаят намесата си в свободата на словото. Балансирането между интересите на националната сигурност и обществения ред, от една страна, и свободата на словото и информацията, от друга, следва някои основни принципи и положения, установени в практиката на Съда в Страсбург:

- 1) *Значение има кой упражнява свободата на словото – задължение за лоялност на служителите в държавните институции*

Съдът прави разграничение между различните засегнати лица с оглед на тяхната индивидуална позиция и отговорности – в зависимост например дали лицето упражнява журналистическа професия или пък е държавен служител, служител в полицията или в армията, или в националните служби за сигурност. Съответно упражняването на правото на свободно слово и информация на дадено лице може да бъде ограничавано в различна степен.

При упражняване на свободно слово от лица, свързани със задължения за лоялност и отговорности към държавна институция, в която полагат труд, е оправдано да има повече ограничения; същевременно тези ограничения също трябва да са необходими в едно демократично общество и пропорционални – не е оправдана например пълната забрана, която обхваща и всички казарми в страната, служители в армията да разпространяват списание, критикуващо военната администрация²⁶. От друга страна, разкриването на интересите на една държава към определено оръжие и технологичните знания за него, което може да даде индикации за етапа на неговото производство, е в състояние да нанесе значителни вреди на националната сигурност²⁷.

- 2) *Задължението за лоялност не може да се прилага еднакво към всички държавни служители*

Абсолютният характер на задължението за лоялност, прилагано еднакво към всички държавни служители, независимо от ранга и функциите и независимо дали е в професионалната или личната сфера, е неоправдан – например стриктно задължение за лоялност на училищна преподавателка към държавата и задължение за нечленуване в дадена партия не е тясно и естествено свързано с рискове за националната сигурност²⁸.

- 3) *Значение има дали дадена защитава като конфиденциална информация вече не е станала публично достояние*

Съдът подчертава, че когато конфиденциалната информация вече е станала публично достояние, разпространението ѝ не трябва да бъде ограничавано. Ако

²⁶ *Vereinigung Demokratischer Soldaten Österreicheris and Gubi v. Austria*, ж. № 15153/89, решение от 19.12.1994 г., § 39

²⁷ *Hadjianastassiou v. Greece*, ж. № 12945/87, §§ 44-47

²⁸ *Vogt v. Germany*, ж. № 17851/91, решение от 26.09.1995 г.

към момента на налагане на забраната за разпространяването ѝ дадена класифицирана от държавата информация вече е публична, то тя е престанала да бъде конфиденциална. Действията на властите за защита на тази информация по съображения за национална сигурност вече не са оправдани²⁹.

- 4) *Неоправдано е да се ограничават суровата критика и силно провокативни изказвания към правителството, когато не съдържат призови или подбуждане към насилие*

Съдът отбелязва, че когато се налагат санкции заради разпространяването на сурова критика или силно провокативни изказвания към правителството, особено по чувствителни и неудобни въпроси, без тези изказвания да са насочени към провокиране на насилие, националните власти не отдават дължимото внимание на правото на обществото да бъде информирано по тези въпроси от различна гледна точка³⁰. Този подход се прилага дори в случаите на разпространяване на сепаратистки идеи и пропаганда³¹. Изказванията и тяхната способност да провокират насилие и размирици следва да се преценяват във всеки конкретен случай.

Съдът подчертава, че националните съдилища трябва да се въздържат от наказване за критики към държавните власти, тъй като такива критики, дори и сурови, са неизменна част от политическия плюрализъм и различията в мненията в демократичното общество³².

Е. Враждебната реч като ограничение на свободното слово

Враждебната реч (наричана още „слово на омразата“) е слово, което насърчава, подбужда, разпространява или оправдава расовата омраза, ксенофобията, антисемитизма или други форми на омраза, основана на нетолерантност³³. Изтъква се необходимостта от борба срещу подбуждането към расова ненавист и дискриминация, включително чрез „слово, което може да засили страховете и напрежението между групи с различна расова, етническа, религиозна или социална принадлежност“.

- 1) *Словото, отричащо или омаловажаващо Холокоста или подбуждащо към расова, етническа, религиозна или друга омраза, е забранена злоупотреба с права*

В практиката си Съдът в Страсбург утвърждава принципа, че изказвания, представляващи враждебна реч, която може да засегне дадено лице или група, не се ползват със защита по чл. 10 Конвенцията. Жалбите пред Съда, подадени от лица, които са разпространявали враждебно слово и са били санкционирани

²⁹ *Observer and Guardian v. the United Kingdom*, жалба № 13585/88, решение от 26.11.1991 г., §§ 61-70

³⁰ *Syrek and Uzdemir v. Turkey*, ж. № 23927/94 и 24277/94

³¹ *Uzgyr Gyndem v. Turkey*, ж. № 23144/93 ; също *Incal v. Turkey*, ж. № 22678/93

³² Цитираното *Castells v. Spain*

³³ Препоръка № R (97) 20 на Съвета на Европа

за това, в голямата си част са отхвърлени от Съда като недопустими въз основа на чл. 17 от Конвенцията. Член 17 предвижда, че правата и свободите по Конвенцията не могат да се използват за потъпкване на другите права и свободи, гарантирани от нея.

Така Съдът е приел за враждебно слово, съставляващо недопустима дейност, която уврежда правата и свободите, защитени от Конвенцията: слово, отричащо Холокоста; отричане на съществуването на газовите камери и масовите убийства в тях като „исторически лъжи“; твърдения, че избиването на милиони евреи през Втората световна война е ционистка фабрикация; защитата на идеи за Велика Германия, расова гордост, възстановяване на националсоциализма и борба срещу ционизма; изявления, представящи в силно позитивна светлина личността на маршал Петен, целейки да го реабилитират, и оправдаването на пронацистката му политика; разпространяването на крайно враждебни думи спрямо исляма³⁴ и др. Съдът приема, че такава реч противоречи на духа и буквата на Конвенцията и на нейните основни ценности и че е недопустимо тя да се ползва със защита по чл. 10. В демократичното общество необходимостта от защита на словото има по-малка тежест в сравнение с обществения интерес от защита на репутацията и правото на другите да живеят в атмосфера, свободна от расизъм и антисемитизъм, и необходимостта от предотвратяване на престъпления и безредици, провокирани от антисемитски или расистки изказвания.

2) Ролята на медиите при разпространението на враждебно слово

Препоръка № R (97) 20 на Съвета на Европа акцентира върху „по-голямото и вредно въздействие [на враждебната реч], когато е разпространена чрез медиите“ и изисква националното законодателство и практика на държавите да отчитат ролята на медиите като средство за разпространяване на слово на омразата.

Препоръка № R (97) 21 на Съвета на Европа относно медиите и насърчаването на култура на толерантност подчертава специалната роля, която медиите могат да изиграят за насърчаване на култура на толерантност и препоръчва на държавите органи да стимулират медиите да „избягват унижителното и стереотипно изобразяване на членове на културни, етнически и религиозни общности“, „да представят поведението на отделния човек, без да го свързват с принадлежността му към такива общности, когато тази принадлежност е без значение“, и да изобразяват тези общности „по балансиран и обективен начин, който отразява и гледната точка на самите общности“.

Когато медиите предоставят трибуна на расистки или други обидни и дискриминационни изказвания, важно е журналистите да се разграничават в достатъчна степен от такива изказвания на интервюираните³⁵. Сред факторите, които Съдът взема предвид, са в какъв мащаб е разпространено изказването и доколко е достигнало до широката общественост³⁶.

³⁴ Вж. например *Garaudy v. France*, жалба № 65831/01, *Glimmerveen and Hagenbeek v. the Netherlands*, ж. № 8348/78 и 8406/78 ; *Norwood v. UK*, ж. № 23131/03

³⁵ *Jersild v. Denmark* [GC], ж. № 15890/89

³⁶ Вж. *Gunduz v. Turkey*, ж. № 35071/97; *Surek v. Turkey (No. 1)* [GC], ж. № 26682/95; *Wingrove v. UK*, ж. № 17419/90; *Garaudy v. France*, ж. № 65831/01

Ж. Свободата да се търси и получава информация

Правото на търсене и получаване на информация, наричано още свобода на информацията, се разглежда като част от по-обширното право на свободно слово. Това право включва свободата да търсиш, получаваш, съобщаваш, публикуваш и разпространяваш информация и идеи. Кореспондира му задължение на публичните власти да осигуряват информация от обществен интерес, при разумни ограничения за това, както и задължение на средствата за масови комуникации да предоставят пълна и обща информация по обществени въпроси³⁷.

Европейският съд признава правото на обществото да получава информация от обществен интерес, особено такава, свързана с политическия дебат. Съдът отбелязва специалната функция на пресата по воденето на дискусии и създаването на форуми за информиран обществен дебат и разпространяването на общественостнозначима информация. Приносът на гражданското общество, например на неправителствените организации, в търсенето и получаването на информация също е подчертаван в практиката на Съда³⁸.

Същевременно Съдът изтъква опасността от информационен монопол, когато властите прилагат произволни ограничения и пречки пред събирането и получаването на информация. Пречките могат да обезкуражат търсенето на значима за обществото информация, особено от работещите в медиите и свързаните сфери, и представянето на точна информация на гражданите³⁹. Например пълната забрана на достъп до обществена информация заради защитата на личните данни на публичните личности не е оправдано⁴⁰.

³⁷ Резолюция 428 (1970) на Парламентарната асамблея на Съвета на Европа. България регламентира в Конституцията си (чл. 41, ал. 2) правото на гражданите на информация „от държавен орган или учреждение по въпроси, които представляват за тях законен интерес, ако информацията не е държавна или друга защитена от закона тайна или не засяга чужди права“. Параметрите на упражняването на това право са регламентирани в Закона за достъп до обществена информация (2000 г.).

³⁸ *Riolo v. Italy*, ж. № 42211/07 § 63; *Vides Aizsardzibas Klubs v. Latvia*, ж. № 57829/00 § 42; *Tórsasbğ a Szabadsbğjogokürt v. Hungary*, ж. № 37374/05, решение от 14.04.2009г., § 27

³⁹ *Tórsasbğ a Szabadsbğjogokürt v. Hungary*, ж. № 37374/05, §§ 26-27

⁴⁰ Пак там

ПРАВО НА МИРНО ПОЛЗВАНЕ НА СОБСТВЕНОСТТА

1. ПРАВНА УРЕДБА

Правото на собственост („право на мирно ползване на собствеността“) е гарантирано в чл. 1 от Първия протокол към Конвенцията за защита правата на човека и основните свободи (Конвенцията). Това е единственото икономическо право в рамките на защитния механизъм на Конвенцията. То не е било включено в нейния основен текст, като заедно с две други права (на образование и на свободни избори с тайно гласуване) става част от нея след влизането в сила на Първия протокол. Правото на собственост е посочено в чл. 17 от Всеобщата декларация за правата на човека на ООН, макар че не фигурира в актовете, които ѝ придават задължителен характер – Международния пакт за граждански и политически права и Международния пакт за икономически, социални и културни права.

Правото на собственост е гарантирано от българската Конституция, като е уредено в чл. 17, в главата „Основни начала“, преди главата, съдържаща „списъка“ на основните права. За разлика от Конвенцията, Конституцията на България изрично гарантира, че отнемането на собственост за държавни или общински нужди може да става само след предварително и равностойно обезщетяване. Както ще стане ясно по-нататък, Конвенцията не поставя категорично изискване нито за обезщетяване, нито за равностойност на обезщетението.

Правото на собственост е уредено в Конвенцията по начин, който предоставя на държавите широки възможности за въвеждане на ограничения в неговото упражняване, когато тези ограничения са в „интерес на обществото“ или в „общ интерес“, като последните две понятия се тълкуват разширително.

Член 1 от Първия протокол гласи:

Всяко физическо или юридическо лице има право мирно да се ползва от своята собственост. Никой не може да бъде лишен от своята собственост освен в интерес на обществото и съгласно условията, предвидени в закона и в общите принципи на международното право.

Преходните разпоредби не накърняват по никакъв начин правото на държавите да въведат такива закони, каквито смятат за необходими за осъществяването на контрол върху ползването на собствеността в съответствие с общия интерес или за осигуряване на плащането на данъци или други постъпления или глоби.

Цитираната разпоредба съдържа три отделни, макар и тясно свързани правила, а именно:

„Първото, което има общ характер, провъзгласява принципа на мирно ползване на собствеността – то е закрепено в първото изречение на първата алинея. Второто се отнася до „лишаването от собственост“ и го подчинява на определени условия – то е закрепено във второто изречение на същата алинея. Третото дава на държавите право, наред с другото, да

*контролират ползването на собствеността в съответствие с общия интерес, като приемат такива закони, каквито сметат за необходими за тази цел – то се съдържа във втората алинея*¹.

Първото правило съдържа общия принцип, чието значение трябва да се разглежда само във връзка със следващите две правила. Те от своя страна касаят конкретни примери за намеса на държавата в правото на мирно ползване на собствеността, поради което следва да се разглеждат в светлината на общия принцип, залегнал в първото изречение².

За да направи преценка дали е налице нарушение на чл. 1 от Протокол № 1, Европейският съд по правата на човека (Съдът): 1) проверява дали е налице „право на собственост“, което да попада в приложното поле на разпоредбата; 2) след това преценява дали е налице намеса на държавата при упражняване на това право от лице, ползващо се със защита, и какво е естеството на тази намеса; 3) установява дали намесата е позволена съгласно чл. 1 от Протокол № 1. Логиката на изложението по-долу е подчинена на описаните три стъпки.

2. ПОНЯТИЕТО СОБСТВЕНОСТ ПО СМИСЪЛА НА ЧЛ. 1 ОТ ПРОТОКОЛ № 1

Правилото на чл. 1 от Протокол № 1 не би могло да се разбере и интерпретира правилно, ако не се разкрие съдържанието на използвания термин „собственост“. Макар и разпоредбата на чл. 1 по същество да гарантира правото на собственост, по смисъла на Конвенцията „собственост“ не се изчерпва с тесния правно-технически смисъл на думата. Съдът приема, че понятието „собственост“ по Конвенцията има самостоятелно, по-широко значение, което не се ограничава до притежаването на вещи. Различни други права и интереси също могат да се смятат за собственост по смисъла на чл. 1.

*„Съдът припомня, че понятието „собственост“, използвано в чл. 1 от Протокол № 1, (на френски език „biens“) има автономно значение, което с положителност не се ограничава до притежането на телесни вещи. Някои други права и интереси, съставляващи активи, също могат да бъдат разглеждани като „имуществени права“ и в този смисъл като „собственост“ за целите на тази разпоредба*³.

В практиката си по множество дела по чл. 1 Съдът е разглеждал разнообразни претенции и блага като „собственост“. Все пак, възможно е да се очертаят няколко критерия, които определят даден интерес, претенция или актив като собственост: предметът на собствеността да има някакво икономическо изражение и да бъде достатъчно определено. Собствеността трябва да касае съществуващи блага; правото да се придобие собственост не е защитено от чл. 1.

Наред с правото на собственост в традиционния смисъл на термина, представляващ притежаване на дадена вещ, Съдът е приел, че следните права и интереси представляват собственост по смисъла на чл. 1:

¹ *Sporrong and Lonnroth v. Sweden*, решение от 23.09.1982 г., § 24

² *James and Others v. the United Kingdom*, решение от 21.02.1986 г., § 29

³ *Gasus Dosier-und Fordertechnik GmbH v. the Netherlands*, решение от 23.02.1995 г.

– **Вземания на жалбоподателя от непозволено увреждане**⁴. Вземането може да се счита за собственост ако е възникнало съгласно правото на съответната държава и е достатъчно установено за да може да бъде изпълнено, т. е. жалбоподателят трябва да има поне „леgitимно очакване“, че вземането му ще бъде реализирано. Простото очакване или надежда, че дадено вземане ще възникне, не представлява собственост по смисъла на чл. 1;

– **Търговско предприятие като съвкупност от права, задължения и фактически отношения**. По-специално, Съдът е разглеждал клиентелата и доброто име на търговеца като блага, ползващи се със защитата на чл. 1, доколкото те притежават определена стойност, която ги доближава до имуществени права: „Съдът споделя становището на Комисията, че правото, на което се позовават жалбоподателите, може да се разглежда като сходно на правото на собственост, така както е закрепено в чл. 1 от Протокол № 1: благодарение на собствения си труд, жалбоподателите са си създали клиентела. В много отношения това има естеството на частно право и представлява актив, а следователно и „собственост“ по смисъла на първото изречение на чл. 1 от Протокол № 1. Следователно тази разпоредба е приложима в случая⁵“.

– **Бъдещи доходи**. Бъдещите доходи могат да се разглеждат като собственост само ако основанието за реализиране на дохода е възникнало или вземането за този доход може да бъде принудително изпълнено⁶;

– **Реституционни претенции**. Съдът е разгледал множество дела, свързани с претенции за възстановяване на собствеността, национализирана по време на тоталитарните режими в Източна Европа. Той подчертава, че чл. 1 от Протокол № 1 не съдържа задължение за държавите да възстановят имущество, което са национализирали преди да ратифицират Конвенцията, нито ограничения за преценката на държавите относно обхвата и условията за извършване на реституция на одържавено имущество. Ако определена категория собственици са изключени по принцип от възможността да реституират собствеността си, то те не биха могли да претендират, че имат защитено право по чл. 1 по отношение на тази собственост. Ако обаче държава, която е ратифицирала Конвенцията, е приела в правната си система нормативни актове за възстановяване на отнета собственост, тези нормативни актове създават за лицата, отговарящи на условията за реституция, право на собственост, подлежащо на закрила по чл. 1⁷;

– **Лицензи за извършване на търговска дейност**. Лицензът за извършване на определена търговска дейност представлява собственост, а неговото отнемане е намеса в правото по чл. 1 от Протокол № 1: „[Д]ействието на лиценза е едно от

⁴ „*Pressos Compania Navierб S.A. and Others v. Belgium*, решение от 20.11.1995 г.

⁵ *Van Marle and Others v. the Netherlands*, решение от 26.06.1986 г. Виж също и *Lederer v. Germany*, решение от 22.05.2006 г.; *Buzescu v. Romania*, решение от 24.05.2005 г., § 81; *Wendenburg and Others v. Germany*, решение от 08.01.2004 г.; *Olbertz v. Germany*, решение по допустимостта от 25.05.1999 г.; *Düring v. Germany*, решение по допустимостта от 09.11.1999 г.

⁶ *Ian Edgar (Liverpool) Ltd v. the United Kingdom*, решение по допустимостта от 25.01.2000 г.; *Wendenburg v. Germany*; *Levönen and Others v. Finland*, решение по допустимостта от 11.04.2006 г.

⁷ *Maltzan and Others v. Germany*, решение по допустимостта от 02.03.2005 г.; *Корепекэ v. Slovakia*, решение на ГО от 28.09.2004 г.; *Malhous v. the Czech Republic*, решение на ГО от 12.07.2001 г.; *Gratzinger and Gratzingerova v. the Czech Republic*, решение по допустимостта от 10.07.2002 г.

основните условия за осъществяването на бизнеса на дружеството-жалбоподател и неговото отнемане има неблагоприятни последици за доброто положение и стойността на ресторанта. По този начин отнемането представлява при обстоятелствата по делото намеса при упражняването на правото на ТТА „мирно да се ползва от своята собственост“⁸.

– **Права на индустриална и интелектуална собственост.** Правото на търговска марка представлява собственост само след като марката бъде окончателно регистрирана от съответния държавен орган. Търговска марка, която е само заявена за регистрация, не се ползва от закрилата на чл. 1, защото за жалбоподателя не е налице „легитимно очакване“ относно правото върху търговската марка, доколкото това право е поставено под условие, а именно бъдещата регистрация, респективно отказ за регистрация на търговската марка⁹;

– **Акции и дялове от търговски дружества.** Доколкото дяловете и акциите от търговско дружество имат финансова стойност, те представляват собственост¹⁰;

– **Социалноосигурителни плащания и социални помощи.** Плащанията и придобивките по социалноосигурителните системи и системите за социално подпомагане представляват право, което се ползва от защитата на чл. 1, но само ако лицето, претендиращо това право, отговаря на условията, поставени от съответния национален закон. Независимо от това, чл. 1 не защитава претенции за получаване на пенсия в определен размер, нито претенция за получаване на определени социални придобивки, които не са предвидени в националния закон¹¹. Съдът е изоставил по-ранната си практика, която прави разграничение между отделните видове социалноосигурителни системи – тези, при които осигурените лица имат индивидуални осигурителни партиди, и тези, при които средствата постъпват в общ солидарен фонд. За да бъде признато защитимо право, достатъчно е то да съществува съгласно законодателството на страната;

– **Жилището и находящите се в него вещи на жалбоподателя,** дори когато е изградено незаконно или върху чужда земя¹²;

– **Право на ползване на данъчен кредит по данъка върху добавената стойност.** Съдът признава приложимостта на чл. 1 от Протокол № 1 по отношение на правото на лице, регистрирано за целите на облагането с данък върху добавената стойност (ДДС), да приспада данъка, платен по доставките, по които това лице е получател, от данъка, който е начислило по доставките, които извършва („данъчен кредит“). При условие че лицето е изпълнило всички изисквания, наложени му от данъчното законодателство, за него възниква „легитимно очакване“, че ще може да упражни правото си да приспада данъчен кредит. Държавата не може да му налага условия за упражняване на това право, които са извън кон-

⁸ *Tre Traktörer Aktiebolag v. Sweden*, решение от 7.07.1989 г., § 53. Така също *Megadat.com SRL v. Moldova*, решение от 08.04.2008 г., §§ 62-63; *Bimer S.A. v. Moldova*, решение от 10.07.2007 г., § 49; *Rosenzweig and Bonded Warehouses Ltd v. Poland*, решение от 28.07.2005 г., § 49; *Kanumal Банк АД с/у България (Capital Bank AD v. Bulgaria)*, решение от 24.11.2005 г., § 130

⁹ *Anheuser-Busch Inc v. Portugal*, решение на ГО от 11.01.2007 г., § 72

¹⁰ *Olczak v. Poland*, решение по допустимостта от 07.11.2002 г., § 60; *Sovtransavto Holding v. Ukraine*, решение от 25.07.2002 г., § 91

¹¹ *Stec and Others v. the United Kingdom*, решение на ГО по допустимостта от 06.07.2005 г.; *Andrejeva v. Latvia*, решение на ГО от 18.02.2009 г.

¹² *Цнерийдиз v. Turkey*, решение на ГО от 30.11.2004 г.

трола и знанието му – например спазването на данъчното законодателство от страна на неговите доставчици. По делото *Булвес АД с/у България*¹³ Съдът посочва: „В контекста на гореописаните положения Съдът счита, че доколкото фирмата жалбоподател е спазила изцяло и навреме правилата за ДДС, определени от държавата, и не е имала средства да наложи спазване на задължения на доставчика, и не е знаела за неспазването от негова страна, тя е имала законово основание да очаква да ѝ бъде разрешено да се възползва от едно от основните права на системата за облагане с ДДС, като ѝ бъде разрешено да приспадне ДДС, което е заплатила на доставчика. Освен това, чак след като искането за приспадане е направено и е извършена насрещна проверка на доставчика от страна на данъчните власти, е можело да бъде установено спазването на задълженията на доставчика по отношение на отчитане на ДДС. Поради това Съдът смята, че правото на фирмата жалбоподател да иска приспадане на ДДС е най-малкото „легитимно очакване“ за получаване на ефективно възползване от право на собственост, свързано със „собственост“ по смисъла на първото изречение на чл. 1 от Протокол № 1“¹⁴

3. СУБЕКТИ НА ЗАЩИТАТА И ЗАДЪЛЖЕНИЯ НА ДЪРЖАВАТА ПО ЧЛ. 1 ОТ ПРОТОКОЛ № 1

– **Субекти на защитата.** Разпоредбата на чл. 1 от Протокол № 1 към Конвенцията изрично споменава, наред с физическите лица, и юридическите лица като адресати на защитния механизъм. В практиката си Съдът е дал широко тълкуване на понятието „юридическо лице“, като е разглеждал жалби както на търговци, така и на неправителствени или религиозни организации¹⁵.

– **Задължения на държавата.** Най-общо, държавата е длъжна да зачита правото на собственост на физическите и юридическите лица, в обема и съгласно условията, описани в чл. 1. Това изискване съдържа както **задължение на държавата да се въздържа от действията**, които нарушават правото на собственост (например да не отнема или разрушава обектите на правото на собственост; да не приема законодателство, което лишава лицата от тяхната собственост или възпрепятства възможността им да я използват, и др.). Наред с това задължение за бездействие, на държавата е възложена **отговорността да предприема необходимите мерки** за защита на правото на собственост, били те административни, законодателни или организационни. Така в решението си по делото *Онерйълдъз с/у Турция*¹⁶ Съдът „припомня принципа, който е вече установен по същество в делата по чл. 1 от Протокол № 1 (виж *Биелектрик ООД с/у Италия*¹⁷). Действителното, ефективно упражняване на правото, защитено от тази разпоредба, не зависи единствено от задължението на държавата да не се намесва, а може да изисква позитивни мерки за защита, по-специално в случаите, когато има пряка

¹³ *Bulves v. Bulgaria*, решение от 22.01.2009 г.

¹⁴ Цитираното *Bulves v. Bulgaria*, § 57

¹⁵ Например дело *The Holy Monasteries v. Greece*, решение от 09.12.1994 г.; дело *Business Support Center v. Bulgaria*, решение от 27.11.2007 г.

¹⁶ Цитираното по-горе *Цнерйилдиз v. Turkey*

¹⁷ *Bielectric S.r.l. v. Italy*, решение по допустимостта от 04.05.2000 г.

вързка между мерките, които жалбоподателят има право да очаква да бъдат предприети от властите, и възможността му ефективно да се ползва от собствеността си“. В решението си от 25 юли 2002 г. по делото *Совтрансавто с/у Украйна*¹⁸ Съдът потвърждава, че „задължението да се осигури ефективно упражняване на правата, гарантирани от съответната разпоредба, може да има като резултат позитивни задължения на държавата (виж освен това *X и Y с/у Холандия*¹⁹). При определени обстоятелства държавата не може просто да остане пасивна, като „няма място за разграничение между действия и бездействия“ (виж, *mutatis mutandis*, *Еъри с/у Ирландия*²⁰). Що се отнася до правото, гарантирано от чл. 1 от Протокол 1, тези позитивни задължения могат да налагат приемането на определени мерки, необходими за защитата на правото на собственост (виж също, *mutatis mutandis*, *Лопез Остра с/у Испания*²¹), дори в случаи на съдебни спорове между частни лица или търговци. Това означава по-конкретно, че държавите са задължени да осигуряват такива съдебни процедури, които предлагат необходимите процесуални гаранции, позволяващи на съдилищата и другите юрисдикции да правораздават ефективно и справедливо по спорове между частни субекти“.

4. СЛУЧАИ НА НАМЕСА НА ДЪРЖАВАТА В ПРАВОТО НА СОБСТВЕНОСТ

– **Лишаване от собственост.** Второто правило на чл. 1 от Протокол № 1 гласи, че никой не може да бъде лишен от собствеността си, освен при определени условия, описани в разпоредбата. Лишаването от собственост е най-драстичната форма на намеса на държавата в упражняването на правото на собственост. То може да се състои както в **юридическото лишаване на притежателя от правата** му върху съответната вещь или благо, например чрез конфискация²², така и в **действия, които де факто лишават собственика от възможността му да се ползва от вещта**²³. По делото *Папамихалопулос и др. срещу Гърция*, в което жалбоподателите се оплакват, че по време на военната диктатура в Гърция армията е окупирала имотите им и те са лишени от тяхното ползване, „Съдът смята, че загубата на всякаква възможност жалбоподателите да разполагат с процесната земя, ведно с неуспеха на положените до момента усилия за поправяне на положението, от което те се оплакват, са довели до гостатъчно сериозни последици за тях, за да се заключи, че де факто им е била отнета собственост, по начин, несъвместим с тяхното право на необезпокоявано ползване от собствеността им“. Други действия на държавата, представляващи според Съда лишаване от право на собственост, са разгледани по дело, произтичащо от съществуващото във Франция правомощие на данъчната администрация чрез едностранно изявление да изкупува недвижими имоти, ако счете, че посочената придобивна цена е по-ниска от действителната стойност на имота (право на предпочително

¹⁸ Цитирано по-горе

¹⁹ *X and Y v. Netherlands*, решение от 26.03.1985 г., §§ 22-23

²⁰ *Airey v. Ireland*, решение от 09.10.1979 г., § 25

²¹ *Lopez Ostra v. Spain*, решение от 09.12.1994 г., § 55

²² *Handyside v. the United Kingdom*, решение от 07.12.1976 г.

²³ *Papamichalopoulos and Others v. Greece*, решение от 24.06.1993 г.

изкупуване)²⁴. Съдът е приел, че упражняването на това право за предпочително изкупуване несъмнено представлява лишаване от собственост. Според Съда не е налице лишаване от право на собственост, ако изземването на вещта е само временна мярка, без перманентен ефект. По делото *Рајмондо с/у Италия*²⁵ се разглежда предприетата срещу жалбоподателя превантивна мярка, състояща се във временно отнемане на движимо и недвижимо имущество в хода на разследване за принадлежността му към мафията. Според съда временният характер и липсата на транслативно действие на временната конфискация водят до извода, че не е налице лишаване от собственост.

– **Контрол върху използването на собствеността.** Тази намеса на държавата в правото на собственост не се изразява в лишаване от собственост, а в предприемането на такива мерки, които по някакъв начин ограничават различните аспекти на правото на собственост. Такива мерки биха могли да бъдат: държавна намеса в частноправни отношения чрез регулиране на наемни цени²⁶; временно задържане или изземване на движими и недвижими вещи; забрани за строителство и други ограничения, произтичащи от градоустройствените норми. В някои случаи Съдът не сочи изрично в кой от двата типа държавна намеса счита, че попада конкретният случай (отнемане на собственост или контрол върху използването) като просто заключава, че действията на държавата представляват намеса в мирното използване на правото на собственост и се прилага общият принцип, залегнал в първото изречение на чл. 1 от Протокол № 1.

– **Осигуряване на плащането на данъци или други постъпления и глоби.** Държавната намеса в упражняването на правото на собственост за да се осигури плащането на данъци и други задължения към държавата може да се състои в налагането на обезпечения с цел запазване на имуществото на длъжника и бъдещото му осребряване за покриване на задълженията към държавата. Съдът признава широка свобода на преценка на държавите относно мерките за установяване, плащане и принудително събиране на данъчните задължения. Съдът признава правото на държавата да насочи принудително изпълнение и срещу вещи, принадлежащи на трето лице, разглеждайки наличието на „справедливо равновесие“ между интересите на държавата и на частното лице – търговец, предоставил на длъжника свои вещи по силата на договор²⁷.

5. ПОЗВОЛЕНА НАМЕСА В УПРАЖНЯВАНЕТО НА ПРАВОТО

Както беше отбелязано по-горе, правото по чл. 1 от протокол № 1 не е абсолютно. То подлежи на ограниченията, посочени в изречение второ на алинея първа и в алинея втора от разпоредбата. Тези ограничения могат да бъдат прилагани ако са налице едновременно няколко предпоставки. За да прецени дали намесата на държавата в правото на ползване на собствеността е извършена в съответствие с чл. 1 от Протокол № 1, Съдът изследва наличието на всяка от тези предпоставки, а именно:

²⁴ *Hentrich v. France*, решение от 22.09.1994 г.

²⁵ *Raimondo v. Italy*, решение от 22.02.1994 г.

²⁶ *Mellacher and Others v. Austria*, решение от 19.12.1989 г.

²⁷ *Gasus Dosier- und Fordertuchnik GmbH v. the Netherlands*, решение от 23.02.1995 г.

– **Намесата да е в интерес на обществото.** Съдът прави твърде широко тълкуване на израза „в интерес на обществото“, като оставя в преценката на националните власти всякакви мерки, каквито намерят за необходими и целесъобразни във връзка с постигането на заложените от тях цели. Този въпрос е разглеждан обстойно в решението по делото *Джеймс и др. срещу Обединеното кралство*²⁸. Според Съда поради прякото познаване на собственото общество и неговите нужди, националните власти поначало са в по-добра позиция в сравнение с международния съдия, за да преценят какво е в „интерес на обществото“. В разглежданата област (право на изкупуване от наемателите на имотите, които обитават), както и в други области, обхванати от гаранциите на Конвенцията, националните власти имат определена свобода на преценка. „*Като намира за естествено свободата на преценка, с която законодателят разполага при прилагането на социалната и икономическа политика, да бъде широка, Съдът ще зачете заключението на законодателния орган относно това, кое е „в интерес на обществото“, освен ако това заключение е очевидно лишено от разумно основание*“. По-нататък, според Съда „в интерес на обществото“ не означава непременно мярката да бъде в интерес на всички членове на обществото. Приема се, че понятието следва да се разбира като допускащо мерки на експроприиране, предприети в приложение на политика за установяване на социална справедливост, макар и отнемането на собствеността да не облагодетелства пряко общността като цяло или значителна част от нея. Според Съда „принудителното прехвърляне на собственост от едно частно лице на друго може, при определени обстоятелства, да представлява легитимно средство за задоволяване на обществен интерес“. Отнемане на собственост, извършено за осъществяване на легитимна социална, икономическа или друга политика, може да бъде „в интерес на обществото“, дори и ако обществото като цяло не ползва или не се облагодетелства пряко от отнетото имущество.

– **Пропорционалност на мярката.** Според Съда условието за наличие на „обществен интерес“ от определена мярка за намеса в правото на собственост предполага наличието на съотношение на пропорционалност („справедлив баланс“). Поначало такъв справедлив баланс не би бил налице, ако засегнатото лице трябва да понесе индивидуална и прекомерна тежест. Съдът приема, че мярката трябва да бъде едновременно подходяща за достигане на желаната цел и пропорционална на тази цел. Дали това е така при конкретните обстоятелства по делото, той изследва като разглежда различните аргументи на жалбоподателите.

– **Обезщетение.** Чл. 1 от Протокол № 1 не гарантира експлицитно заплащането на обезщетение в случаите на лишаване от право на собственост или на мерки, ограничаващи ползването на тази собственост. Няма изискване за заплащане на пълно обезщетение по пазарни цени. Въпреки това обаче, наличието на обезщетение е съществено при преценката за постигането на справедлив баланс между предприетата мярка и преследваната цел. В някои случаи лишаването от собственост без заплащане на справедливо обезщетение би представлявало непропорционална намеса, а липсата на каквото и да било обезщетение е допустима само в изключителни случаи.

²⁸ Цитирано по-горе

– **Законоустановеност на намесата.** Изискването за законоустановеност на дадена мярка, представляваща намеса в правото на собственост, трябва да се разглежда в контекста на общото разбиране за „законоустановеност“, залегнало в Конвенцията. Изискването за законоустановеност се прилага за всяко от трите правила на чл. 1 от Протокол № 1, независимо че е споменато само във второто изречение на алинея първа. Понятието „закон“ също има автономно значение в Конвенцията, което не се изчерпва и не съвпада непременно с тесния правно-технически смисъл на тази дума в националните законодателства. Преди всичко, под „закон“ се разбират различни видове нормативни актове: закони в тесния смисъл, подзаконовни нормативни актове, конституции, международни актове, по които съответната държава е страна, правото на ЕС, и др. Наличието на съответния нормативен акт не е достатъчно за да е налице „законоустановеност“ на намесата. Наред с това нормативният акт трябва да отговаря на някои качествени характеристики. Той трябва да бъде достъпен и точен²⁹, както и да съдържа процесуални гаранции срещу произволното му прилагане³⁰. Тези изисквания към качествата на нормативния акт означават, че той трябва да е бил достъпен за адресатите си чрез публикуване, а нормите му да са формулирани по начин, който да позволи на засегнатите лица да предвидят до такава степен, каквато може да се очаква с оглед на обстоятелствата, последиците, до които определени действия могат да доведат, така че съответно да могат да съобразят поведението си. Що се отнася до спазване на общите принципи на международното право Съдът е приел, че тези принципи се прилагат само по отношение на действията на държавата спрямо чужди граждани.

²⁹ Цитираното по-горе *James and others v. the United Kingdom*

³⁰ Цитираното по-горе *Henrich v. France*

ЗАБРАНА НА ДИСКРИМИНАЦИЯТА

1. ПРАВНА УРЕДБА

Забраната за дискриминация е основополагащ принцип за защита правата на човека. Тя е пряко свързана с принципа на равенство, според който всички хора са свободни и равни по достойнство и права.

Съгласно чл. 6, ал. 1 от **Конституцията на Република България** всички хора се раждат свободни и равни по достойнство и права. Чл. 6, ал. 2 гласи: „*Всички граждани са равни пред закона. Не се допускат никакви ограничения на правата или привилегии, основани на раса, народност, етническа принадлежност, пол, произход, религия, образование, убеждения, политическа принадлежност, лично и обществено положение или имуществено състояние*“.

Забраната за дискриминация е фундаментален принцип, залегнал във всички **международни договори**, гарантиращи защита правата на човека: Всеобща декларация за правата на човека (чл. 1 и 2); Международен пакт за граждански и политически права (чл. 2 и 26); Международен пакт за икономически социални и културни права (чл. 2); Конвенция за правата на детето (чл. 2) и др.

Изключителната важност на забраната за дискриминация намира израз в приемането на международни договори, специално насочени към премахването на дискриминацията в определени сфери или по даден признак: Конвенцията за борба срещу дискриминацията в областта на образованието; Международната конвенция за премахване на всички форми на расова дискриминация; Конвенцията за премахване на всички форми на дискриминация по отношение на жените.

Правото на Европейския съюз в областта на недискриминацията се основава на **член 19 от Договора от Лисабон** (придобен член 13 от Договора от Амстердам), който дава на ЕС правомощия за борба с дискриминацията на основата на пол, расов или етнически произход, религия или вяра, увреждане, възраст или сексуална ориентация.

Член 21 от **Хартата на основните права на Европейския съюз** забранява всяка форма на дискриминация, основана по-специално на пол, раса, цвят на кожата, етнически или социален произход, генетични характеристики, език, религия или убеждения, политически или други мнения, принадлежност към национално малцинство, имотно състояние, рождение, увреждане, възраст или сексуална ориентация. Според чл. 23 от Хартата равенството между жените и мъжете трябва да бъде гарантирано във всички области, включително заетостта, труда и възнаграждението, като принципът на равенството не пречи на запазването в действие или приемането на мерки, предвиждащи специфични предимства в полза на по-слабо представения пол.

Други актове на европейското антидискриминационно законодателство са: **Директива 2000/78/ЕО** от 27 ноември 2000 г. за създаване на основна рамка

за равно третиране при заетостта и упражняването на занятие защитава всички в ЕС от дискриминация на основата на възраст, увреждане, сексуална ориентация и религия или вяра на работното място; **Директива на Съвета 2000/43/ЕС** от 29 юни 2000 г. относно прилагане на принципа на равно третиране на лица, без разлика на расата или етническия произход забранява дискриминация на основата на расов или етнически произход на работното място, както и в други сфери от живота, като например образование, социална сигурност, здравеопазване и достъп до продукти и услуги; **Директива на Съвета 76/207/ЕИО** от 9 февруари 1976 година относно прилагането на принципа на равното третиране на мъжете и жените по отношение на заетостта, професионалната квалификация и развитие и условията на труд, както е изменена и допълнена от **Директива 2002/73/ЕС**, забранява пряката и непряка дискриминация по пол в областта на заетостта и професиите, както и дискриминация, основана на брачното и семейно положение на работниците и служителите; **Директива 2004/113/ЕО** на Съвета от 13 декември 2004 г. относно прилагане на принципа на равното третиране на мъжете и жените по отношение на достъпа до стоки и услуги и предоставянето на стоки и услуги; **Директива 97/80/ЕО** от 15 декември 1997 г. относно тежестта на доказване в случаите на дискриминация, основана на пола; Директива 2010/41/ЕС на Европейския парламент и на Съвета от 7 юли 2010 г. за прилагане на принципа на равно третиране на мъжете и жените, които извършват дейности в качеството на самостоятелно заети лица, и за отмяна на Директива 86/613/ЕИО на Съвета; **Директива 75/117/ЕИО** от 10 февруари 1975 г. за сближаване на законодателствата на държавите членки относно прилагането на принципа за равностойно заплащане на работниците от мъжки и женски пол и др.

През 2003 г. беше приет **Законът за защита от дискриминация** (ЗЗДискр.). Чл. 4, ал. 1 от закона изброява признаци, на основание на които се забранява пряка или непряка дискриминация, която би довела до неравенство в третирането. Списъкът е отворен за всякакви други признаци, установени в закон или в международен договор, по който Република България е страна. В чл. 7, ал. 1 са посочени хипотезите за неравенство в третирането, които не представляват дискриминация по смисъла на Закона. Това са случаите на проявление на тъй наречената „позитивна дискриминация“, при която е необходима намесата на държавата и овластените от нея органи за изравняване възможностите на определени групи или категории лица.

Законът дава определения на понятията: „*тормоз*“, „*сексуален тормоз*“, „*преследване*“, „*подбуждане към дискриминация*“, „*расова сегрегация*“ и „*неблагоприятно третиране*“ като действия, които водят до дискриминация.

Член 9 от ЗЗДискр. въвежда „разпределяне“ на тежестта на доказване между страната, която твърди, че е жертва на дискриминация, и ответната страна. Жалбоподателят трябва да докаже фактите, от които да се направи извод, че е налице дискриминация, а ответната страна трябва да докаже, че правото на равно третиране не е нарушено.

Глава втора „Защита от дискриминация“ определя областите от обществения живот, в които се забранява дискриминацията и се предоставя защита – при упражняване правото на труд, при упражняване правото на образование и обучение, при упражняване на правото на сдружаване в синдикални, съсловни и други професионални организации и в организации на работодатели, при предоставяне на стоки или услуги, както и по отношение на участие в държавни и обществени органи и в органите за местно самоуправление.

ЗЗДискр. урежда правомощията на Комисията за защита от дискриминация и въвежда две самостоятелни производства за защита: производство пред Комисията за защита от дискриминация и съдебно производство.

Член 14 от Европейската конвенция за правата на човека забранява каквато и да е било дискриминация при упражняване на правата и свободите по нея:

Упражняването на правата и свободите, изложени в тази Конвенция, следва да бъде осигурено без всякаква дискриминация, основана на пол, раса, цвят на кожата, език, религия, политически и други убеждения, национален или социален произход, принадлежност към национално малцинство, имуществво, рождение или друг някакъв признак.

2. ПОНЯТИЕ ЗА ДИСКРИМИНАЦИЯ

2.1 Пряка дискриминация

Конвенцията не дава определение на понятието дискриминация. В практиката си Съдът в Страсбург приема, че дискриминация означава разлика в третирането на лица в относително сходни ситуации, без обективно и обосновано оправдание¹. Не всяка разлика в третирането обаче води до нарушение на чл. 14 от Конвенцията. Трябва да се установи, че други лица в аналогично или относително сходно положение са получили преференциално третиране и тази разлика в третирането е дискриминационна². Дискриминация ще е налице също така и когато лица в съществено различни ситуации биват третирани по еднакъв начин, без обективно и обосновано оправдание за това³.

2.2 Непряка дискриминация

Непряка дискриминация е налице тогава, когато съществува „обща политика или мярка, която има непропорционално по-неблагоприятно въздействие върху определена група, без значение дали тази политика или мярка е насочена точно към тази група“⁴. В същото време Съдът приема, че дискриминация, която по-

¹ *Willis v. the United Kingdom*, решение от 08.06.2002 г., § 48; *Okpizs v. Germany*, решение от 25.10.2005 г., § 33; *Fredin v. Sweden (No. 1)*, решение от 18.02.1991 г., § 60

² *Bnal Tekeli v. Turkey*, решение от 16.11.2004 г., § 49

³ *Thlimmenos v. Greece*, решение на ГО от 06.04.2000 г., § 44

⁴ *D.H. and others v. the Czech Republic*, решение на ГО от 13.11.2007 г., § 175; *Hoogendijk v. the Netherlands*, решение по допустимостта от 06.01.2005 г., стр. 21-22; *Hugh Jordan v United Kingdom*, решение от 04.05.2001 г., § 154

тенциално би могла да противоречи на Конвенцията, може да е резултат не само на законодателни мерки, но също и на ситуация, съществуваща *de facto*⁵.

2.3 Положителни мерки

Член 14 не забранява различното третиране по принцип. В практиката си Съдът посочва, че разлика в третирането не само може да се допусне, но понякога може и да е необходима, за да се поправи вече съществуващо неравенство. В някои случаи липсата на усилия да се поправи съществуващо неравенство чрез различно третиране може само по себе си да доведе до нарушение на чл. 14 от Конвенцията. Както отбелязва Съдът, „някои правни неравенства целят само да поправят фактическите такива“⁶.

Положителните мерки, наричани също положителна дискриминация, утвърдителни действия или специални мерки, се предприемат с цел поправяне на последиците от предишна или настояща дискриминация. Съдът приема, че те са допустими, доколкото са насочени към постигане на пълно фактическо равноправие. Целта да се преодолее предишно неравенство и да се поправят последиците от дискриминация е законна цел на различно третиране, доколкото тези мерки са разумно и обективно оправдани.

Конвенцията обаче не налага на държавите задължение да предприемат политики за специални мерки. Така например, в Обединеното кралство жени, които сами издържат семейството си, плащали по-ниски данъци, отколкото мъже в същото положение. Тази политика имала за цел да насърчи повече женени жени да работят и по този начин да се преодолеят предразсъдъците на мъжете спрямо тях и да се повиши равенството на половете. Това насърчаване чрез данъци е прието за законно и недискриминационно спрямо мъжете⁷. По друго дело⁸, касаещо разлика в третирането на овдовелите мъже и жени при определяне на пенсия на преживелия съпруг, Съдът не намира обективно и достатъчно оправдание на разликата в третирането и установява нарушение на чл. 14 във връзка с чл. 1 от Протокол № 1.

2.4 Унизително отнасяне

Някои видове институционална дискриминация е в състояние да достигне степента на унизително отнасяне по чл. 3. Съдът подчертава, че трябва да се обърне специално внимание на дискриминацията по признак раса и че „публичното отделяне на група лица за различно третиране по признак раса може в дадени случаи да представлява специална форма на потъпкване на човешкото достойнство“⁹.

⁵ *Zarb Adami v. Malta*, решение от 20.06.2006 г., § 76

⁶ „*Case relating to certain aspects of the laws on the use of languages in education in Belgium v. Belgium, (Belgian Linguistics case), (Merits)*, решение от 23.06.1968г., § 10; цитираното *Thlimmenos v. Greece*, § 44; *Stec and Others v. the United Kingdom*, решение на ГО от 12.04.2006 г., § 51

⁷ *Lindsay v. UK*, решение на Комисията от 11.11.1986 г.

⁸ *Zeman v. Austria*, решение от 29.06.2006 г.

⁹ *East African Asians v. UK*, решение на Комисията от 06.03.1978 г. по допустимостта, § 2

3. ПРЕЦЕНКА ДАЛИ Е НАЛИЦЕ ЗАБРАНЕНА ДИСКРИМИНАЦИЯ

За да прецени дали е нарушен принципът на недискриминация, Съдът разглежда няколко въпроса¹⁰:

1. Дали фактите по делото попадат в обхвата на една или повече основни разпоредби на Конвенцията?
2. Има ли нарушение на основна разпоредба на Конвенцията?
3. Има ли разлика в третирането? Ситуациите аналогични ли са?
4. Има ли разликата в третирането обективно и достатъчно оправдание?
 - преследва ли законна цел?
 - използваните средства пропорционални ли са за постигането на тази цел?
 - дали разликата в отнасянето не попада в предоставената на държавата свобода на преценка?

3.1. Правото по чл. 14 не е самостоятелно право. Фактите по делото попадат ли в обхвата на една или повече основни разпоредби на Конвенцията?

Член 14 не гарантира самостоятелно право на защита от дискриминация, каквото например е гарантирано от чл. 26 от Международния пакт за граждански и политически права, който гласи: „*Всички лица са равни пред закона и имат право, без всякаква дискриминация, на еднаква законна закрила. В това отношение законът трябва да забранява всякаква дискриминация и да осигурява на всички лица еднаква и ефикасна закрила против всякаква дискриминация, основаваща се на раса, цвят на кожата, пол, език, религия, политически или други убеждения, национален или социален произход, имотно състояние, рождение или всякакви други признаци.*“ Член 14 се прилага само когато **фактите по делото попадат в обхвата на едно или повече други права по Конвенцията**. Той допълва другите основни разпоредби на Конвенцията и нейните протоколи и се прилага само във връзка с „*упражняването на правата и свободите, изложени в тази Конвенция*“¹¹. „Член 14 не е насочен срещу дискриминацията по принцип, а само срещу дискриминацията във връзка с правата и свободите, гарантирани от Конвенцията“¹².

Акцесорният характер на правото по чл. 14 е илюстриран в делото *Бота с/у Италия*¹³. Случаят касае дискриминация срещу човек с увреждания, който няма достъп до плажа и поради това счита, че не може да води нормален социален живот. Съдът приема, че претендираните от жалбоподателя права попадат извън обхвата на чл. 8, като отбелязва, че изискват механизъм за защита, подо-

¹⁰ *Rasmussen v. Denmark*, решение от 28.11.1984 г., § 29-42; *Unal Tekeli v. Turkey*, решение от 16.11.2004 г., § 49-68

¹¹ Цитираното по-горе *Rasmussen v Denmark*, § 29

¹² *X. v. the Federal Republic of Germany*, решение на Комисията от 12.12.1963 г. по допустимостта, стр. 220

¹³ *Botta v Italy*, решение от 24.02.1998 г.

бен по-скоро на този по Европейската социална харта¹⁴. Според Съда, правата на които жалбоподателят се позовава, са социални. Те касаят участието на хората с увреждания в дейности по отдих и развлечения на плажа, които попадат извън задължението, заложено в идеята за „зачитане“ на „личния живот“, съдържаща се в чл. 8, и следователно той не е приложим. Поради това жалбоподателят не би могъл да се позове и на чл. 14 във връзка с чл. 8, въпреки че от фактите по делото е ясно, че той е дискриминиран.

3.2 Има ли нарушение на основна разпоредба на Конвенцията? Автономно значение на чл. 14

Когато жалбоподателят твърди нарушение на чл. 14 и нарушение на някое основно право, често Съдът не смята за необходимо да разглежда дали има нарушение на чл. 14, ако вече е намерил нарушение на основното право. Въпреки това по делото *Еъри с/у Ирландия*¹⁵ Съдът отбелязва, че когато има явно неравенство в третирането при упражняването на дадено право и това неравенство е основополагащ аспект на делото, Съдът се произнася по въпроса за дискриминацията, така както се произнася по въпроса за нарушението на основното право.

Член 14 има **автономно значение**, тъй като за неговото прилагане не е задължително да е налице нарушение на съответното право по Конвенцията¹⁶.

По делото *Абдулазиз, Кабалес и Балкандали с/у Обединеното кралство*¹⁷ жалбоподателите твърдят нарушение на правото им на семеен живот по чл. 8 и на чл. 14, тъй като съпругите чужденки се третират различно от съпрузите чужденци. Според законодателството в Обединеното кралство по това време мъж, който има разрешение за пребиваване в страната, може да вземе и жена си, докато жена в сходна ситуация не винаги би могла да вземе съпруга си. Съдът приема, че няма нарушение на правото на семеен живот, тъй като е законно да се налагат ограничения на влизането в страната на съпрузите чужденци. Също така обаче, Съдът приема, че не е законосъобразно да се разграничават чужденците според това дали са съпруг или съпруга, поради което е установено нарушение на чл. 14.

Въпроси, свързани с дискриминацията, могат да бъдат повдигнати и в области, в които държавата предоставя по-голяма защита от изискуемото по Конвенцията да „осигури“ правата, провъзгласени в нея в националното си законодателство. Член 14 може да се приложи към всеки един аспект на правата по Конвенцията. Така например чл. 6 не изисква държавата да има система от апелативни съдилища. Ако има такава система, държавата прави нещо повече от изискуемото по чл. 6. В този случай обаче тя ще наруши чл. 6 във връзка с чл. 14, ако изключи определени лица от възможността да се възползват от това обжалване, без основателна причина. В този случай, жалбата няма да бъде уважена на основание

¹⁴ § 28

¹⁵ *Airey v Ireland*, решение от 09.10.1979 г., § 30; *Chassagnou and Others v. France*, решение на ГО от 29.04.1999 г., § 89; *Dudgeon v. the United Kingdom*, решение от 22.20.1981 г., § 67

¹⁶ Цитираното по-горе *Rasmussen v. Denmark*, § 29

¹⁷ *Abdulaziz, Cabales & Balkandali v. UK*, решение от 28.05.1985 г.

чл. 6, понеже държавата няма задължение да гарантира право на достъп до апелативен съд, но ще бъде уважена по чл. 14, понеже такава възможност всъщност е предоставена, но по дискриминационен начин¹⁸.

3.3 Разлика в третирането

За да се позове на чл. 14, жалбоподателят трябва да покаже, че е третиран **различно и по-неблагоприятно** от други, които се намират в **подобна или аналогична ситуация**. Жалбоподателят също така може да покаже, че е третиран по същия начин, по който се третира друг, който се намира в значително по-различна ситуация (вж. *Зарб Агами с/у Малта*¹⁹; *Стек и други с/у Обединеното кралство*²⁰; *Евънс с/у Обединеното кралство*²¹; *Земан с/у Австрия*²²; *Миззи с/у Малта*²³). Такъв е случаят на *Тлименос с/у Гърция*²⁴, при който жалбоподателят не е могъл да стане експерт-счетоводител поради наличие на криминално досие. Причината за това досие била, че той отказал военна служба поради принадлежността си към Свидетели на Йехова. Съдът е уважил жалбата въз основа на това, че осъждането на свидетел на Йехова поради вероизповеданието му не може да се третира като обикновено наказателно осъждане.

3.3.1 Сравняване на сходни или аналогични ситуации

За да покаже разлика в третирането, жалбоподателят трябва да съпостави своята ситуация със сходна²⁵ или аналогична. Когато съпоставката е с фундаментално различна ситуация, жалбата няма да бъде уважена.

По делото *Ван дер Муселе с/у Белгия*²⁶ жалбоподателят се оплаква, че е бил нарушен чл. 4 (забрана за робство) във връзка с чл. 14 поради безвъзмездния труд, който той трябвало да полага като стажант-юрист. Той твърди, че стажантите лекари и дентални медици, фармацевти и ветеринарни лекари не са длъжни да полагат подобен безвъзмезден труд. Съдът приема, че има фундаментални различия между различните професии, така че не могат да се съпоставят като сходни ситуации.

По делото *Светите манастири с/у Гърция*²⁷ жалбоподателите твърдят, че са дискриминирани поради това, че държавата е отнела голяма част от имотите на манастирите, принадлежащи към Гръцката патриаршия, но не е отнела земята на другите манастири. Съдът е приел, че тези ситуации не са аналогични и че тясната връзка между манастирите и Гръцката патриаршия оправдава те да бъдат третирани различно от тези, които са подчинени на други институции.

¹⁸ Цитираното по-горе *Belgian Linguistics case*

¹⁹ Цитирано по-горе, § 71-84

²⁰ Цитирано по-горе, § 50-67

²¹ *Evans v. the United Kingdom*, решение на ГО от 10.04.2007 г., § 93-96

²² Цитирано по-горе, § 32-41

²³ *Mizzi v. Malta*, решение от 12.01.2006 г., § 126-136

²⁴ Цитирано по-горе

²⁵ *Marckx v. Belgium*, решение от 13.06.1979 г., § 32

²⁶ *Van der Mussele v. Belgium*, решение от 23.11.1983 г.

²⁷ *Holy Monasteries v. Greece*, решение от 9.12.1994 г.

3.3.2 Тежест на доказване

Тежестта на доказване по чл. 14 е разпределена. Първо жалбоподателят трябва да покаже, че жалбата попада в обхвата на някое от основните права по Конвенцията и че е бил третиран различно от лице в съпоставима ситуация по отношение на това право. След това тежестта се прехвърля върху държавата, която трябва да докаже, че разликата в третирането е била оправдана²⁸.

По отношение на *prima facie* доказателства, които биха прехвърлили тежестта на доказване от жалбоподателя върху държавата-ответник, Съдът отбелязва, че в производството пред него няма никакви процесуални ограничения какви доказателства са допустими или пък установени формули как те ще бъдат преценявани²⁹. Също така не във всички случаи производството по Конвенцията изисква строго придържане към принципа, че всеки който твърди нещо, трябва да го докаже³⁰. Понякога, особено когато се твърди дискриминация, всички или голяма част от доказателствата са достояние единствено на държавните власти и в тези случаи тежестта на доказване няма как да не се прехвърли към държавата, която единствено може да предостави достатъчно и убедителни обяснения³¹.

Що се отнася до **статистическите данни като доказателство**, въпреки че в миналото Съдът е отбелязвал, че тези данни не могат да установяват наличието на практики, които да се приеме, че са дискриминационни³², то в по-новата си юриспруденция по дела, по които жалбоподателят твърди разлика в третирането като последица от неутрални, общи мерки или *de facto* ситуации, Съдът формира своите заключения основно на базата на статистически данни, представени от страните и установяващи разлика в третирането на две групи, например мъже и жени, в сходни ситуации³³. Съдът приема, че когато жалбоподателят може чрез неоспорима, официална статистика да покаже съществуването на *prima facie* данни, че отделно правило, макар и формулирано неутрално, на практика засяга значително по-голям процент жени, отколкото мъже, тогава държавата-ответник трябва да покаже, че това е в резултат на обективни фактори, несвързани с каквато и да е дискриминация по признак пол. Ако тежестта на доказване в този случай не се прехвърли към държавата, то практически за жалбоподателя би било изключително трудно да докаже непряка дискриминация.

В решението на Голямото отделение по делото *Начова и др. с/у България*³⁴ Съдът приема, че държавните власти не са изпълнили задължението си по чл. 14 във връзка с чл. 2 от Конвенцията да предприемат всички възможни стъпки да разследват дали дискриминацията е могла да изиграе роля в този случай и че следователно е нарушен чл. 14 във връзка с чл. 2 от Конвенцията в неговия процесуален аспект. Съдът отказва да допусне дадена държава да се възползва от

²⁸ Цитираното по-горе *Chassagnou and Others v. France*, § 91-92; *Timishev v. Russia*, решение от 13.12.2005 г., § 57

²⁹ *Начова и др. с/у България (Nachova and Others v. Bulgaria)*, решение на ГО от 06.07.2005 г., § 147

³⁰ *Aktaş v. Turkey*, решение от 24.04.2003 г., § 272

³¹ *Salman v. Turkey*, решение на ГО от 27.06.2000 г., § 100; *Ангелова с/у България (Angelova v. Bulgaria)*, решение от 13.06.2002 г., § 111

³² Цитираното по-горе *Hugh Jordan v. The United Kingdom*, § 154

³³ Цитираните по-горе *Hoogendijk v. the Netherlands* и *Zarb Adami v. Malta*, §§ 77-78

³⁴ Цитирано по-горе, § 156-158, 146-147, 131-142

собственото си неправомерно поведение – при наличие на твърдение за убийство от държавни служители с расов оттенък, държавите имат позитивното задължение да извършат всестранно и обективно официално разследване, предвид необходимостта постоянно да се утвърждава общественото осъждане на расизма и етническата омраза и да се поддържа доверието на малцинствата в способността на властите да ги защитават от заплахата за расистки мотивирано насилие.

По делото *Молдован с/у Румъния (№ 2)*³⁵ жалбоподателите са нападнати поради това, че са роми. При установяване на нарушението Съдът взема предвид дискриминационните подмятания от страна на властите по време на цялото дело и приема, че етническата принадлежност на жалбоподателите има решаващо значение за продължителността на производството и начина, по който то е приключило.

3.4 Оправдание

Съгласно практиката на Съда, различното третиране е дискриминационно ако „няма обективно и обосновано оправдание“, което означава „да не преследва законна цел“ или да няма „обоснована връзка на пропорционалност между използваните средства и целта, която следва да бъде постигната“³⁶. Друг въпрос, който се повдига в тази връзка, е дали разликата в отнасянето не попада в свободата на преценка, предоставена на държавата.

По делото *Дарби с/у Швеция*³⁷ шведското правителство не се опитва да оправдае дискриминационната данъчна политика, тъй като всъщност тя се основава на административно удобство. Поради това Съдът приема, че не е установено обективно оправдание.

3.4.1 Законна цел

По делото *Абдулазиз, Кабалес и Балкандали с/у Обединеното Кралство*³⁸ оправданието на правителството за различното третиране на мъжете и жените било загриженост за въздействието на емиграцията върху националната работна сила във времена на висока безработица. Правителството твърдяло, че повече мъже емигранти, отколкото жени биха отишли на работа и това щяло да има голямо въздействие върху статистиката за безработицата. Съдът не приема тези аргументи, отбелязвайки значителния дял на съпруги, които са „икономически активни“. Според Съда различното въздействие на мъжете и жените върху пазара на труда не е достатъчно значимо, за да оправдае разлика в третирането.

Други изтъквани от държавите примери на законна цел, освен защита пазара на труда, са: подкрепа на традиционното семейство, морал и обществен ред (в този случай Съдът признава, че подпомагането и насърчаването на традиционното семейство само по себе си е законно и дори безценно. За постигането

³⁵ *Moldovan v. Romania (No. 2)*, решение от 12.07.2005 г.

³⁶ Цитираното по-горе *Marcx v. Belgium*, § 33

³⁷ *Darby v Sweden*, решение от 23.10.1990 г.

³⁸ Цитирано по-горе, § 79

на тази законна цел обаче не може да се използват средства, които да водят до създаване на предубеждения относно „незаконното“ семейство; членовете на „незаконното“ семейство имат същите права по чл. 8, като тези на членовете на традиционното семейство³⁹); защита на здравето и правата на децата⁴⁰; правната сигурност и др.

Правителството не само трябва да изтъкне законна цел, но и да обоснове с убедителни доказателства, че разликата в третирането има връзка с постигането на тази цел.

3.4.2 Пропорционалност

Според Съда Конвенцията не забранява разлика в третирането, която се основава на общественото благо и установява справедлив баланс между защитения обществен интерес и зачитане на правата и свободите, гарантирани от Конвенцията. Държавата има свобода да избере какви средства ще използва за постигане на набелязаната законна цел. За да прецени дали използваните средства са пропорционални на преследваната цел, Съдът изследва дали изтъкнатите причини за използване на определени мерки са обосновани и достатъчни; дали не може да се използва някоя не толкова рестриктивна алтернатива и какво е действителното въздействие, което тези мерки имат върху конкретния индивид. Съдът приема, че абсолютната забрана за членуване на хомосексуалисти в армията е била непропорционална, доколкото законовата цел за осигуряване на единството на армията може да се постигне и чрез стриктни правила за поведение в нея⁴¹. По делото *Паулик с/у Словакия*⁴² Съдът приема, че защитата на семейните отношения и интересите на детето са достатъчно оправдание за разлика в третирането, но въвеждането на ограничение за жалбоподателя да оспори бащинството си е непропорционално на преследваната цел.

По делото *Райнис и Гаспаравичиус с/у Литва*⁴³ жалбоподателите били „бивши агенти на КГБ“, което не им позволявало да работят в частния сектор. Тази мярка е приета за непропорционална.

3.4.3 Свобода на преценка на държавата

Във връзка с пропорционалността на разликата в третирането Съдът отбелязва, че държавите имат **свобода на преценка**. Това важи особено в случаи, отнасящи се до данъчно облагане и национална сигурност, икономически и социални стратегии. Обхватът на свободата на преценка е различен според конкретните обстоятелства, предмета на делото и неговата предистория, признака, на който се основава дискриминацията, а също така и това дали могат да бъдат изведени общи европейски стандарти в дадена област.

³⁹ Цитираното по-горе *Marckx v. Belgium*, § 40

⁴⁰ *Hoffmann v. Austria*, решение от 23.06.2003 г.

⁴¹ *Lustig-Prean and Beckett v. the United Kingdom*, решение от 27.09.1999 г., § 94-95, и *Smith and Grady v. the United Kingdom*, решение от 27.09.1999 г., § 102-103

⁴² *Paulik v. Slovakia*, решение от 10.10.2006 г.

⁴³ *Rainys and Gasparavičius v. Lithuania*, решение от 07.04.2005 г.

Според Съда механизмът на защита, създаден от Конвенцията, е субсидиарен по отношение на националните системи за защита правата на човека. По делото *Хандисайд с/у Обединеното кралство*⁴⁴ Съдът изтъква, че „Конвенцията предоставя преди всичко на всяка договаряща държава задачата да осигури правата и свободите, закрепени в нея. Създадените от Конвенцията институции допринасят за изпълнението на тази задача, но те действат само чрез производствата при наличие на спор и след изчерпване на всички средства, които са предвидени от вътрешното право“. В сравнение с международния съдия националните власти са в по-благоприятна позиция да преценят кои мерки са в обществен интерес, тъй като те познават своите общества и техните нужди.

Държавите обаче нямат неограничена свобода на преценка. Дори тогава, когато държавата има широка свобода, това не означава, че има право на произвол. Във всеки случай решението на властите подлежи на проверка от Съда за съответствие с чл. 14. Що се отнася до дискриминация изключително по признак пол, раждане извън брака и националност, трябва да бъдат изтъкнати много сериозни причини, за да може Съдът да приеме, че разликата в третирането е съвместима с Конвенцията⁴⁵.

4. ПРИЗНАЦИ

Член 14 изброява признаците, на които е забранена дискриминация, но този списък не е изчерпателен. Групата „друг признак“ означава, че категории лица, невключени в изброените признаци, също ще имат защита по чл. 14. Примери за това са признаците сексуална ориентация и увреждане.

„Подозрителни“ признаци

На някои категории хора Съдът дава допълнителна защита. Ако изобщо е възможно да се оправдае тяхното различно третиране, държавата, която се опитва да установи, че дискриминационните мерки, засягащи тези категории, са пропорционални, трябва да се мотивира много сериозно. Това са така наречените „подозрителни“ признаци, включващи дискриминация на основата на раса, пол, сексуална ориентация, религия или извънбрачен произход на детето (вж. *Маркс с/у Белгия*⁴⁶; *Мацурек с/у Франция*⁴⁷; *Ван Раалте с/у Холандия*⁴⁸; *Л. и В. с/у Австрия*⁴⁹; *Хофман с/у Австрия*⁵⁰; *Палау-Мартинез с/у Франция*⁵¹; *Гайгусуз с/у Австрия*⁵²; *Коуа Поирез с/у Франция*⁵³; *Начова и др. с/у България*⁵⁴).

⁴⁴ *Handyside v. the United Kingdom*, решение от 07.12.1976 г., § 48

⁴⁵ *Van Raalte v. the Netherlands*, решение от 21.02.1997г., § 39

⁴⁶ Цитирано по-горе, § 43, 48, 59 и 65

⁴⁷ *Mazurek v. France*, решение от 01.02.2000 г., § 49

⁴⁸ Цитирано по-горе, § 39

⁴⁹ *L & V v. Austria*, решение от 09.04.2003 г., § 45, 47-54

⁵⁰ Цитирано по-горе, § 36

⁵¹ *Palau-Martinez v. France*, решение от 16.12.2003 г.

⁵² *Gaygusuz v. Austria*, решение от 16.09.1996 г., § 42

⁵³ *Koua Poirrez v. France*, решение от 30.09.2003 г., § 46

⁵⁴ Цитирано по-горе, § 155

Основа за преценката по отношение на тези подозрителни групи се извежда от Съда в делото *Абдулазиз, Кабалес и Балкандали с/у Обединеното кралство*⁵⁵ във връзка с половата дискриминация: „Подобряването на равенството на половете в наше време е основна цел в държавите-членки на Съвета на Европа ... много сериозна обснова трябва бъде представена, за да може разликата в третирането по признак пол да се приеме за съвместима с Конвенцията“. Съдът също така приема, че „никаква разлика в третирането, основаваща се изцяло или в значителна степен на етническия произход на лицето, не е в състояние да бъде обективно оправдана в съвременното демократично общество, изградено на принципите на плурализма и зачитането на различните култури“⁵⁶.

5. ПРОТОКОЛ № 12 КЪМ ЕКПЧ

Най-голямото ограничение на чл. 14 е, че неговото прилагане зависи от това да се установи достатъчна връзка с някое от основните права, защитени от Конвенцията. Дискриминация извън обхвата на Конвенцията, независимо колко е драстична и неприемлива, няма да попадне в приложното поле на чл. 14.

На 4 ноември 2000 г. беше открит за подписване допълнителният Протокол № 12 към ЕКПЧ, който влезе в сила на 1 април 2005 г. Към 2010 г. България не е ратифицирала Протокол № 12. Най-важната промяна, която въвежда Протокол № 12, е че той премахва зависимостта на забраната за дискриминация от правата по Конвенцията. С него забраната за дискриминация се превръща в самостоятелна разпоредба и се прилага за всички права, установени със закон, и за всякакви действия или актове на държавните органи.

⁵⁵ Цитирано по-горе

⁵⁶ Цитираното по-горе *Timishev v. Russia*, § 58

ПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

- Ван Дайк, П. и Ван Хууф, Г. Й. Х. *Европейската конвенция за правата на човека – теория и практика*. С.: Фондация „Български адвокати за правата на човека“, 2000
- Harris, D.J., O'Boyle, M., Warbrick, C. *Law of the European Convention on Human Rights*, 2nd Edition. Oxford University Press, 2009
- Gomien, D., Harris, D., Zvak, L. *Law and practice of the ECHR and the ESC*. Council of Europe Publishing, 1996 (отпечатано март 1999)
- Duterte, G. and Van der Velde, J. *Key extracts from a selection of judgments of the ECtHR and decisions and reports of the European Commission of Human Rights*. Council of Europe, 1999
- Korff, D. *The right to life - A guide to the implementation of Article 2 of the European Convention on Human Rights*. Council of Europe, 2006
- Grgic, A., Mataga, Z., Longar M., and Vilfan, A. *A guide to the implementation of the European Convention on Human Rights and its protocols*. Council of Europe, 2007
- Захаријева, П. *Защита на правото на живот по чл. 2 от Европейската конвенция за защита на правата на човека и основните свободи*. Сборник материали по правата на човека. С.: Фондация „Български адвокати за правата на човека“, 2006
- Калайджиева, З. *Закрила на правото на живот и гаранции срещу изтезания и нечовешко и унижително отнасяне по българския закон и Европейската конвенция за правата на човека*. Сп. „Правата на човека“, бр. 3/2002, с. 32-38
- Kilkelly, U. *The right to respect for private and family life*. Council of Europe, 2003
- Боев, Б., Кашъмов, А., Кънев, К., Огнянова, Н., Русинова, П. *Свободата на изразяване. Увод в правата на човека*. С: Сиби, 2010
- Masovei, M. *A guide to the implementation of Article 10 of the European Convention on Human Rights*, 2nd edition. Council of Europe, 2004
- МакБрайд, Дж. *Обезщетяване и реституция в посткомунистическа Европа*. Сп. „Правата на човека“, бр. 2/2004, с. 5-30
- Руководство для юристов – Запрещение дискриминации в рамках Европейской конвенции о защите прав человека (статья 14)*. INTERIGHTS, 2009

Цитирани решения, чиито резюмета на български език са публикувани в изданието на Български адвокати за правата на човека „Бюлетин практика на Европейския съд по правата на човека“, излизал до края на 2000 г. като приложение към Бюлетина съдебна практика на ВКС. Всички публикувани в Бюлетина решения на ЕСПЧ са и в „Апис“:

Airey v. Ireland (Еъри срещу Ирландия)
Aksoy v. Turkey (Аксой с/у Турция)
B. v. France (Б. с/у Франция)
Berrehab v. The Netherlands (Берехаб с/у Холандия)
Burghartz v. Switzerland (Бурхгарц с/у Швейцария)
Campbell and Cosans v. The United Kingdom (Кембъл и Козънс с/у Обединеното Кралство)
Chahal v. The United Kingdom (Чахал с/у Обединеното Кралство)
Deweer v. Belgium (Девеер с/у Белгия)
Dudgeon v. The United Kingdom (Дъджън с/у Обединеното Кралство)
Engel and others v. The Netherlands (Енгел и други с/у Холандия)
Fredin v. Sweden (Фрегин срещу Швеция)
Gasus Dosier und Fordertechnik GmbH v. the Netherlands („Газус Дозир–унг Фьордгертекник“ ООД срещу Холандия)
Hadjianastassiou v. Greece (Хаджианастасиу срещу Гърция)
Handyside v. the United Kingdom, A-24 (Хендисайд срещу Обединеното кралство)
Hokkanen v. Finland (Хоканен с/у Финландия)
Ireland v. The United Kingdom (Ирландия с/у Обединеното Кралство)
Kafkaris v Cyprus (Кафкарис с/у Кипър)
Kampanis v. Greece (Кампанис с/у Гърция)
Keenan v. The United Kingdom (Кийнън с/у Обединеното Кралство)
Klass and others v. The FRG (Клас и други с/у ФРГ)
Kruslin v. France (Крюслен с/у Франция)
Lingens v. Austria, A-103 (Лингенс срещу Австрия)
Lopez Ostra v. Spain (Лопез Остра с/у Испания)
Malone v. The United Kingdom (Малоун с/у Обединеното Кралство)
Marckx v. Belgium (Маркс срещу Белгия)
McCann and Others v. the United Kingdom (МакКан и други срещу Обединеното кралство)
Minnelli v. Switzerland (Минели с/у Швейцария)
Mubilanzila Mayeka and Kaniki Mitunga v. Belgium (Мубиланзила Майека и Каники Митунга с/у Белгия)
Mueller and Others v. Switzerland (Мюлер и други срещу Швейцария)

Niemietz v. Federal Republic of Germany (Ниемец с/у ФРГ)
Olsson v. Sweden (Олсон срещу Швеция)
Ozturk v. Federal Republic of Germany (Йозтурк с/у ФРГ)
Pressos Compania Naviera S.A. and Others v. Belgium („Пресос компания Навиера“ АД и гр. с/у Белгия)
Raimondo v. Italy, A-281A (Раймондо срещу Италия)
Ribitsch v. Austria (Рибич с/у Австрия)
Soering v. The United Kingdom (Съоринг с/у Обединеното Кралство)
Sunday Times v. The United Kingdom (Сънди Таймс с/у Обединеното Кралство)
Tomasi v. France (Томази с/у Франция)
Tyrer v. The United Kingdom (Тайрър с/у Обединеното Кралство)
Van der Mussele v. Belgium (Ван дер Муселе срещу Белгия)
Vogt v. Germany, A-322 (Фогт срещу Германия)
Weeks v. The United Kingdom (Уийкс с/у Обединеното Кралство)
Winterwerp v. The Netherlands (Винтерверп с/у Холандия)
X. and Y. v. The Netherlands (X и Y с/у Холандия)

Цитирани решения, чиито резюмета на български език са публикувани в изданието на Български адвокати за правата на човека – списание „Права на човека“:

Abdulaziz, Cabalez and Balkandali v. the United Kingdom (Абдулазис, Кабалес и Балкандали срещу Обединеното кралство) – бр. 1/2001
Andrejeva v. Latvia (Андреева срещу Латвия) – ГО – бр. 2/2010
Botta v. Italy (Бота срещу Италия) – бр. 2/2003
Brumarescu v. Romania (Брумареску с/у Румъния) – бр. 2/2004
Case relating to certain aspects of the laws on the use of languages in education in Belgium (Относно някои аспекти на законодателството за езиците, на които се осъществява образованието в Белгия т.нар. „Белгийското езиково дело“ (*Belgian Linguistic Case*)) – бр.3-4-5/2001 на Бюлетина и бр.1/2001
Chassagnou and Others v. France (Шасаню и гр. срещу Франция) – бр.1/2001
Darby v. Sweden (Дарби срещу Швеция) – бр. 1/2001
Dikme v Turkey (Дикме с/у Турция) – бр. 1/2004
D. v. The United Kingdom (Д. с/у Обединеното кралство) – бр. 2/2003
E.B. v. France (Е.Б. с/у Франция) – бр. 2/2009
D.H. and Others v. the Czech Republic (Д.Х. и други с/у Република Чехия) – ГО – бр. 3/2008
Editions Plon v. France (Издателство Плон с/у Франция) – бр. 3/2007
Evans v. the UK (Евънс с/у Обединеното Кралство) – ГО – бр. 2/2008

Gaygusuz v. Austria (Гайгусуз срещу Австрия) – бр. 1/2001
Guerra and Others v. Italy (Гуера и др. с/у Италия) – бр. 4/2003
Hentrich v. France, A-296A (Антриш срещу Франция) – бр. 6/2000
Hoffmann v. Austria (Хофман срещу Австрия) – бр. 1/2001
Hornsby v. Greece (Хорнсби с/у Гърция) – бр. 3/2003
Hugh Jordan v. the United Kingdom (Хю Джордан срещу Обединеното кралство) – бр. 3/2002
Ilaşcu and others v. Moldova and Russia (Иласку и др. с/у Молдова и Русия) – бр. 2/2005
Jalloh v. Germany (Ялох с/у Германия) – бр. 1/2007
James and Others v. the United Kingdom (Джеймс и други срещу Обединеното Кралство) – бр.4/2000
Kalashnikov v. Russia (Калашников с/у Русия) – бр. 4/2002
Kudła v. Poland (Кудла с/у Полша) – бр.1/2002
Makaratzis v. Greece (Макарацис с/у Гърция) – ГО – бр. 2/2005
Maslov v. Austria (Маслов с/у Австрия) – бр. 3/2009
Moldovan and Others v. Romania (Молдован и др. с/у Румъния) – бр.4/2005
Nilsen and Jonhsen v. Norway (Нилсен и Йонсен срещу Норвегия) – ГО – бр. 4/03
N. v. The United Kingdom (Н. с/у Обединеното кралство) – бр. 1/2009
Observer and Guardian v. the UK (Обзървър и Гардиън срещу Обединеното кралство) – бр. 1/00
Ocalan v. Turkey (Йоджалан с/у Турция) – бр. 2/2006
Oneriyildiz v. Turkey (Онерийлъдъз с/у Турция) – ГО – бр. 2/2005
Oruz v. Turkey (Оруз с/у Турция) – бр. 3/2009
Paratichalopoulos and Others v. Greece (Папамихалопулос и др. срещу Гърция) – бр. 6/2000
Paul and Audrey Edwards v. the UK (Пол и Одри Едуардс с/у Обединеното Кралство) – бр. 4/2002
Pedersen and Baadsgaard v. Denmark (Педерсен и Баадсгаард) – ГО – бр. 2/2005
Rasmussen v. Denmark (Расмусен срещу Дания) – брой 1/2001
Rehbock v. Slovenia (Ребок с/у Словения) – бр. 3/2002
Saadi v. Italy (Саади с/у Италия) – бр. 1/2009
Salgueiro Da Silva Mouta v. Portugal (Салгвейро Да Силва Мута с/у Португалия) – бр.1/2001
Selmouni v. France (Селмуни с/у Франция) – бр. 3/2002
Stec and Others v. The United Kingdom (Стек и др. с/у Обединеното Кралство) – ГО – бр. 2/2007
Sporrong and Lonnroth v. Sweden (Спорунг и Лънрот срещу Швеция) – бр.4/2000
Steel and Morris v. The United Kingdom (Стийл и Морис с/у Обединеното Кралство) – бр. 3/2007

Taskin and Others v. Turkey (Ташкѝн и гр. с/у Турция) – бр. 1/2005
The Holy Monasteries v. Greece (Светите манастири с/у Гърция) – бр. 6/2000
Thlimmenos v. Greece (Тлименос срещу Гърция) – бр.1/2001
Tre Traktor Aktiebolag v. Sweden (Тре Тракторер Акциебулаг срещу Швеция) – бр.5/2000
Van Marle and Others v. the Netherlands (Ван Марле и други срещу Холандия) – бр. 4/2000
Van Raalte v. the Netherlands (Ван Раалте срещу Холандия) – бр. 1/2001
Vo v. France (Во с/у Франция) – бр. 2/2005

**ОСНОВНИ ПРАВА И СВОБОДИ
НАРЪЧНИК**

Издание на
Фондация „Български адвокати за правата на човека“
ул. „Ген. Гурко“ № 49, вх. А, ет. IV
София 1000
тел. 02/980 39 67, тел./факс 02/986 66 23
e-mail hrlawyer@blhr.org, интернет адрес www.blhr.org

ISBN 978-954-8094-18-4

Bulgarian Lawyers for Human Rights Foundation
49, Gurko str., Entrance A, Floor IV
1000 Sofia, BULGARIA
Tel. +3592/980 39 67, tel/fax +3592/986 66 23
E-mail hrlawyer@blhr.org, Website: www.blhr.org

Предпечатна подготовка и печат: "АРХОНТ - В" ООД

Наръчникът е издаден в рамките на проекта
ДИСКУСИОНЕН КЛУБ ЗА МЛАДИ ЮРИСТИ И СТУДЕНТИ ПО ПРАВО,
осъществяван от Фондация *Български адвокати за правата на човека*
с финансовата подкрепа на Фондация *Америка за България*

AMERICA FOR BULGARIA
FOUNDATION

Фондация Америка за България

Фондация „Америка за България“ подпомага развитието и растежа на динамичен частен сектор в полза на свободна и демократична България. Основана през 2008 година, Фондацията е наследник на Българо-американския инвестиционен фонд, създаден от Правителството на САЩ чрез Американската агенция за международно развитие. Грантовете, които Фондация „Америка за България“ предоставя, продължават отношенията на доброжелателство и приятелство между народите на САЩ и България.

РАЗПРОСТРАНЯВА СЕ БЕЗПЛАТНО